

JAN BRODOWSKI



GRUZJA PO REWOLUCJI RÓŻ

Obraz przemian polityczno-społecznych
w latach 2003-2018

Gruzja po rewolucji róż

Obraz przemian polityczno-społecznych w latach 2003-2018



Pod redakcją Joachima Dieca, Anny Jach i Michała Kuryłowicza

Tom 26

JAN BRODOWSKI

Gruzja po rewolucji róż

Obraz przemian polityczno-społecznych w latach 2003–2018



Kraków

Copyright by Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego and Jan Brodowski, 2019

Recenzent: prof. dr hab. Grzegorz Mazur

Redakcja: Patrycjusz Piławski

Projekt okładki: Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-078-2

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: www.akademicka.pl

Spis treści

Wprowadzenie	9
Rozdział I. Przemiany polityczno-społeczne w Gruzji w latach 2003-2018. Perspektywa teoretyczna..... 21	
I.1. Między trzecią a czwartą falą demokratyzacji?	23
I.2. Trauma jako element zmiany społecznej w Gruzji.....	41
Rozdział II. Od rewolucji róż do Gruzjińskiego Marzenia – gruzińska scena polityczna w latach 2003-2018 59	
II.1. Od rewolucji róż do stanu wyjątkowego (2003-2007)	60
II.2. Od przyspieszonych wyborów prezydenckich (2008) do przegranej Zjednoczonego Ruchu Narodowego (2012).....	78
II.3. Gruzjińskie Marzenie u władzy (2012-2018).....	91
Rozdział III. Gruzja na arenie międzynarodowej 109	
III.1. Przyszłość w NATO? Gruzjińskie relacje z Sojuszem Północnoatlantyckim	110
III.2. Od Umowy o Partnerstwie i Współpracy do Umowy Stowarzyszeniowej. Gruzja w relacjach z Unią Europejską.....	123
III.3. Strategiczne partnerstwo Gruzji i USA	137
III.4. Konflikt interesów pomiędzy Gruzją i Federacją Rosyjską.....	152
III.5. Relacje Gruzji w regionie.....	165
Rozdział IV. Gruzja w procesie transformacji (2003-2018) 179	
IV.1. Percepcja międzynarodowa Gruzji.....	181
IV.2. Gruzini wobec przemian.....	198
IV.3. Wyzwania współczesności, czyli: dokąd zmierza Gruzja?	212

Konkluzje.....	223
Aneksy	231
Bibliografia	233
I. Źródła.....	233
II. Literatura.....	244
III. Czasopisma i materiały audiowizualne.....	250
Spis ilustracji, fotografii i map.....	255
Spis wykresów, tabel i diagramów	257
Summary	259
Indeks nazwisk	269

Poli i Matgosi

Gruzini, jak wiele innych [narodów] na świecie, często postrzegają demokrację jako ideę z zewnątrz, szczególnie jako ideę z Zachodu, ale – w przeciwieństwie do wielu innych krajów – w Gruzji nie ma negatywnych emocji z nią związanych.

Lincoln A. Mitchell

Wprowadzenie

Przywołując pogląd Zygmunta Baumana, światowej sławy filozofa i socjologa, zgodnie z którym większość najważniejszych wydarzeń jest zawsze zaskakująca i niespodziewana, można stwierdzić, że wydarzenia, do których doszło w Gruzji, są tego znamienym przykładem¹. Od początku nowego stulecia Gruzja zaskakuje świat. Rewolucja róż (2003), wojna z Rosją (2008), demokratyczne przekazanie władzy w wyniku wyborów parlamentarnych (2012) czy pierwsza w regionie kobieta wybrana na urząd prezydenta (2018) były niespodziewane nie tylko dla samych Gruzinów, ale i społeczności międzynarodowej.

Przedmiotem badań podjętych w niniejszej książce są wydarzenia, do których doszło w Gruzji w latach 2003-2018. Nasuwa się pytanie o ich przyczynę oraz próbę ich interpretacji. Czy rewolucję róż należy rozpatrywać tylko jako ewenement w skali regionu poradzieckiego, czy należy ją postrzegać jako element szerszego procesu, który za Samuelem P. Huntingtonem określamy mianem „fali demokracji”? Jak należy oceniać działania gruzińskich władz, kształtujących proces przemian w kraju, w szczególności wyraźne wzmocnienie dążenia ku wspólnotie euroatlantyckiej? Czy konsekwencją takiego wyboru była konfrontacja z Federacją Rosyjską oraz silna trauma społeczna? Czy wybory parlamentarne w 2012 roku, a zwłaszcza

¹ Por. Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, przeł. T. Kunz, Kraków 2006.

zaangażowanie społeczeństwa, można uznać za wyraz dojrzałości obywatelskiej? Czy transformacja ustrojowa Gruzji świadczy o stabilnej państwowości?

Postawione pytania skłaniają autora do postawienia hipotezy, zgodnie z którą obserwowany w ostatnich latach proces przemian, mający na celu demokratyzację (złożony i długotrwały proces obejmujący upadek systemu niedemokratycznego, inaugurację systemu demokratycznego, a następnie jego konsolidację²), może prowadzić także do negatywnych konsekwencji w obrębie społeczeństwa. Charakter wprowadzanych reform oraz ich radykalna forma mają w założeniu władz doprowadzić do gruntownej reformy państwa od stanu „państwa upadłego” do liberalnej demokracji i gospodarki wolnorynkowej. Wydaje się jednak, że przyjęty cel, w zderzeniu z uwarunkowaniami społecznymi typowymi dla obszaru byłego Związku Radzieckiego, wywołuje obawy społeczeństwa mogące przyjąć formę traumy społecznej. Pod pojęciem traumy autor, za Piotrem Sztompką, rozumie:

szczególny rodzaj patologii podmiotowości społecznej (czyli tego, co w teorii społecznego stawania się jest rozumiane jako kompleksowa, syntetyczna własność zbiorowości ludzkiej, umożliwiająca twórczą autotransformację). Do takiego stanu patologicznego dochodzi w specyficznych warunkach strukturalnych i kulturowych („sprzyjającym kontekście”) pod wpływem specyficznych wcześniejszych zmian społecznych („traumatogennych zdarzeń”), interpretowanych w świetle istniejących zasobów kulturowych jako traumatyczne³.

To proces dynamiczny i ewolucyjny nazwany sekwencją traumatyczną. Przy uwzględnieniu faktu, że działania władz mają nagły, radykalny i niespodziewany charakter oraz w sposób niezwykle

² S. P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdzik, Warszawa 2009, s. 19.

³ P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, Warszawa 2000, s. 20.

intensywny oddziałują na obywateli Gruzji, powyższe założenie może wydawać się zasadne.

W zamyśle autora struktura książki odpowiada założeniu, zgodnie z którym pierwsza część przyjmuje charakter rozważań teoretycznych, by w dalszej części przedstawić szczegółowy przebieg zdarzeń, a następnie wyniki badań. Praca została podzielona na cztery rozdziały. W rozdziale pierwszym *Przemiany polityczno-społeczne w Gruzji w latach 2003-2018. Perspektywa teoretyczna* autor stawia sobie za cel zbadanie zagadnień z zakresu nauk politycznych oraz socjologii dotyczących dwóch zasadniczych problemów badawczych.

Pierwszy z nich opiera się na pytaniu, w jaki sposób interpretować wydarzenia w Gruzji będące konsekwencją rewolucji róż. Przyjmując za punkt wyjścia Huntingtonowski paradygmat „fali demokratyzacji” (fala demokratyzacji definiowana jest jako grupa przemian z niedemokratycznych do demokratycznych systemów politycznych, które nastąpiły w określonym czasie; na ogół obejmuje również liberalizację – tj. częściowe otwarcie systemu autorytarnego bez wolnych wyborów przywódców rządowych – lub częściową demokratyzację w systemach politycznych, które nie stają się w pełni demokratyczne), autor podejmuje próbę wskazania elementów wspólnych dla trzeciej fali oraz przemian w Gruzji⁴. Równocześnie na uwagę zasługują elementy charakterystyczne dla wydarzeń ostatnich lat, takie jak aktywizacja młodej części społeczeństwa (widoczna zmiana pokoleniowa) oraz podejmowanie działań poprzez nowe media społecznościowe mogące świadczyć o odrębności gruzińskiej „fali demokratyzacji”. Aktywność w sferze nowych mediów była szczególnie widoczna w trakcie arabskiej wiosny⁵, przez część socjologów określanej wówczas jako przejaw czwartej fali⁶. Dlatego

⁴ S. P. Huntington, *op. cit.*, s. 24.

⁵ Autor nawiązuje do wydarzeń mających miejsce w krajach Afryki Północnej, w szczególności protestów społecznych, które doprowadziły do zmiany władz.

⁶ Por. P. Śpiewak, *Czwarta fala*, „Kultura Liberalna” 2011, nr 8 (111).

też zasadna wydaje się próba odpowiedzi na pytanie, czy rewolucję róż oraz przemiany będące jej konsekwencjami należy interpretować jako trzecią czy może, ze względu na nowe elementy, jako czwartą „falę demokratyzacji”.

Następujący w Gruzji proces demokratyzacji, przywołując Huntingtonowski podział, zgodnie z którym może on przyjąć formę „transformacji”, „zastąpienia” lub „przemieszczenia”, w przekonaniu autora przyjmuje formę „zastąpienia”. Autor, opierając się na wymienionych przez Samuela P. Huntingtona warunkach, jakie powinny zostać spełnione w procesie „zastąpienia” realizowanego poprzez obalenie reżimów autorytarnych, konfrontuje założenia z wydarzeniami, do których doszło jesienią 2003 roku.

Przemiany w Gruzji, a zwłaszcza ich społeczna percepcja, w przekonaniu autora, zasługują na szczególną uwagę. Zasadnicze założenie, stanowiące podstawę drugiego rozważanego problemu badawczego, opiera się na fakcie, że wydarzenia ostatnich lat zachodzące w obrębie gruzińskiego społeczeństwa, obejmujące swoim zasięgiem różne dziedziny życia, przyjęły ze względu na swój nagły, radykalny i niespodziewany charakter, formę traumatogennych zmian społecznych, co pozwala za P. Sztompką uznać, że mamy do czynienia z makrospołeczną traumą kulturową o charakterze historycznym⁷. Autor próbuje w toku podjętych rozważań nie tylko wskazać wydarzenia traumatogenne, ale przede wszystkim uzasadnić ich przyczyny oraz wpływ na gruzińskie społeczeństwo. Na potrzeby niniejszej pracy autor dokonał wyboru ośmiu wydarzeń z najnowszej historii Gruzji, mających w jego przekonaniu charakter zjawisk traumatogennych, do których zaliczył kolejno: odzyskanie niepodległości w 1991 roku; konflikty wewnętrzne w Abchazji i Osetii Południowej; dojście do władzy Eduarda Szewardnadze; sytuację w Gruzji określaną mianem „państwa upadłego”; rewolucję róż; wojnę gruzińsko-rosyjską 2008; wybory parlamentarne 2012 oraz stagnację społeczną drugiej dekady

⁷ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2010, s. 456-460.

XXI wieku. Interpretacji powyższych zdarzeń autor dokonuje, opierając się na etiologii traumy kulturowej P. Sztompki⁸. Równocześnie, mając na uwadze powtarzalność procesu zmiany społecznej, autor przyjmuje, że badane zjawiska mają charakter cykliczny⁹.

Rozdziały drugi oraz trzeci mają charakter historyczno-analityczny oraz zostały poświęcone kolejno polityce wewnętrznej i zagranicznej Gruzji. Przemiany po 2003 roku zostały opisane w sposób chronologiczny.

W rozdziale drugim (*Od rewolucji róż do Gruzjińskiego Marzenia – gruzińska scena polityczna w latach 2003-2018*) podstawą wywodu jest analiza wydarzeń na wewnętrznej scenie politycznej. Rozdział został podzielony na trzy części, z których pierwsza obejmuje wydarzenia od rewolucji róż do zamieszek społecznych w listopadzie 2007 roku. Część druga obejmuje okres od przyspieszonych wyborów prezydenckich przeprowadzonych w styczniu 2008 roku do przegranych przez Zjednoczony Ruch Narodowy wyborów parlamentarnych w październiku 2012 roku. Część trzecia, ostatnia, została poświęcona okresowi rządów sprawowanych przez Gruzjińskie Marzenie do wyborów prezydenckich jesienią 2018 roku. Nie bez znaczenia dla podjętych w tej części pracy rozważań jest analiza przyczyn wystąpień społecznych skierowanych przeciwko władzom, będących wyrazem braku akceptacji dla ich polityki oraz rozczarowania bolesnymi reformami i stanem państwa.

Zamierzeniem rozdziału trzeciego (*Gruzja na arenie międzynarodowej*) jest przedstawienie oraz ocena działań Gruzji w zakresie polityki zagranicznej. Szczególną uwagę poświęcono relacjom z Sojuszem Północnoatlantyckim oraz Unią Europejską. Za istotne, w przekonaniu autora, należy uznać zarówno przypomnienie roli prezydenta Eduarda Szewardnadze w działaniach na rzecz zbliżenia z Zachodem, jak i omówienie następującego obecnie przewartościowania

⁸ Idem, *Trauma wielkiej zmiany...*, s. 31-37.

⁹ Idem, *Socjologia...*, s. 439-440.

relacji z NATO na rzecz pogłębionych kontaktów z UE. Jednocześnie dla pełnej interpretacji procesów, jakim ulega Gruzja, niezwykle ważna wydaje się kwestia przedstawienia relacji łączących Tbilisi z Waszyngtonem oraz z Moskwą. Skonfrontowanie działań Stanów Zjednoczonych i Federacji Rosyjskiej jest niezbędne do zrozumienia współczesnej rywalizacji w regionie Kaukazu Południowego. Jej zasadniczym aspektem pozostaje zachowanie kontroli nad zasobami i tranzytem kaspijskich surowców, które decydują o strategicznym znaczeniu regionu. Niebagatelną pod tym względem rolę odgrywają relacje Gruzji z poszczególnymi państwami najbliższego sąsiedztwa, zarówno w kontekście rozwijanego „strategicznego partnerstwa”, jak i typowych dla regionu nieporozumień, które również współcześnie kształtują barwną kaukaską mozaikę zależności i problemów.

Ostatni, czwarty rozdział (*Gruzja w procesie transformacji*) jest próbą spojrzenia na przemiany zachodzące w społeczeństwie gruzińskim z różnych punktów widzenia. Pierwsza perspektywa bazuje na percepcji Gruzji wyrażanej przez organizacje i instytucje międzynarodowe. Obraz ten kształtowany jest na podstawie wskaźników prezentowanych w ramach badań dotyczących różnych aspektów życia obywateli Gruzji, które są prowadzone przez agendy organizacji i instytucji międzynarodowych (np. Organizacji Narodów Zjednoczonych i Banku Światowego) oraz organizacje pozarządowe (takie jak np. Transparency International, Human Rights Watch, Reporterzy bez Granic). Drugie podejście dotyczy oceny własnej Gruzynów w najważniejszych, w ich przekonaniu, kwestiach. Na uwagę zasługuje nie tylko ocena nastrojów społecznych czy ocena bieżących procesów związanych z wprowadzanymi reformami. Za równie istotne należy uznać współczesne postrzeganie Rosji. W tej części pracy autor wykorzystuje dane z badań opinii publicznej wykonanych przez National Democratic Institute oraz International Republican Institute. Podstawą trzeciego ujęcia są badania własne autora. Pytanie o współczesną kondycję społeczną Gruzynów oraz ich postrzeganie wydarzeń w kraju stanowiło swoisty punkt wyjścia dla przeprowadzonych wywiadów.

W pracy zastosowano trzy podstawowe metody badań niereaktywnych: analizę treści, analizę istniejących danych statystycznych oraz analizy historyczne i porównawcze¹⁰. Przeprowadzając jakościową analizę treści, uwzględniono krytyczne podejście do analizy dokumentów¹¹.

Ponadto wyniki analiz ilościowych (danych statystycznych prezentowanych przez Urząd Statystyczny Gruzji – GeoStat oraz opinii publicznej – badania National Democratic Institute oraz International Republican Institute) zostały uzupełnione przez prezentację rezultatów badań jakościowych – indywidualnych wywiadów pogłębionych (*Individual In-depth Interview, IDI*). Bezpośrednie rozmowy z ekspertami miały na celu pogłębienie wiedzy o analizowanych zjawiskach. Pozwoliły także na lepsze zrozumienie potrzeb, motywów i wartości społeczeństwa gruzińskiego.

Badania zrealizowano dzięki współpracy z Uniwersytetem Państwowym w Tbilisi oraz Georgian American University w Tbilisi. Zasadnicze badania zostały przeprowadzone w latach 2017-2018 (w pracy wykorzystano także rezultaty wcześniejszych badań prowadzonych przez autora od 2006 roku). W ramach projektu zostało przeprowadzonych 15 wywiadów jakościowych z przedstawicielami różnych środowisk – politykami, dyplomatami, naukowcami, pracownikami organizacji pozarządowych i dziennikarzami. Wywiady przeprowadzono w formie częściowo ustrukturyzowanej (*semi-structured life-world interviews*)¹². Metoda ta umożliwiła nadanie ogólnego kierunku rozmowom przy jednoczesnym nacisku na pewne tematy¹³. Pozwoliła na pojawienie się nowych pomysłów podczas wywiadu w wyniku tego, co mówi rozmówca, a także na elastyczność

¹⁰ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, przeł. W. Betkiewicz [et al.], Warszawa 2009, s. 356-387.

¹¹ T. Rapley, *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, przeł. A. Gąsior-Niemiec, Warszawa 2010.

¹² S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, przeł. A. Dziuban, Warszawa 2010.

¹³ E. Babbie, *op. cit.*, s. 342.

i otwartość na różne kwestie podczas przeprowadzania wywiadu tak aby kolejność pytań mogła się zmienić, ich treść mogła ewoluować, a prowadzący wywiad mógł głębiej zbadać początkowe odpowiedzi, aby uzyskać bardziej szczegółową, „pogłębioną” odpowiedź na pytanie. W kontekście wywiadów autorowi bliskie jest podejście nazywane mianem realistycznego¹⁴. Interpretacja wyników wywiadów została poddana walidacji. Trafność komunikacyjna, która zakłada testowanie trafności twierdzeń przez rozmowę, została sprawdzona przez dwie społeczności¹⁵. Pierwszą z nich była społeczność uniwersytecka, skupiająca badaczy z ośrodków naukowych w Polsce, którzy zajmują się omawianą w pracy tematyką (walidacja środowiskowa, *peer validation*). Druga grupa obejmowała społeczność pozaakademicką, w której znaleźli się zarówno specjaliści niezwiązani ze środowiskiem akademickim, jak i niespecjaliści, tzw. szersza opinia publiczna (walidacja przez odbiorców, *audience validation*).

Obserwowany w ostatnich latach wzrost zainteresowania Gruzją w Polsce znalazł odzwierciedlenie w różnorodnej literaturze przedmiotu. Na szczególną uwagę zasługują dwie monografie: znakomita *Gruzja* wydana w serii Historia Państw Świata w XX i XXI wieku, autorstwa profesora Wojciecha Materskiego (Warszawa 2010; pierwsze wydanie ukazało się w 2000 roku) oraz praca autorstwa profesora Andrzeja Furiera – *Gruzja Niepodległa – od monarchii do republiki* (Szczecin 2015). Nie bez znaczenia dla naukowego dyskursu dotyczącego współczesnej Gruzji pozostają prace reprezentantów różnych ośrodków akademickich w Polsce¹⁶. Ze względu na swój

¹⁴ Por. D. Silverman, *Prowadzenie badań jakościowych*, przeł. J. Ostrowska, Warszawa 2010, s. 197.

¹⁵ Por. S. Kvale, *op. cit.*, s. 200.

¹⁶ K. Kozłowski (*Iluzje rewolucji. Rewolucja róż, rewolucja pomarańczowa, rewolucja tulipanów*, Warszawa 2011), M. Olejnik (*Dylematy współczesnej Gruzji. Wywiady z przedstawicielami elit społecznych i politycznych przeprowadzone w latach 2010-2011*, Toruń 2012), J. Piechowiak-Lamparska (m.in. *Popular Culture in the Post-Soviet Region. Americanization of the Politics in*

analityczny charakter na uwagę zasługują opracowania pracowników warszawskiego Ośrodka Studiów Wschodnich¹⁷ oraz Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych¹⁸. Warte odnotowania są także publikacje środowiska Nowej Europy Wschodniej dotyczące Kaukazu¹⁹. Na język polski przetłumaczono monografie Charlesa Kinga poświęcone Kaukazowi oraz regionowi Morza Czarnego²⁰. Wśród tłumaczeń literatury obcojęzycznej istotnych dla podjętych w niniejszej pracy rozważań należy wskazać prace Viatcheslava Avioutskiego oraz Ronalda D. Asmusa²¹. Warto podkreślić, że wraz ze wzrostem turystycznej popularności Gruzji w Polsce opublikowano lub wznowiono reportaże, wśród których warto przywołać klasyczne prace: Wojciecha Góreckiego, Wojciecha Jagielskiego czy Ryszarda Kapuścińskiego, które ukazują region w odmiennym od naukowej debaty świetle²².

Zaproponowana tematyka nie doczekała się w polskiej literaturze przedmiotu podobnego opracowania, natomiast rozważania teoretyczne oraz interpretacja badań stanowią wkład do szerszego, niepodejmowanego również w literaturze obcojęzycznej, spojrzenia na współczesną Gruzję. Szczególną inspiracją dla przedstawionych

Georgia, „Athenaeum” 2013, nr 40), P. Stawarz (*Polityka Unii Europejskiej wobec państw Kaukazu Południowego*, Warszawa 2017), P. Trzaskowski (*Gruzińska „rewolucja róż”. Zachód i idea Zachodu a przemiany polityczne w Gruzji*, Warszawa 2009).

¹⁷ W. Bartuzi, M. Falkowski, W. Górecki, A. Jarosiewicz, M. Matusiak, K. Strachota.

¹⁸ J. Benedyczak, K. Zasztowt.

¹⁹ A. Brzeziecki, M. Nocuń, Z. Rokita, A. Strzemżalska, W. Wojtasiewicz.

²⁰ Ch. King, *Widmo wolności. Historia Kaukazu*, przeł. A. Czwojdrak, Kraków 2010; idem, *Dzieje Morza Czarnego*, przeł. Z. Piotrowska, Warszawa 2006.

²¹ V. Avioutskii, *Aksamitne rewolucje*, przeł. A. Czarnacka, Warszawa 2007; R. D. Asmus, *Mała wojna, która wstrząsnęła światem. Gruzja, Rosja i przyszłość zachodu*, przeł. J. Tokarski, Warszawa 2010.

²² W. Górecki, *Toast za przodków*, Wołowiec 2010; idem, *Abchazja*, Wołowiec 2013; W. Jagielski, *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2008; R. Kapuściński, *Kirgiz schodzi z konia*, Warszawa 2008.

przez autora rozważań była praca *Uncertain Democracy U.S. Foreign Policy and Georgia's Rose Revolution* (Philadelphia 2009) autorstwa związanego z Uniwersytetem Columbia Lincolna A. Mitchella. Nie bez znaczenia dla poglądów autora pozostają także publikacje Thomasa de Waala, w szczególności *The Caucasus. An introduction* (Oxford 2010, pierwsze wydanie)²³ oraz Stephena Jonesa – *Georgia A Political History Since Independence* (London 2015; także: *The Making of Modern Georgia, 1918-2012. The first Georgian republic and its successors*, ed., London 2014), zrozumienie zaś procesów politycznych zachodzących w Gruzji nie byłoby możliwe również bez pracy autorstwa wieloletniego członka Parlamentu Europejskiego Pera Gahrtona: *Georgia. Pawn in the New Great Game* (London 2010).

Literatura dotycząca Gruzji, pomimo pojawiających się ostatnich publikacji, w kontekście podjętych rozważań nie jest bogata. Ze względu na zagadnienia omawiane w niniejszej pracy stanowi ona raczej punkt wyjścia i nie pozwala na znalezienie odpowiedzi w kwestiach nurtujących autora. Dlatego też znaczna część pracy powstała na podstawie rozmaitych źródeł, takich jak: oficjalne dokumenty (akty prawne, oświadczenia polityczne, strategie rządowe), materiały informacyjne (doniesienia prasowe, relacje medialne i komentarze), a także raporty, opracowania danych statystycznych oraz wyniki badań opinii publicznej przeprowadzanych przez profesjonalne ośrodki badawcze. Szczególnie analiza aktów prawnych (przede wszystkim zmian w konstytucji) i dokumentów (m.in. strategii dotyczących poszczególnych kierunków polityki Gruzji czy raportów na temat procesu wyborczego w Gruzji prezentowanych przez OBWE) miały istotny wpływ na powstanie rozdziałów drugiego i trzeciego.

²³ Na uwagę zasługują także dwie wcześniejsze monografie tego autora, nie dotyczące wprawdzie bezpośrednio Gruzji, będące jednak niezwykle pomocne w zrozumieniu kluczowych problemów kształtujących sytuację na Kaukazie: T. de Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York 2003; idem, C. Gall, *Chechnya: Calamity in the Caucasus*, New York 1997.

Podjęte przez autora starania miały na celu nie tylko udzielenie odpowiedzi na zasadnicze pytania dotyczące procesu demokratyzacji i przemian kraju oraz zachowań społeczeństwa gruzińskiego, ale także na przybliżenie specyfiki regionu interpretowanej poprzez uwarunkowania kulturowe i historyczne.

W przekonaniu autora wprowadzane zmiany w sposób niezwykle intensywny oddziałują na gruzińskie społeczeństwo. Liberalny charakter reform sprzeczny z zasadami państwa socjalnego wywołuje niezadowolenie społeczeństwa (poparte obawami dotyczącymi prozaicznych problemów dnia codziennego) oraz generuje doznania o charakterze traumatycznym. Równocześnie radykalny i niespodziewany charakter zjawisk ostatnich lat, konflikty polityczne oraz konfrontacja z Rosją, wzmacniają pejoratywne odczucia.

Ze względu na prezentowaną tematykę praca przyjęła charakter interdyscyplinarny, czerpiąc z nauk politycznych oraz socjologii, o czym była już mowa, jak i dorobku stosunków międzynarodowych, historii oraz kulturoznawstwa, gdyż tylko takie podejście pozwala na przedstawienie kluczowych problemów dotyczących Gruzji i jej mieszkańców.

ROZDZIAŁ I

Przemiany polityczno-społeczne w Gruzji w latach 2003–2018

Perspektywa teoretyczna

Klaus von Beyme zauważa, że we współczesnym świecie panuje tendencja, by pojęcie „demokracji utożsamiać ze wszystkim, co w społeczeństwie dobre, piękne i prawdziwe”²⁴. Można stwierdzić, że takie postrzeganie demokracji jest zgodne z percepcją gruzińskiego społeczeństwa. Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat Gruzja uległa istotnym przemianom. Czy jednak stała się państwem demokratycznym?

Dziś demokracja nadal jest postrzegana jako zjawisko masowe, ale nie wszechobejmujące, a na obszarze byłego Związku Radzieckiego wciąż stanowi ewenement²⁵. Również Gruzja nadal nie jest uznawana za kraj w pełni demokratyczny. Wydarzenia rewolucji róż z 2003 roku oraz przebieg i rezultat wyborów prezydenckich przeprowadzonych jesienią 2018 roku stanowią nie tylko cezurę czasową dla podjętych w niniejszej pracy rozważań, ale ukazują

²⁴ K. von Beyme, *Współczesne teorie polityczne*, przeł. J. Łoziński, Warszawa 2007, s. 205.

²⁵ Por. E. Wnuk-Lipiński, *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Kraków 2004, s. 10.

przede wszystkim dynamikę zachodzących procesów. Umocnienie demokracji, po udanej rewolucji, ma szansę powodzenia w przypadku podniesienia poziomu ekonomiczno-cywilizacyjnego społeczeństwa, ograniczenia nierówności społecznych oraz odwołania się do doświadczeń obywatelskich. Powyższe postulaty wciąż stanowią wyzwanie dla gruzińskich władz, gdyż od powodzenia podejmowanych przez nie działań zależy poziom demokracji w tym kraju. Jak jednak wygląda proces demokratyzacji w Gruzji?

Podjęte w tym rozdziale rozważania mają na celu ukazanie procesu demokratyzacji, w szczególności zaś skonfrontowanie go z paradygmatem wprowadzonym do dyskursu naukowego przez Samuela P. Huntingtona. Gruzja objęta „falą demokratyzacji” stała się uczestnikiem procesów o znacznie szerszym, nie tylko o charakterze wewnętrznym, kontekście związanym z globalizacją zjawisk politycznych i społecznych. Wprowadzane reformy przyczyniły się do przemian w wielu sferach życia codziennego gruzińskiego społeczeństwa. W przekonaniu autora za niezwykle istotne należy uznać oddziaływanie reform politycznych na kondycję gruzińskiego społeczeństwa. Zachodzące w ostatnich latach przemiany, realizowane w znacznej mierze na podstawie liberalnego scenariusza, w sposób bardzo silny oddziałują na społeczeństwo. Za zasadną można uznać tezę, zgodnie z którą wprowadzane reformy, sprzeczne z zasadami państwa socjalnego (tak charakterystycznymi dla czasów Związku Radzieckiego), wciąż żywymi w gruzińskim społeczeństwie, wywołują nie tylko niezadowolenie, ale przede wszystkim obawy (lęk dotyczący bezrobocia, braku dostępności pomocy medycznej), które stanowią podstawę doznań traumatycznych. Nagły, radykalny i niespodziewany charakter wprowadzanych działań bardzo często wzmacnia negatywne odczucia.

Przywołana zależność pomiędzy procesem demokratyzacji (którego ważnym elementem jest poprawa poziomu życia obywateli) a percepcją społeczną radykalnych zmian stanowiła podstawę do podjęcia rozważań w zakresie paradygmatu wyznaczonego przez Samuela P. Huntingtona („fale demokratyzacji”) oraz prezentowanej

przez Piotra Sztompkę teorii traumy społecznej będącej efektem procesu transformacji.

Zasadniczym celem autora nie jest próba odpowiedzi na pytanie, czy Gruzja jest państwem demokratycznym (choć w toku prowadzonego wywodu odpowiedź ta padnie), ale w jaki sposób i na podstawie jakich warunków następuje proces demokratyzacji oraz przede wszystkim, jakie jest jego oddziaływanie na społeczeństwo gruzińskie.

1.1. Między trzecią a czwartą falą demokratyzacji?

Samuel P. Huntington w swoich rozważaniach na temat trzeciej fali demokratyzacji koncentruje się na wydarzeniach związanych z procesem przemian systemowych prowadzących do demokracji, zachodzących na przestrzeni ponad piętnastu lat końca ubiegłego stulecia (od 1974 do 1990 roku). Wprawdzie Huntington, z oczywistych względów, nie prezentuje rozpadu Związku Radzieckiego (do którego doszło w 1991 roku), jednak przedstawia procesy, które, stanowiąc podstawę wydarzeń w bloku wschodnim (Polska, Czechosłowacja, Węgry), znacząco oddziaływały na ZSRR i ostatecznie przyczyniły się do jego upadku interpretowanego jako przejaw trzeciej fali.

Dyskurs wokół paradygmatu fal demokratyzacji za zasadnicze pytanie uznaje kwestię, czy trzecia fala trwa nadal, czy możemy mówić o zachodzących obecnie procesach demokratyzacji w kontekście nowej, czwartej fali²⁶. Przy założeniu, że rozpad Związku

²⁶ Tezę o początku czwartej fali, w szczególności w kontekście wydarzeń arabskiej wiosny, prezentowali m.in.: R. Wolin, *A Fourth Wave Gathers Strength in the Middle East*, „The Chronicle of Higher Education”, 8.02.2011, <http://chronicle.com/article/A-Fourth-Wave-Gathers-Strength/126302/> [1.04.2019]; P. Śpiewak, *op. cit.* Warto zauważyć, że o czwartej fali wypowiadał się także R. Kapuściński już w 1997 roku – *Wyjście z opłotków. Z Ryszardem Kapuścińskim rozmawia Krzysztof Brunetko*, „Apokryf” nr 11,

Radzieckiego oraz emancypację piętnastu republik związkowych należy postrzegać jako proces zachodzący w ramach trzeciej fali demokracji, to następujący w kolejnych latach upadek, zupełny brak lub częściowe odejście od standardów demokratycznych w większości państw powstałych na gruzach ZSRR można oceniać jako cofnięcie fali. Zakładając, za Huntingtonem, że fale demokratyzacji oraz fale odwrotu od demokratyzacji sugerują do pewnego stopnia występowanie cykli „dwa kroki do przodu, jeden krok do tyłu”²⁷, zawężając pole badań tylko do obszaru byłego Związku Radzieckiego, możemy stwierdzić wyraźny regres w sferze demokracji, a tym samym zamknięcie cyklu. Zgodnie z danymi Freedom House spośród byłych republik radzieckich jedynie republiki nadbałtyckie (Litwa, Łotwa i Estonia) uznawane są obecnie za kraje wolne i w pełni demokratyczne. Wprawdzie pięć państw poradzieckich jest określanych mianem krajów „częściowo wolnych” – *partly free* (Armenia, Gruzja, Mołdawia, Ukraina oraz Kirgistan), ale aż siedem (Azerbejdżan, Białoruś, Kazachstan, Rosja, Tadżykistan, Turkmenistan oraz Uzbekistan) jest uznawanych za kraje niedemokratyczne i które nie są wolne (*not free*)²⁸. Przywołane dane oraz widoczna dysproporcja pomiędzy krajami wolnymi a zniewolonymi mogą świadczyć o fali odwrotu od demokratyzacji, a tym samym o końcu trzeciej fali w krajach byłego ZSRR. Jednakże obserwowane na przestrzeni ostatnich lat wydarzenia na obszarze poradzieckim, wyrażane m.in. poprzez „kolorowe rewolucje”, skłaniają do podjęcia rozważań nad zachodzącymi procesami. W szczególności zasadne w przekonaniu autora wydaje się pytanie o ich interpretację w kontekście prezentowanej przez Huntingtona teorii. Czy nadal mamy

„Tygodnik Powszechny” 1997, nr 25 (2500), <http://www.tygodnik.com.pl/apokryf/11/kapuscinski.html> [1.04.2019].

²⁷ S. P. Huntington, *op. cit.*, s. 35.

²⁸ Zgodnie z informacjami prezentowanymi przez Freedom House, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/map> [1.04.2019].

do czynienia z trzecią falą, albo raczej jej spóźnioną formą, czy też może powinniśmy podjąć próbę interpretacji zachodzących zmian jako początek szerszego zjawiska określanego mianem czwartej fali?

Wydarzenia, do których doszło w Gruzji w listopadzie 2003 roku, określane mianem rewolucji róż, zapoczątkowały „falę kolorowych rewolucji”, które objęły Ukrainę (2004) oraz Kirgistan (2005). Protesty przypominające te w Tbilisi miały także miejsce w Azerbejdżanie (2005), jednak tamtejsza opozycja, próbując nadać im charakter „kolorowej rewolucji”, nie zdołała odsunąć od władzy przedstawicieli obozu rządowego skupionego wokół prezydenta Ilhama Alijewa (azerbejdżańska opozycja używała koloru pomarańczowego, nawiązując tym samym do wydarzeń w Kijowie)²⁹. Z dzisiejszej perspektywy dorobek „kolorowych rewolucji” w przypadku Ukrainy i Kirgistanu w znacznej mierze nie został wykorzystany. Wprawdzie oba kraje uznawane są za „częściowo wolne”, jednak przebieg procesów politycznych świadczy o niepowodzeniu fali demokratyzacji, która miałaby być efektem pomarańczowej³⁰ oraz tulipanowej rewolucji. Coraz częściej pojawiają się także opinie, że w przypadku krajów objętych „kolorowymi rewolucjami” zachodzące wówczas zdarzenia nie powinny być określane mianem rewolucji³¹. Z pewnością można stwierdzić, że „kolorowa fala” znajduje się w „odwrocie”. Czy taka interpretacja jest zasadna również wobec Gruzji? Jak jednak interpretować demokratyczny przebieg wyborów parlamentarnych w Gruzji przeprowadzonych w październiku 2012 roku, w wyniku których partia rządząca, po przegranym głosowaniu, dokonała demokratycznego przekazania władzy w ręce opozycji? Czy demokratyczne wybory byłyby możliwe bez wydarzeń rewolucji róż oraz zmian w gruzińskim społeczeństwie? Dlaczego zatem

²⁹ Por. *Kaukaz – podróż w czasie. Z Wojciechem Jagielskim rozmawia Grzegorz Nurek*, „Nowa Europa Wschodnia” 2011, nr 5, s. 99.

³⁰ Niepowodzenie pomarańczowej rewolucji należy wskazać jako jedną z przyczyn późniejszej rewolucji godności.

³¹ K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 11.

wybory prezydenckie przeprowadzone jesienią 2018 roku uznano za najgorsze od wielu lat?³²

Gruzja w ocenie Freedom House uznawana jest za kraj „częściowo wolny”³³, a dokonujące się w ostatnich latach wielopłaszczyznowe przemiany polityczne i społeczne wprawdzie przybliżyły Gruzinów do rodziny państw wolnych i demokratycznych, jednak nie pozwoliły na osiągnięcie pełnego sukcesu. Przebieg oraz rezultat wyborów z października 2012 roku można uznać za kontynuację procesów zapoczątkowanych poprzez rewolucję róż w 2003 roku. Jednak zauważalna obecnie stagnacja pozytywnych zjawisk oraz, na co zwraca uwagę Freedom House, zagrożenia, jakie wynikają z faktu, że „oligarchiczni aktorzy mają zbyt duży wpływ na politykę i wybory polityczne, a rządy prawa nadal są hamowane przez interesy polityczne”, sprawiają, że Gruzja może jedynie aspirować do grona państw wolnych³⁴. Jak w takim razie interpretować zachodzące przemiany? Celem autora jest próba odpowiedzi na pytanie o charakter przemian, do jakich doszło w minionych latach w Gruzji, a także próba zdefiniowania zachodzących procesów zgodnie z paradygmatem wyznaczonym przez Huntingtona.

Postępujący w Gruzji proces demokratyzacji, przyjmując Huntingtonowski podział, zgodnie z którym może on przyjąć formę „transformacji”, „zastąpienia” lub „przemieszczenia”, należy określić mianem „zastąpienia”.

Układ sił na gruzińskiej scenie politycznej poprzedzający wydarzenia rewolucji róż charakteryzował się przewagą obozu skupionego wokół prezydenta Eduarda Szewardnadze wobec opozycji. Co charakterystyczne dla trzeciej fali, Szewardnadze, dochodząc do władzy w latach 90., cieszył się poparciem społecznym. Jednak

³² *Presidential Runoff: Expert Assessments in Tbilisi*, Civil.ge, 3.12.2018, <https://civil.ge/archives/269753> [1.04.2019].

³³ *Report Freedom in the World 2019 – Georgia*, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/georgia> [1.04.2019].

³⁴ *Ibidem*.

z biegiem czasu jego popularność malała. Zarówno sposób sprawowania przez niego urzędu, ale przede wszystkim słabość państwa, niemogącego sprostać podstawowym wyzwaniom (Gruzję w schyłkowym okresie urzędowania prezydenta Szewardnadzego często określa się mianem „państwa upadłego”), były przyczyną rosnącego niezadowolenia społeczeństwa. Kluczowym problemem, uderzającym w autorytet prezydenta, była wszechobecna korupcja w jego najbliższym otoczeniu. Jednocześnie jednym z istotnych czynników, który doprowadził do kryzysu, była nieumiejętność wypracowania kompromisu pomiędzy prezydentem a młodym pokoleniem polityków (wśród których znaleźli się Zurab Żwania pełniący funkcję przewodniczącego parlamentu oraz Micheil Saakaszwili w administracji Szewardnadzego piastujący urząd ministra sprawiedliwości), chcącym przeciwstawić się patologiom oraz przeprowadzić reformę państwa. Brak porozumienia w obrębie władzy spowodował jej osłabienie, wymienieni politycy stali się zaś głównymi oponentami prezydenta, przechodząc do opozycji.

Można stwierdzić, nawiązując do warunków wymienionych przez Huntingtona, dotyczących demokratyzacji poprzez obalenie reżimów autorytarnych, że wydarzenia z jesieni 2003 roku, do których doszło w Tbilisi, spełniają wszystkie wskazane wymogi³⁵.

Po pierwsze, opozycja skupiona wokół Saakaszwilego, Żwani oraz Nino Burdżanadze (od 2001 roku pełniła funkcję przewodniczącej parlamentu, jednak do wyborów przystąpiła w ramach opozycji), nie tylko podważała legitymizację procesu wyborczego (wybory parlamentarne odbyły się 2 listopada 2003 roku), ale także prawo Szewardnadzego do dalszego piastowania urzędu. Opozycja, atakując, oskarżała władze zarówno o sfałszowanie wyborów, odnosiła się również do problemów społecznych, w szczególności do problemu korupcji (Huntington: „należy koncentrować uwagę na problemach legitymizacji autorytarnego reżimu [...]. Dobrze jest atakować reżim w zakresie ogólnych problemów o szerokim oddźwięku społecznym,

³⁵ S. P. Huntington, *op. cit.*, s. 154-156.

takich jak korupcja”³⁶). Należy podkreślić, że przejście do opozycji wymienionych polityków nie tylko osłabiło Szewardnadzego, ale zmusiło ich samych do popierania idei demokracji jako alternatywy dla panującego systemu.

Warto również zwrócić uwagę na fakt, że klasa polityczna, która stanęła na czele rewolucji róż, zaistniała na scenie politycznej dzięki Eduardowi Szewardnadze i uczestniczyła w rządzeniu państwem pod jego kierownictwem. Robert D. Kaplan, uznawany za jednego z najbardziej wpływowych analityków na świecie, określił Saakaszwilego jako „dzieło jednego człowieka – Eduarda Szewardnadze”³⁷. Wszyscy czołowi politycy gruzińskiej opozycji moderujący wydarzenia jesienią 2003 roku w różnych okresach swojej kariery politycznej i w różnym stopniu popierali prezydenta (Huntington: „Szczególne wysiłki powinno się podejmować dla uzyskania poparcia [...] działaczy partii politycznych, z których większość prawdopodobnie popierała tworzenie systemu autorytarnego. Im bardziej opozycja wygląda na szanowaną i odpowiedzialną, tym łatwiej będzie zdobyć popleczników”³⁸). Główną siłą napędową gruzińskiej rewolucji byli młodzi ludzie, którzy w działaniach koordynowanych w ramach ruchu Kmara (w tłumaczeniu na język polski: Dosyć) uczestniczyli aktywnie w protestach ulicznych. Huntington podkreśla, że wprawdzie studenci stanowią uniwersalną opozycję, jednak sami nie obalają rządów, dopiero znalezienie poparcia wśród innych grup społecznych pozwala na osiągnięcie sukcesu³⁹. W przypadku wystąpień ulicznych jesienią 2003 roku studenci odgrywali istotną rolę, koordynując przebieg manifestacji. Młodzież skupiona w organizacji Kmara (formalnie nigdy niezarejestrowanej) powstałej na wzór serbskiej organizacji Odpór, rozpoczęła pierwsze protesty antyrządowe oraz

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ R. D. Kaplan, *Na wschód do Tatarii. Podróże po Bałkanach, Bliskim Wschodzie i Kaukazie*, przeł. J. Ruszkowski, Wołowiec 2010, s. 405.

³⁸ S. P. Huntington, *op. cit.*, s. 155.

³⁹ *Ibidem*, s. 150.

akcje charytatywne już jesienią 2000 roku (wówczas jeszcze jako Gruziński Ruch Studencki, który dopiero w wyniku przekształceń w 2003 roku przyjął ostatecznie nazwę Kmara)⁴⁰. Zaangażowanie młodzieży poprzez aktywność w Kmarze oraz przede wszystkim serbskie doświadczenia stanowiły podstawę sukcesu opozycji⁴¹. Powodzenie protestów przeciwko sfałszowanym wyborom nie byłoby możliwe bez szerokiego poparcia społecznego wyrażanego wielotysięczną obecnością obywateli na ulicach Tbilisi⁴². Nie byłoby też możliwe bez bierności armii. Pomimo ogłoszenia przez Szewardnadzego stanu wyjątkowego, wydarzenia w Tbilisi rozegrały się bez ingerencji wojska i policji. W tym kontekście kluczowym pozostaje pytanie, czy do ingerencji nie doszło ze względu na decyzję ówczesnego prezydenta, który chciał uniknąć rozlewu krwi, czy też, jak utrzymuje Saakaszwili, do końca nie było wiadomo, jak zachowa się armia. Wojsko, by nie eskalować napięcia, ostatecznie postanowiło nie ingerować (Huntington: „Poparcie ze strony wojska może okazać się przydatne w momencie nadejścia kryzysu, lecz to, do czego należy dążyć, to po prostu brak gotowości do obrony reżimu”⁴³).

Dążenie do uniknięcia przemocy było zgodne „ze scenariuszem serbskim”, by na drodze pokojowych manifestacji doprowadzić do zmiany władz. Symbolem listopada 2003 roku pozostaje manifestujący pod gmachem gruzińskiego parlamentu tłum z różami w dłoniach oraz jego wtargnięcie, z Saakaszwilim na czele, w trakcie sesji inauguracyjnej zgromadzenia narodowego. Przerwanie wystąpienia Szewardnadzego w parlamencie stanowiło *de facto* najważniejszy moment bezkrwawej rewolucji, której konsekwencją było ustąpienie prezydenta (Huntington: „Konieczne jest odwołanie

⁴⁰ V. Avioutskii, *op. cit.*, s. 48-49.

⁴¹ Por. P. Kuntz, *Unlikely Revolutions: Popular Uprisings Against Electoral Authoritarian Rule in Serbia, Georgia, and Ukraine*, Stuttgart 2010, s. 213.

⁴² Nastrój rewolucji róż w swoich reportażach oddaje m.in. Paweł Reszka (*Miejsce po imperium*, Warszawa 2007, s. 141-196).

⁴³ S. P. Huntington, *op. cit.*, s. 155.

się do zasad niestosowania przemocy oraz trzymanie się tych zasad⁴⁴). Do odsunięcia Szewardnadzego od władzy doszło na drodze sprzeciwu społeczeństwa, nieakceptującego stanu państwa oraz jawnie występującego przeciw sfałszowanym wyborom. Warto przywołać w tym miejscu niezwykle trafną opinię wyrażoną przez Charlesa Kinga, w której stwierdza on, że wprawdzie na Kaukazie Południowym minęło piętnaście lat (pogląd wyrażony w 2008 roku) od odzyskania niepodległości, to jeszcze nigdy nikt nie przejął władzy na drodze wolnych i uczciwych wyborów, a proces przekazywania władzy był zawsze obciążony presją społeczną (pierwszy prezydent Gruzji Zwiad Gamsachurdia został obalony i pociągnął kraj w wir wojny domowej, drugi – Szewardnadze ustępował pod presją tłumu z różami)⁴⁵.

Zaangażowanie społeczności międzynarodowej w wydarzenia rewolucji róż, w szczególności Stanów Zjednoczonych, do dziś spotyka się z różnymi ocenami. Zarówno USA, jak i Federacja Rosyjska podejmowały działania dyplomatyczne, które w mniejszym lub większym stopniu oddziaływały na bieg wydarzeń w Gruzji. Już latem 2003 roku w Tbilisi gościł były sekretarz stanu USA, przyjaciel Szewardnadzego z czasów, gdy był on ministrem spraw zagranicznych ZSRR, James Baker. Przekonywał on prezydenta, by zaplanowane na listopad wybory przeprowadzić w sposób wolny i uczciwy⁴⁶. Niebagatelna pozostaje również mediacja ze strony Moskwy oraz obecność ówczesnego ministra spraw zagranicznych Rosji Igora Iwanowa w trakcie negocjacji pomiędzy prezydentem Szewardnadze oraz opozycją żądającą jego ustąpienia. Szczególnym wyrazem poparcia było zaangażowanie organizacji oraz instytucji wspierających demokrację jak również rozwój gruzińskiego trzeciego sektora. To właśnie gruzińskie organizacje pozarządowe

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Ch. King, *Widmo wolności...*, s. 201.

⁴⁶ Z. Karumidze, J. W. Wertsch, „Enough!” *The Rose Revolution in the Republic of Georgia 2003*, New York 2005, s. 80.

w znacznej mierze zadecydowały o powodzeniu opozycji. Kwestia finansowania ich działalności do dziś budzi kontrowersje i stanowi argument w dyskusji o zewnętrznym finansowaniu i moderowaniu gruzińskiej rewolucji. W tym kontekście na pewno nie bez znaczenia pozostaje zarówno korzystanie przez gruzińskie NGO z serbskiego *know-how* oraz amerykańskiego finansowania, o czym otwarcie wspominali politycy stojący na czele ówczesnej opozycji. Zarówno Saakaszwili, jak i Żwania wyjeżdżali do Serbii, a koszty tych podróży pokrywał amerykański National Democratic Institute. Saakaszwili przyznał również, że Kmara uzyskała finansowe wsparcie Fundacji George'a Sorosa⁴⁷. Aktywizacja społeczeństwa moderowana przez organizacje pozarządowe przy wsparciu zewnętrznym, niezależnie od rzeczywistego poziomu zaangażowania strony amerykańskiej, była kluczowym elementem decydującym o powodzeniu protestów (Huntington: „Ważne jest nawiązanie kontaktów ze światowymi środkami masowego przekazu, zagranicznymi organizacjami obrony praw człowieka oraz ponadnarodowymi organizacjami, takimi jak kościoły”⁴⁸).

Jednak to zjednoczenie opozycji oraz społeczeństwa pomimo podziałów politycznych było najbardziej widoczne w trakcie wydarzeń w listopadzie 2003 roku. Najważniejsze postaci opozycyjnej sceny politycznej przystąpiły do wyborów jako przywódcy różnych ugrupowań. Saakaszwili stanął na czele bloku wyborczego „Saakaszwili – Ruch Narodowy”, w skład którego weszły partie: Ruch Narodowy (założony przez Saakaszwilego), Partia Republikańska (pod przewodnictwem Dawida Berdzeniszwilego) oraz Związek Narodowych Sił Gruzji (którym kierował Zwiad Dżidżiguri). Żwania i Burdżanadze stworzyli wspólny blok Burdżanadze-Demokracji. Dopiero informacje o sfałszowaniu wyborów doprowadziły do rzeczywistego zjednoczenia opozycji. Triumwirat Saakaszwili-Żwania-

⁴⁷ V. Avioutsikii, *op. cit.*, s. 51.

⁴⁸ S. P. Huntington, *op. cit.*, s. 155.

-Burdżanadze, pomimo podziałów, w obliczu możliwej przegranej, stanął na czele rewolucji róż, która ostatecznie wykreowała przywódcę w osobie Saakaszwilego (Huntington: „Należy wspierać jednocześnie się ugrupowań opozycyjnych [...] Jednym z testów na sprawdzenie posiadania odpowiednich kwalifikacji, by stać się demokratycznym przywódcą kraju, będzie próba pokonania tych przeszkód i stworzenia jakiegoś stopnia jedności wśród opozycji”⁴⁹).

Ustąpienie prezydenta Szewardnadzego pod naporem protestów społecznych otworzyło nowy rozdział w historii Gruzji. Sukcesem było bezkrwawe przejęcie władzy, jednak dotychczasowa opozycja znalazła się przed niezwykle trudnym zadaniem sprostania oczekiwaniom społecznym dotyczącym zasadniczej poprawy sytuacji w kraju. W rezultacie wyborów prezydenckich Saakaszwili objął ster państwa, Żwania został premierem, Burdżanadze utrzymała swoją dotychczasową funkcję przewodniczącej parlamentu (czasowo sprawowała także funkcję głowy państwa w okresie od ustąpienia Szewardnadzego 23 listopada 2003 do objęcia urzędu przez Saakaszwilego – 25 stycznia 2004, a także przed wyborami w 2008 roku). Jednak to Saakaszwili wraz z objęciem urzędu prezydenta został rzeczywistym zwycięzcą rewolucji róż (Huntington: „Kiedy dojdzie już do upadku reżimu autorytarnego, należy być przygotowanym do jak najszybszego wypełniania próżni władzy, która wówczas powstanie. Można tego dokonać poprzez: wysunięcie popularnego, charyzmatycznego i demokratycznie nastawionego przywódcy; szybkie zorganizowanie wyborów celem legitymizacji w powszechnym uznaniu nowego rządu; osiągnięcie legitymizacji międzynarodowej poprzez uzyskiwanie wsparcia ze strony zagranicznych i ponadnarodowych aktorów”⁵⁰).

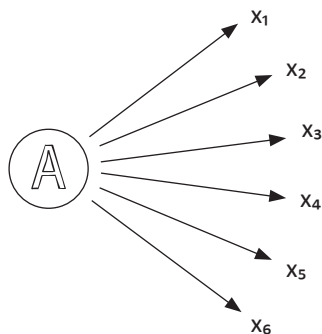
Kompromis osiągnięty pomiędzy ustępującym prezydentem Szewardnadze oraz opozycją, późniejsze wybory prezydenckie

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

(zorganizowane 4 stycznia 2004 roku) wygrane bezkonkurencyjnie przez Saakaszwilego oraz przede wszystkim bezkrwawy charakter gruzińskich wydarzeń stanowiły, zgodnie z Huntingtonowskim paradygmatem, syndromy trzeciej fali demokratyzacji. Skoro rewolucję róż zgodnie z przywołaną teorią i na podstawie przedstawionego schematu „zastąpienia” należy przyporządkować do trzeciej fali, to jak w takim razie interpretować zarówno odzyskanie niepodległości w 1991 roku, jak i wydarzenia, które rozegrały się na gruzińskiej scenie politycznej po 2003 roku?

Jeśli przyjąć za Huntingtonem, że pierwsza fala demokratyzacji obejmowała wydarzenia pomiędzy 1828 a 1926 rokiem, to odnosząc się do interesującego nas przypadku, w szczególności krótkotrwałego okresu niepodległości Gruzji w latach 1918-1921, możemy stwierdzić, że okres ten pozwala na określenie go mianem pierwszej fali demokratyzacji. Warto podkreślić, że dokonując takiej interpretacji w szerszym regionalnym kontekście, fala demokratyzacji objęła w latach 20. ubiegłego stulecia wszystkie trzy republiki południowego Kaukazu i miała wyjaśnienie jednoprzyczynowe. Wspólną dla Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji przyczyną niezależną od wydarzeń wewnętrznych w tych krajach był upadek carskiej Rosji. Wyjaśnienie jednoprzyczynowe obrazuje poniższa ilustracja, na której A oznacza upadek carskiej Rosji będący przyczyną wydarzeń odśrodkowych w obrębie całego byłego imperium Romanowów. Dla podjętych rozważań możemy założyć, że X1 oznacza ogłoszenie przez Gruzję niepodległości 26 maja 1918 roku (kolejno X2 ogłoszenie niepodległości przez Armenię, X3 niepodległość Azerbejdżanu; pozostałe punkty można przyporządkować wydarzeniom poza interesującym nas regionem Kaukazu Południowego pozostającym jednak w obrębie dawnej carskiej Rosji i odnoszącym się do niepodległości Białorusi, Ukrainy czy państw bałtyckich).



Ilustracja nr 1: Wyjaśnienie jednoprzyczynowe.

Źródło: S. P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdzik, Warszawa 2009, s. 42.

Krótkotrwały okres niepodległości utraconej wskutek podboju kraju przez Armię Czerwoną i ostateczne włączenie Gruzji do Związku Radzieckiego należy interpretować jako formę odwrotu od demokracji. Druga fala demokratyzacji, jak zakłada Huntington, miała miejsce pomiędzy 1943 a 1962 rokiem. Jak jednak odnieść się do zjawiska drugiej fali w przypadku Gruzji, która była wówczas republiką związkową pod władzą Moskwy? Cały okres władzy radzieckiej od 1921 do 1991 roku należy interpretować jako odwrót od demokracji. Oczywiście wspomniany okres nie był jednolity, a społeczeństwo gruzińskie podejmowało próby sprzeciwienia się władzom na Kremlu (warto choćby przywołać powstanie Kajchosro Czolokaszwilego w latach 20. czy protesty społeczne lat 70. i 80. XX wieku)⁵¹. Jednak dopiero rozpad ZSRR pozwolił na ponowne odzyskanie niepodległości (również w tym przypadku wyjaśnienie jednoprzyczynowe należy uznać za najtrafniejsze). Jak już wspomniano, upadek Związku Radzieckiego traktowany jest jako przejaw trzeciej fali⁵². Gruzja jako jedna z pierwszych podjęła działania zmierzające do wyjścia

⁵¹ V. Silogava, K. Shengelia, *History of Georgia*, Tbilisi 2007, s. 239 i nast.

⁵² Por. E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008, s. 41.

z ZSRR oraz jako pierwsza republika związkowa przeprowadziła powszechne wybory prezydenckie (26 maja 1991 roku). Z pewnością wydarzenia początku lat 90. pozwalają na stwierdzenie, że proces trzeciej fali w Gruzji został zapoczątkowany, jednak to dopiero rewolucja róż z 2003 roku, w opinii autora, stanowiła spóźnioną trzecią falę demokratyzacji.

Pomimo że odzyskanie niepodległości przez Gruzję było wyrazem powszechnej woli społecznej, a prezydent Zwiad Gamsachurdia został wybrany w wolnych i demokratycznych wyborach, to krótkotrwały i burzliwy okres jego rządów nie pozwolił na wypracowanie mechanizmów właściwych dla państwa demokratycznego. Chaos w państwie spowodowany konfrontacyjną polityką prezydenta (zdominowaną przez hasła nacjonalistyczne), przy braku uznania międzynarodowego oraz zarzewiach separatyzmów doprowadził zaledwie w kilka miesięcy po jego wyborze na urząd do wojny domowej. Gruzja znalazła się na granicy upadku i dopiero objęcie przez Szewardnadzego kierownictwa państwa częściowo ustabilizowało sytuację. Krótkotrwały okres rządów Zwiada Gamsachurdii, demokratycznie wybranego prezydenta, można interpretować jako przejaw trzeciej fali. Jeśli jednak wydarzenia początku lat 90. ubiegłego stulecia w Gruzji postrzegać jako szerszy proces, a nie ograniczający się wyłącznie do wyborów, w szczególności odnosząc się do sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej, to ocena pierwszych miesięcy niepodległości oraz procesu demokratyzacji państwa pozostaje negatywna.

Równocześnie „powrót” do Gruzji Szewardnadzego daleki był od mechanizmów demokratycznych. Początkowo Szewardnadze objął stanowisko przewodniczącego Rady Państwa Republiki Gruzji mającej charakter tymczasowego parlamentu z uprawnieniami wydawania dekretów⁵³. Warto w tym miejscu, za Lincolnem A. Mitchellem, zwrócić uwagę na jeden niezwykle istotny szczegół – Szewardnadze nie miał demokratycznych podstaw do objęcia władzy w Gruzji po

⁵³ W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2010, s. 287.

powrocie w 1992 roku. W przeciwieństwie do Gamsachurdii wybranego w wyborach powszechnych nie został on wybrany przez obywateli, ale początkowo wyznaczony przez elity, co miało istotny wpływ na jego ocenę społeczną⁵⁴. Wprawdzie w czasach Szewardnadzego społeczeństwo gruzińskie cieszyło się znacznie szerszym zakresem swobód obywatelskich (m.in. możliwość wyrażania opinii w prasie i telewizji, a także na forum parlamentu) niż w pozostałych byłych republikach radzieckich, jednak Gruzja nadal nie była państwem demokratycznym⁵⁵. Początkowa popularność Szewardnadzego, wynikająca z ustabilizowania sytuacji wewnętrznej w kraju potwierdzona wyborem na prezydenta w 1995 roku, nie znalazła odzwierciedlenia w kolejnych wyborach, które zostały sfałszowane⁵⁶.

Jednak to, co budziło największe zastrzeżenia wśród samych Gruzinów, to nie poziom demokracji, ale przede wszystkim stan państwa. Pogarszającą się sytuację socjalną przy jednoczesnej stosunkowo wysokiej wolności społeczeństwa do wyrażania poglądów, a także pojawienie się politycznej alternatywy wobec prezydenta należy uznać za punkty wyjścia rewolucji róż. Jak zatem, podążając za Huntingtonem, dokonać interpretacji ówczesnych zdarzeń? Z pewnością odzyskanie niepodległości należy traktować jako przejaw trzeciej fali, jednak ze względu na bieg wydarzeń w latach 90. minionego wieku było to zjawisko niepełne. Przejęcie oraz sprawowanie władzy przez Szewardnadzego, pomimo zachowania „parawanu” demokracji, z pewnością na miano rządów demokratycznych nie zasługuje. Dopiero wydarzenia rewolucji róż można uznać za spóźnioną trzecią falę. Za taką tezę przemawia w szczególności nie tylko zgodność procesów zachodzących w Gruzji typowych dla trzeciej fali, ale przede wszystkim – co odróżnia wydarzenia z 2003 roku

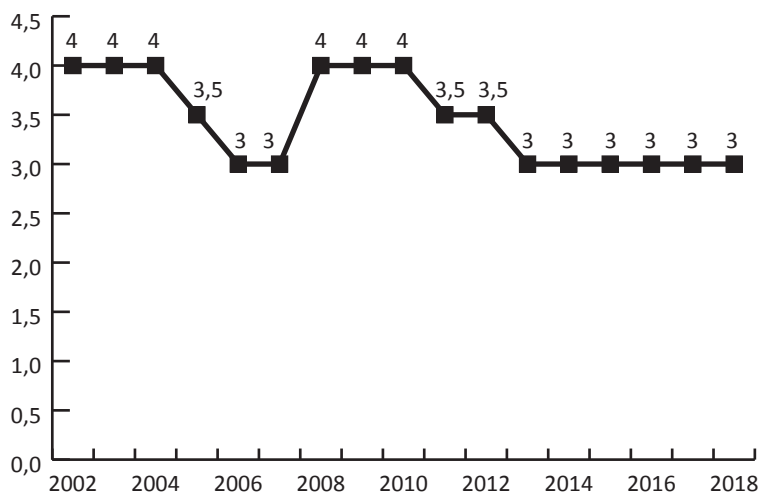
⁵⁴ L. A. Mitchell, *Uncertain Democracy. U.S. Foreign Policy and Georgia's Rose Revolution*, Philadelphia 2009, s. 24.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 28.

⁵⁶ P. Gahrton, *Georgia. Pawn in the New Great Game*, New York 2010, s. 94 i nast.

od tych z początku lat 90. ubiegłego wieku – ich konsekwencje dla dalszych przemian w kraju.

Nie oznacza to jednak, że rewolucja róż oraz przemiany ostatnich lat poddają się łatwej klasyfikacji – zdecydowanie nie. Jeśli spojrzeć na dane prezentowane przez Freedom House dotyczące stanu wolności w Gruzji na przestrzeni ostatnich blisko dwóch dekad, ich interpretacja nie świadczy o oczywistej zmianie jakościowej, jakiej można by upatrywać jako konsekwencji wydarzeń z listopada 2003 roku. Dokonując analizy wykresu nr 1 prezentującego wskaźnik wolności w Gruzji w poszczególnych latach, możemy zauważyć, że choć wydarzenia rewolucji róż wpłynęły początkowo na poprawę oceny, to już w 2008 roku sytuacja w sferze wolności wróciła do stanu z czasów prezydentury Szewardnadzego. Zgodnie z przyjętą przez Freedom House metodologią w skali od 1 do 7, niższy wynik oznacza wyższy poziom wolności i demokracji. Jak widać na zamieszczonym poniżej wykresie, w okresie poprzedzającym rewolucję róż Gruzja uzyskiwała ocenę na poziomie 4. Wybory prezydenckie w 2004 roku oraz pierwsze działania nowych władz znacząco wpłynęły na poprawę wyniku, co pozwoliło osiągnąć ocenę 3. Kryzys polityczny, do którego doszło jesienią 2007 roku, w związku z którym prezydent Saakaszwili wprowadził stan wyjątkowy oraz zdecydował się na przedterminowe wybory, wpłynął na pogorszenie oceny, która wróciła do stanu z czasów poprzedzających rewolucję róż. Kolejną zmianę możemy zaobserwować w 2011 roku, kiedy wraz z wejściem do polityki Bidziny Iwaniszwilego, a więc wraz z powstaniem realnej opozycji wobec prezydenta Saakaszwilego w postaci Gruzińskiego Marzenia, wskaźnik Freedom House osiągnął poziom 3,5. Rezultat wyborczy, zgodnie z którym Gruzińskie Marzenie przejęło stery rządów w państwie na drodze pozytywnie ocenionych wyborów w 2012 roku, pozwolił na osiągnięcie po raz drugi w historii najlepszego rezultatu (wynik na poziomie 3). W kolejnych latach wynik ten zostanie utrzymany, jednak sytuacja wewnętrzna nie pozwoli na jego poprawę i zakwalifikowanie Gruzji do grupy państw wolnych.



Wykres nr 1: Wskaźnik wolności w Gruzji w latach 2002-2018.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych Freedom House.

Prezentowane dane nie pozwalają na jednoznaczną ocenę. Jeśli wziąć pod uwagę stan państwa w przededniu rewolucji róż w porównaniu z sytuacją bieżącą, możemy stwierdzić, że Gruzja przeszła znaczącą ewolucję. Oczywiście problemy socjalne nadal pozostają największym wyzwaniem, jednak już nikt nie określa Gruzji mianem „państwa upadłego”. Władze pomimo wielu zastrzeżeń, szczególnie w sferze szeroko pojętych wolności obywatelskich, dokonały skoku jakościowego w wielu sferach.

Znamiennym przykładem, który należy uznać za konsekwencję procesu zapoczątkowanego w 2003 roku, jest przebieg i rezultat wyborów z października 2012 roku. O ile przywołane powyżej stwierdzenie Charlesa Kinga w 2008 roku pozostawało zasadne, wraz z wygranymi przez Gruzińskie Marzenie wyborami parlamentarnymi straciło na aktualności. Jesienne wybory (2012) w Gruzji stanowiły nie tylko ewenement w historii kraju, ale w szerszym kontekście wydarzenie bez precedensu dla całego

regionu⁵⁷. Nie byłoby one możliwe bez przemian, zwłaszcza bez zmian w świadomości gruzińskiego społeczeństwa. Wybory odbyły się w spokojnej atmosferze, jednak poprzedzającą je kampanię charakteryzowała niezwykle silna polaryzacja społeczeństwa⁵⁸. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na jeden istotny czynnik typowy dla wydarzeń arabskiej wiosny utożsamianej często z czwartą falą demokratyzacji, który także w Gruzji w czasie kampanii wyborczej odegrał ważną rolę. Aktywizacja społeczeństwa poprzez nowe media, tak typowa dla wydarzeń w Afryce, również w Gruzji, w szczególności pośród młodych ludzi, stanowiła istotne *novum* obywatelskiej aktywności. Jak już wspomniano, kampania poprzedzająca wybory parlamentarne odzwierciedliła wyraźne podziały społeczne, jednak sprawą, która wywołała ogólnonarodowe poruszenie i prawdopodobnie zadecydowała o rezultacie wyborczym, było ujawnienie nagrań z zakładów karnych przedstawiających znęcanie się nad skazanymi⁵⁹. W tradycyjnym i konserwatywnym społeczeństwie gruzińskim ujawniony skandal wywołał niezwykle silne emocje i popchnął społeczeństwo do wyjścia na ulice. Znaczną część protestujących stanowiła młodzież uniwersytecka, która – podobnie jak w 2003 roku (tym razem nie poprzez działalność Kmarty, lecz wymianę informacji za pomocą nowych mediów) – była najaktywniejszą grupą zaangażowaną w protesty.

Warto podkreślić, że młodzi ludzie, którzy wyrażali swoje niezadowolenie w przededniu wyborów w 2012 roku, nie pamiętali czasów sprzed Saakaszwilego. Tym samym w Gruzji nastąpiła zmiana

⁵⁷ Por. J. Brodowski, *Saakaszwili wygrał, bo przegrał*, „Nowa Europa Wschodnia” 2012, nr 6.

⁵⁸ *Statement of Preliminary Findings and Conclusions, International Election Observation Georgia – Parliamentary Elections, 1 October 2012*, oficjalna strona internetowa OBWE/OSCE-ODIHR, <http://www.osce.org/odihr/elections/94593> [1.04.2019].

⁵⁹ K. Strachota, *Gruzja: „Misza” na deskach*, „Tygodnik Powszechny” 2012, nr 42 (3301).

pokoleniowa, a nowa generacja, włączając się czynnie w życie polityczne kraju, potwierdziła pozytywne zmiany, jakie zapoczątkowała rewolucja róż. I choć opozycja w trakcie kampanii zapowiadała, że jest gotowa do dalszych protestów po wyborach w przypadku swojej przegranej, to ostatecznie głosowanie, a nie kolejna rewolucja, zadecydowało o demokratycznym transferze władzy. Gruzini tym samym potwierdzili znaczenie procesu przemian zapoczątkowanych w listopadzie 2003 roku. Uniknięto też kolejnych zawirowań na scenie politycznej oraz gwałtownych reakcji społecznych, jakie niesie ze sobą kolejna fala demokratyzacji.

Przywołana polaryzacja społeczeństwa ulegnie jednak pogłębieniu. Gruzińskie Marzenie wygra kolejne wybory parlamentarne w 2016 roku i zdobywając większość konstytucyjną, uzyska dominującą pozycję na gruzińskiej scenie politycznej podobną do tej, jaką cieszył się Zjednoczony Ruchu Narodowy. Spór polityczny będzie szczególnie wyraźny w trakcie wyborów prezydenckich w 2018 roku⁶⁰. Szczególnych, gdyż zgodnie z transformacją ustrojową państwa oraz wprowadzonymi poprawkami do konstytucji, będą to ostatnie bezpośrednie wybory prezydenckie. Zarówno przebieg kampanii, jak i samych wyborów spotka się z negatywnymi ocenami. Również i w tym przypadku nie bez znaczenia pozostanie ujawnienie nagrań, jednak ich wydźwięk społeczny oraz oddziaływanie będą znacznie mniejsze niż kilka lat wcześniej⁶¹.

Za zasadne należy uznać pytanie, czy w przypadku Gruzji, poza wspomnianymi symptomami w sferze politycznej dotyczącymi aktywności w nowych mediach, można znaleźć podobieństwa do zjawisk obserwowanych w północnej części Afryki. Wprawdzie opozycja zarzucała władzom autorytarne zapędy (podobną narra-

⁶⁰ J. Brodowski, *Making history*, „New Eastern Europe”, <http://neweastern-europe.eu/2018/12/14/making-history/> [1.04.2019].

⁶¹ W. Górecki, *Wybory prezydenckie w Gruzji*, Analizy OSW, 29.10.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-10-29/wybory-prezydenckie-w-gruzji> [1.04.2019].

cję stosowało Gruzińskie Marzenie w 2012 roku oraz Zjednoczony Ruch Narodowy w 2018 roku), to sytuacja w Gruzji nie przypominała i nie przypomina tej, która miała miejsce w Egipcie czy Libii⁶². Deklaracje i postawę opozycji w walce politycznej należy raczej interpretować jako wyraz wciąż widocznego braku dojrzałości gruzińskiego systemu politycznego. Ostatnie lata pokazały jednak, że proces zapoczątkowany rewolucją róż należy interpretować jako demokratyzację kraju typową dla trzeciej fali. Można ją uznać za proces rozpoczęty niejako z opóźnieniem, jednak zakończony do pewnego stopnia sukcesem. Demokratyczny transfer władzy jest świadectwem demokratyzacji gruzińskiego życia społecznego. Wprawdzie Gruzja stoi przed wieloma wyzwaniami, wynikającymi m.in. z niedostatków w sferze wolności obywatelskich, niemniej nadal uchodzi za kraj podążający drogą ku demokratyzacji.

1.2. Trauma jako element zmiany społecznej w Gruzji

Obserwując wydarzenia zachodzące w Gruzji po rewolucji róż, nie sposób nie odnieść się do negatywnych skutków (ujemnych efektów) wynikających z gwałtownych, nagłych i radykalnych zmian społecznych niszczących środowisko kulturowe i oddziałujących na podmiotowość społeczeństwa⁶³. Rewolucja polityczna (2003), radykalna reforma gospodarki, przegrana wojna z Rosją (2008) czy niepewność ekonomiczna znacznej części społeczeństwa to tylko wybrane traumatogenne sytuacje, które miały miejsce w Gruzji w dwóch pierwszych dekadach XXI wieku. Z pewnością ostatnie lata nie były łatwe dla gruzińskiego społeczeństwa, czy jednak wyżej wymienione wydarzenia pomimo swojego traumatycznego charakteru znalazły odzwierciedlenie w traumie społecznej? Odpowiedź

⁶² Por. *Kaukaz – podróż w czasie...*

⁶³ P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany...*, s. 19.

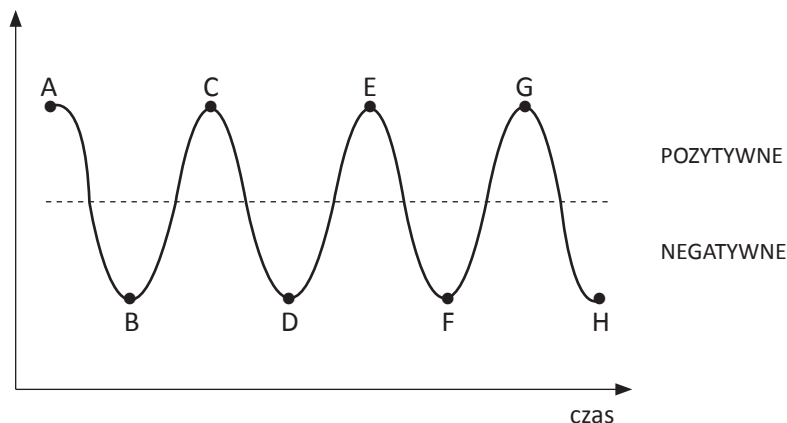
na to pytanie nie jest możliwa bez choćby pobieżnego spojrzenia na wydarzenia, które kształtowały gruzińskie społeczeństwo na przestrzeni ostatnich blisko 30 lat.

W momencie odzyskania niepodległości w latach 90. ubiegłego stulecia na gruzińskim społeczeństwie ciążyła silna trauma władzy radzieckiej. Eksterminacja inteligencji połączona z polityką terroru kontrastowały ze znacznie lepszymi warunkami życia panującymi w Gruzji w porównaniu do pozostałych republik ZSRR. Gruzja cieszyła się dobrobytem, jednak wraz z rozpadem Związku Radzieckiego stała się nagle najbiedniejszą z republik postsowieckich⁶⁴. Ta radykalna zmiana, która pociągnęła za sobą znaczącą pauperyzację społeczeństwa, stanowiła zaledwie początek gruzińskich problemów. Brak bezpieczeństwa, stabilizacji gospodarczej i politycznej odcisnęły się silnym piętnem na gruzińskim społeczeństwie. Prezydentura Zwiada Gamsachurdii zakończyła się wyraźnymi podziałami społecznymi oraz otwartym konfliktem zbrojnym. Dążenia separatystyczne Abchazji i Osetii Południowej doprowadziły *de facto* do utraty jednności terytorialnej kraju. Nawet częściowa stabilizacja, jaką przyniosło objęcie rządów przez Szewardnadzego, nie poprawiła sytuacji społeczeństwa oraz nie zaspokoila najbardziej podstawowych potrzeb. Regularne niedobory wody oraz dostaw energii elektrycznej, przy równoczesnym braku płynności finansowej państwa wobec obywateli, stanowiły stały element gruzińskiej codzienności końca XX wieku.

Wszystkie te wydarzenia oddziaływały negatywnie na kondycję gruzińskiego społeczeństwa. Dlatego też procesy zachodzące po 2003 roku należy interpretować w szerszym kontekście. W przekonaniu autora wydarzenia traumatogenne w najnowszej historii Gruzji mają wręcz charakter cykliczny. Przypomnijmy za Piotrem Sztompką, że zmiana traumatogenna, nawet jeśli jest oczekiwana i pozytywnie oceniana, oddziałuje niekorzystnie na społeczeństwo, wytrącając

⁶⁴ L. A. Mitchell, *op. cit.*, s. 22.

je ze stanu równowagi. Możemy zatem stwierdzić, że przemiany, do jakich doszło w ostatnich latach w Gruzji, w szczególności wydarzenia rewolucji róż, niosą ze sobą konsekwencje traumatyczne⁶⁵.



Zjawiska pozytywne:

A – odzyskanie niepodległości

C – dojście do władzy E. Szewardnadze

E – rewolucja róż

G – wybory parlamentarne 2012

Zjawiska negatywne:

B – konflikty wewnętrzne

D – Gruzja *de facto* „państwem upadłym”

F – wojna gruzińsko-rosyjska

H – stagnacja społeczna drugiej dekady XXI wieku

Diagram nr 1: Wydarzenia o charakterze traumatogennym w najnowszej historii Gruzji.
Źródło: opracowanie własne.

Cykliczny charakter wydarzeń traumatogennych w Gruzji ilustruje diagram nr 1, w którym na osi czasu (wydarzenia obejmują okres od 1991 do 2018 roku) umieszczono wydarzenia, które poprzez swój pozytywny lub negatywny charakter wywołały traumę społeczną. Za wydarzenia negatywne należy uznać konflikty wewnętrzne, stan „państwa upadłego” oraz wojnę gruzińsko-rosyjską (B, D oraz F).

⁶⁵ Por. P. Sztompka, *Socjologia...*, s. 457.

Do tej grupy można również zaliczyć, choć charakter tego zjawiska jest odmienny, stagnację społeczną drugiej dekady XXI wieku (H). Wydarzeniami o charakterze pozytywnym, które wywołały traumę społeczną, w ocenie autora są: odzyskanie niepodległości, dojście do władzy Eduarda Szewardnadze, rewolucja róż, a także wybory parlamentarne przeprowadzone jesienią 2012 roku (A, C, E oraz G).

Dokonując analizy wskazanych przykładów, należy zwrócić uwagę na fakt, że trauma społeczna, ze względu na swój zbiorowy charakter, dotyka zarówno „sfery demograficznej”, jak i „struktury społecznej oraz kultury”⁶⁶. Traumą w sferze demograficznej dostrzegamy przede wszystkim w konfliktach wewnętrznych czy wojnie z sierpnia 2008 roku, które bezpośrednio wpłynęły na wzrost śmiertelności. Trudne warunki życia, tak charakterystyczne dla okresu, gdy Gruzja była postrzegana jako „państwo upadłe”, a związane ze znaczącym obniżeniem standardu życia, wpłynęły również na kondycję zdrowotną społeczeństwa. Jako przykłady traumy w obrębie struktury społecznej możemy wskazać odzyskanie niepodległości czy rewolucję róż, które w sposób radykalny odmieniły relacje, wartości i hierarchie społeczne. Jednak najistotniejszą dla podjętych rozważań wydaje się trauma w sferze kultury, ze względu na swój długotrwały wpływ na społeczeństwo. Autor niniejszej pracy przyjmuje za Piotrem Sztompką definicję kultury rozumianej jako:

uniwersum wspólnych dla danej zbiorowości znaczeń i symboli, dających się podzielić na dwie podstawowe kategorie: składniki normatywne (aksjologiczne), czyli wartości, normy, reguły i zasady, role, style, gusty itp., oraz składniki poznawcze, czyli przekonania, wierzenia, doktryny, sposoby ujmowania rzeczywistości, dyskursy, paradygmaty⁶⁷.

Interpretacja zachowań społeczeństwa gruzińskiego poprzez pryzmat traumy kulturowej pozwoli na pełniejsze ukazanie za-

⁶⁶ Idem, *Trauma wielkiej zmiany...*, s. 28-29.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 29-30.

chodzących w ostatnich latach zmian. W dalszych rozważaniach zostanie omówiony zespół przyczyn wywołujących traumę kulturową w obrębie gruzińskiego społeczeństwa na podstawie czterech konkretnych sytuacji dotyczących:

- 1) niezgodności z głęboko zakorzenionymi w kulturze gruzińskiej wartościami i przekonaniami (jedność terytorialna a konflikty wewnętrzne),
- 2) wpływu obcej kultury (Rosja/ZSRR),
- 3) zderzenia nowych sposobów życia ze starą kulturą (zmiany polityczne, gospodarcze i społeczne po odzyskaniu niepodległości w latach 90. ubiegłego wieku i po 2003 roku),
- 4) zjawiska „opóźnienia kulturowego” (zachodnie wzory, amerykanizacja).

Pierwsza z wymienionych dotyczy konfliktów wewnętrznych, które zarówno w latach 90. ubiegłego stulecia, jak i współcześnie wywołują silne emocje w gruzińskim społeczeństwie. Utrata Abchazji i Osetii Południowej stanowią nie tylko ważny element debaty politycznej (odzyskanie kontroli nad separatystycznymi republikami jest stałym i najważniejszym postulatem politycznym zarówno władz, jak i opozycji), ale także debaty publicznej. Gruzini wyrażają pogląd, że pomimo ogłoszenia przez obie republiki niepodległości, Tbilisi odzyska zbuntowane regiony. Konsekwencje utraty kontroli nad Suchumi i Cchinwali oddziaływały na sytuację w Gruzji nie tylko w ubiegłym stuleciu, oddziałują również współcześnie, będąc jedną z głównych przyczyn konfliktu gruzińsko-rosyjskiego. W obu przypadkach – uniezależnienia od Tbilisi w latach 90. minionego stulecia (*de facto*), jak i ogłoszenia niepodległości jako konsekwencji wojny z sierpnia 2008 roku (*de iure*) – obserwujemy, niezgodny z podstawowymi założeniami gruzińskiej kultury (opartej na silnym dążeniu do zachowania jedności kraju), proces wywołujący silną traumę kulturową⁶⁸.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 32.

Warto w tym miejscu przywołać kontekst scalenia gruzińskich ziem za panowania króla Dawida Budowniczego (przełom XI i XII wieku), który ostatecznie doprowadził do umocnienia państwa gruzińskiego, obejmującego wówczas swoim terytorium obszar od Morza Czarnego po Morze Kaspijskie⁶⁹. Zakorzenie w świadomości gruzińskiego społeczeństwa dążenia do zachowania jedności kraju jest niezwykle silne i związane ze złożoną historią. Gruzja przez stulecia stanowiła pole rywalizacji pomiędzy trzema potęgami regionalnymi: Turcją, Persją oraz Rosją, która ostatecznie w XIX stuleciu podporządkowała sobie południowego sąsiada⁷⁰. Utrata niepodległości skłaniała społeczeństwo gruzińskie, chcące zachować swoją autonomię kulturową, do kultywowania tradycji historycznej związanej ze średniowieczną potęgą kraju. Wraz z odzyskaniem niepodległości w latach 90. ubiegłego stulecia społeczeństwo gruzińskie nie potrafiło zaakceptować dążeń Osetyjczyków i Abchazów, wypracować koniecznego porozumienia oraz zapobiec zbrojnej eskalacji napięć, która ostatecznie doprowadziła do powstawania „parapaństw”⁷¹. Podstaw dążeń odśrodkowych należy upatrywać m.in. w prowadzonej przez Moskwę polityce wobec podmiotów związkowych ZSRR, która w przypadku gruzińskim doprowadziła do intensyfikacji dążeń autonomii na rzecz uniezależnienia się od Tbilisi⁷². Przywołane uwarunkowania zarówno historyczne oraz polityczne pokazują, jak poważnym problemem w gruzińskiej świadomości pozostaje kwestia abchaska i osetyńska i jak, co jest tego

⁶⁹ Por. A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000, s. 31; J. Rohoziński, *Gruzja*, Poznań 2016, s. 290.

⁷⁰ Por. J. Rohoziński, *Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie: Gruzja pod panowaniem rosyjskim 1801-1917*, Warszawa 2018.

⁷¹ Pojęcie „parapaństwa” jako określenie separatystycznych republik w literaturze przedmiotu znajdujemy po raz pierwszy w pracach Wojciecha Góreckiego: W. Górecki, *Abchaskie elity wobec niepodległości*, Warszawa 1996.

⁷² Por. A. Furier, *op. cit.*, s. 119.

konsekwencją, silną traumą kulturową była utrata kontroli Tbilisi nad wspomnianymi regionami.

Oddziaływanie Rosji należy przyjąć za podstawę rozważań nad kolejnym, drugim przypadkiem, będącym przyczyną silnej traumy kulturowej. Narzucenie przez Moskwę swojego zwierzchnictwa wiązało się również z narzuceniem swojej kultury. Pomimo że zarówno kultura gruzińska, jak i rosyjska są zakorzenione w chrześcijańskiej kulturze prawosławnej, to podporządkowanie Gruzji Petersburgowi w XIX wieku należy rozpatrywać jako wydarzenie traumatyczne. Gruzja nie tylko utraciła niepodległość w wymiarze politycznym. Również w aspekcie religijnym podporządkowanie Gruzjińskiego Autokefalicznego Apostolskiego Kościoła Prawosławnego, do którego doszło w 1811 roku, bardzo boleśnie osłabiło odrębność kulturową Gruzinów⁷³.

Uzyskanie przez Rosję kontroli nad Gruzją zapoczątkowało trwający blisko 200 lat proces rusyfikacji. Oddziaływanie imperium Romanowów, a następnie – po niespełna trzyletnim okresie gruzińskiej niepodległości (1918-1921) – wpływ władzy radzieckiej poczyniły nieodwracalne zmiany. Gruzja, która znalazła się pod „opieką” Rosji (na mocy traktatu georgijewskiego podpisanego w 1783 roku), liczyła na obronę przed muzułmańskim zagrożeniem. Petersburg pomimo obietnicy nie udzielił wsparcia i ostatecznie dokonał przyłączenia Gruzji do imperium. Wydarzenia sprzed 200 lat są nadal obecne w świadomości gruzińskiego społeczeństwa i są jedną z podstawowych obaw związanych z polityką północnego sąsiada.

Niejednoznaczny pozostaje okres XIX-wiecznego carskiego podboju, który choć pozbawił Gruzję niepodległości, to włączył jej mieszkańców w obręb kultury rosyjskiej utożsamianej wówczas z kulturą europejską, dając elitom gruzińskim możliwość awansu społecznego⁷⁴. Wzajemna fascynacja, szczególnie widoczna w literaturze rosyjskiej (w twórczości Puszkina, Lermontowa czy Tołstoja), wraz

⁷³ Por. W. Materski, *op. cit.*, s. 23.

⁷⁴ Ch. King, *Widmo wolności...*, s. 31.

z awansem wielu gruzińskich rodzin szlacheckich może świadczyć o pozytywnym przenikaniu się kultur⁷⁵. Nie zmienia to jednak faktu, że kultura gruzińska znalazła się pod wpływem kultury rosyjskiej.

Okres władzy radzieckiej, na co zwrócono już uwagę, nie pozostawił jednoznacznego dziedzictwa. Polityka stalinowska, przede wszystkim zaś działalność Ławrientija Berii⁷⁶, pozostawiła po sobie świadectwo krwawych represji⁷⁷. Paradoksalnie postać Stalina, ze względu na jego gruzińskie pochodzenie, nie jest kojarzona jednoznacznie negatywnie. Gruzja w czasach sowieckich była nie tylko ulubionym miejscem odpoczynku kremlowskich dygnitarzy, ale także upragnionym wakacyjnym „marzeniem” wielu obywateli ZSRR.

Wieloletnią dominację Moskwy zarówno polityczną, religijną, gospodarczą, jak i – co istotne dla podjętych rozważań – kulturową, niezależnie od negatywnego, ale także pozytywnego charakteru, należy postrzegać jako niezwykle silną traumę społeczną. Jej wyraz znajdujemy w wydarzeniach ostatnich lat, zarówno tych pozytywnych, jak odzyskanie niepodległości, rewolucja róż czy wybory parlamentarne w 2012 roku, jak i tych zdecydowanie negatywnych, najsilniej wyrażanych przez wojnę z sierpnia 2008 roku. Należy podkreślić, że Rosja stanowi niezwykle ważny element i punkt odniesienia w debacie publicznej, percepcja społeczna północnego sąsiada jest zaś tematem rozważań podjętych w dalszej części pracy.

⁷⁵ Por. P. Nasmyth, *Georgia in the Mountains of Poetry*, London 2006, s. 7.

⁷⁶ Różne oceny tej postaci znajdujemy m.in. w: F. Thom, *Beria. Oprawca bez skazy*, przeł. K. Antkowiak, Warszawa 2016; A. W. Knight, *Beria: prawa ręka Stalina*, przeł. M. Ronikier, Warszawa 2000.

⁷⁷ Ważnym świadectwem tamtych czasów jest specjalny raport amerykańskiego Kongresu z 1954 roku, dotyczący podboju i okupacji Gruzji – *Communist Takeover and Occupation of Georgia*, Special Report No. 6 of the Select Committee of Communist Aggression, House of Representatives Eighty-Third Congress Second Session Under Authority of H. Res. 345 and H. Res. 438, December 31, 1954, United States Government Printing Office Washington 1955.

Przywołane powyżej zjawiska odnoszą się do dwóch typów etiologii traumy kulturowej. Pierwsza z nich omówiona na przykładzie konfliktów wewnętrznych opiera się na założeniu, że dążenia separatystyczne Abchazji i Osetii Południowej są niezgodne z głęboko zakorzenionymi w kulturze gruzińskiej wartościami i przekonaniami. W drugim przypadku odnoszącym się do wielowiekowej ekspansywnej polityki Rosji mamy do czynienia z sytuacją, w której Gruzja znalazła się pod wpływem obcej kultury. Obie sytuacje dotyczące świadomości zbiorowej Gruzinów obejmują swoim zasięgiem okres znacznie szerszy niż poruszany w niniejszej pracy. Jednak głęboka trauma kulturowa wywołana przez przytoczone zjawiska ma niezwykle silne oddziaływanie na współczesne społeczeństwo Gruzji. Jej negatywny charakter jest widoczny na diagramie nr 1. Zarówno konflikty wewnętrzne (B), jak i wojna gruzińsko-rosyjska (F) w przekonaniu autora nie tylko determinowały działania władz wyłonionych po rewolucji róż, w szczególności w okresie prezydentury Saakaszwilego, ale będą również oddziaływać na sytuację społeczną w przyszłości.

Trzecim rozpatrywanym typem etiologii traumy kulturowej będą wydarzenia, które są konsekwencją „pojawienia się nowych sposobów życia pod wpływem zmian warunków technologicznych, gospodarczych i politycznych”, prowadzących do traumy będącej rezultatem „zderzenia nowych sposobów życia ze starą kulturą”⁷⁸. Zmiany o tak zdefiniowanym charakterze nastąpiły zarówno w wyniku odzyskania niepodległości (A), jak i dojścia do władzy Szewardnadzego (C) oraz końcowego okresu sprawowania przez niego urzędu (D), ale przede wszystkim w wyniku rewolucji róż (E). Dotyczą także zachodzących obecnie w społeczeństwie gruzińskim procesów (H).

Ze względu na temat podjęty w niniejszej pracy za kluczowe należy uznać przemiany po 2003 roku, jednak dla całościowego zrozumienia zachodzących w Gruzji zjawisk nie sposób nie odnieść się do konsekwencji odzyskania niepodległości w 1991 roku. Lata

⁷⁸ P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany...*, s. 34-35.

90. ubiegłego stulecia były wyjątkowo burzliwym okresem w historii Gruzji. Upragniona niepodległość została obarczona głębokim kryzysem gospodarczym, zawirowaniami na scenie politycznej oraz konfliktami zbrojnymi. Jednak najbardziej bolesna dla społeczeństwa była niezwykle drastyczna zmiana w sferze socjalnej. Upadek gospodarki w związku ze zmianą systemu opartego na planowaniu centralnym pociągnął za sobą wzrost bezrobocia. Brak zatrudnienia w czasach radzieckich stanowił ewenement, w niepodległej Gruzji był i nadal pozostaje codziennością. Napięta sytuacja polityczna w kraju oraz rosnąca kryminalizacja wielu aspektów życia kreowały negatywny obraz dnia codziennego wielu Gruzinów. Ówczesne odczucia społeczne pełne niepokoju oraz rozczarowania zgodne były z przekonaniami typowymi, jak to określa Sztompka, dla „kultury bloku”⁷⁹. Rozczarowanie oraz roszczenia w stosunku do państwa, które w czasach radzieckich były zasadne w nowej rzeczywistości pozostawały bez odpowiedzi. Brak pracy, brak świadczeń socjalnych oraz partycypacji państwa w wielu sferach codzienności stanowił podstawę silnej traumy. Zasadnicza rozbieżność nowej sytuacji z wcześniej przyjętymi normami wpływała na swoistą destrukcję życia społecznego. Co istotne, w następnych latach sytuacja socjalna niestety nie uległa zasadniczej poprawie.

Poza obawami dotyczącymi zatrudnienia czy świadczeń ze strony państwa tak typowymi dla traumy „kultury bloku” społeczeństwo gruzińskie uległo wyraźnym zmianom strukturalnym. W społeczeństwie gruzińskim tradycyjnie kluczową rolę odgrywają mężczyźni. Rodzina oparta jest na patriarchacie⁸⁰. W kaukaskim kręgu kulturowym mężczyzna niemogący zapewnić utrzymania swojej rodzinie traci nie tylko szacunek otoczenia, ale także pozycję społeczną. W latach 90. ubiegłego wieku w związku z zamknięciem zakładów pracy oraz napływem uchodźców z Abchazji i Osetii męż-

⁷⁹ *Ibidem*, s. 73.

⁸⁰ D. Parzymies, *Życie codzienne w Tbilisi. 1999-2003*, Warszawa 2004, s. 127.

czyżni nie byli w stanie znaleźć zatrudnienia. Wówczas to kobiety podejmowały działalność zarobkową, co powodowało zachwianie przyjętych tradycji i norm kulturowych⁸¹. Wywołana w ten sposób trauma społeczna w obrębie rodziny ze skali biografii indywidualnej przeistoczyła się w traumę zbiorową obejmującą znaczną część gruzińskiego społeczeństwa. Bezpośrednie konsekwencje były widoczne nie tylko w obrębie struktury społeczeństwa, ale także kultury, gdyż nowa rzeczywistość wymusiła zmianę dotychczasowych reguł społecznych.

Równie silne przewartościowanie norm w obrębie rodziny przyniosła rewolucja róż. Wielopłaszczyznowa reforma kraju, do której doszło po 2003 roku, dotyczy także zmiany w obrębie tradycji. Liberalne reformy gospodarcze, przy wciąż nierozwiązanych licznych problemach socjalnych, silnie wpływały na społeczeństwo. W 2005 roku za sferę życia przynoszącą Gruzinom największą satysfakcję uznawane było życie rodzinne⁸². Obecnie można zaobserwować symptomy świadczące o zachodzącej zmianie hierarchii wartości.

Można przyjąć, że ze względu na typowe zachowania społeczne w okresie transformacji, wpływające na osłabienie wcześniej panujących norm, społeczeństwo gruzińskie ulega, pomimo swojego wciąż tradycyjnego charakteru, widocznym przemianom. O ile dla lat 90. ubiegłego stulecia „zderzenie nowych sposobów życia ze starą kulturą” znajdowało odzwierciedlenie w osłabieniu tradycyjnego statusu społecznego mężczyzny, to współczesnym wyznacznikiem przemian gruzińskiego społeczeństwa może być powolna dewaluacja statusu rodziny widoczna w szczególności w stolicy. Relacje rodzinne oraz przywiązanie do tradycji pozostają nadal silne, niemniej jednak koszty transformacji są coraz bardziej widoczne.

⁸¹ Ciekawy opis emancypacji kobiet w gruzińskim społeczeństwie znajdujemy w: A. Dziewit-Meller, M. Meller, *Gaumardžos! Opowieści z Gruzji*, Warszawa 2011, s. 179–198.

⁸² *Poziom satysfakcji życiowej Polaków, Węgrów, Gruzinów i Ukraińców. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 2006.

Wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej oraz ograniczenie roli państwa w wielu dziedzinach dla społeczeństwa funkcjonującego przez dziesięciolecia w zupełnie odmiennej „kulturze gospodarczej” ma negatywny charakter. Trudność adaptacji do nowej sytuacji jest widoczna na poziomie podstawowej komórki społecznej, jaką jest rodzina, a w szerszym spektrum wielu grup społecznych. Radykalne działania władz dotyczące reformy w policji czy w służbie zdrowia przyniosły także negatywne skutki. Gruntowna reforma policji dotycząca jednej grupy zawodowej spowodowała negatywne konsekwencje dotyczące kilkunastu tysięcy byłych pracowników służb porządkowych, którzy z dnia na dzień zostali pozbawieni pracy, co może rodzić traumatyczne doznanie. Nawet jeśli działania władz uznamy za uzasadnione ze względu na interes całego społeczeństwa, nie zmienia to faktu, że w obrębie jednej grupy zawodowej miało miejsce zjawisko traumatogenne⁸³. Znacznie szersze oddziaływanie obejmujące całe społeczeństwo przynosi brak sukcesu w reformie służby zdrowia. Obawy Gruzinów w kwestii możliwości dostępu do usług medycznych rodzą lęk i niepokój charakterystyczne dla zjawisk traumatycznych.

Zdecydowany i nagły charakter przemian wprowadzanych po 2003 roku skłania do rozważenia czwartego typu etiologii traumy kulturowej. Ostatni prezentowany typ dotyczy zjawisk w obrębie pojedynczej kultury, które powstają w wyniku braku synchronizacji zmian w różnych segmentach kultury, co powoduje powstanie zjawiska „opóźnienia kulturowego”⁸⁴. W przypadku obserwowanych po rewolucji róż procesów możemy mówić o widocznej desynchronizacji przemian instytucjonalnych w gruzińskim społeczeństwie. Wiąże się to przede wszystkim z brakiem zrozumienia i akceptacji społeczeństwa dla przeprowadzanych przez władze reform.

⁸³ Autor miał okazję rozmawiać z byłą pracownicą policji, która w wyniku wprowadzanych zmian utraciła zatrudnienie. Ze względu na zaistniałe okoliczności zdecydowała się na emigrację zarobkową do Turcji (rozmowa z lutego 2010 roku).

⁸⁴ P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany...*, s. 35.

Radykalna reforma gospodarki przyczyniła się do poprawy pozycji Gruzji w światowych rankingach nie tylko pod względem wzrostu PKB, ale również w odniesieniu do łatwości prowadzenia działalności gospodarczej. Rozbieżności pomiędzy założeniami władz w zakresie reform a funkcjonowaniem społeczeństwa w nowych warunkach gospodarczych są jednak wyraźne. Co istotne z punktu widzenia małych i średnich przedsiębiorców, za którymi nie stoją duże grupy kapitałowe, kwestie uzyskania i obsługi kredytu stanowią wyzwanie⁸⁵. Pozytywne wskaźniki Banku Światowego i wzrost gospodarczy nie współgrają z percepcją społeczną reform, a jednym z kluczowych problemów wskazywanych przez Gruzinów jest rosnące zadłużenie społeczeństwa, wynikające z konieczności zaspokojenia podstawowych potrzeb⁸⁶. Zadłużenie stało się elementem rozgrywki politycznej w okresie wyborów prezydenckich jesienią 2018 roku, kiedy to rząd zdecydował się na wprowadzenie regulacji umożliwiających umorzenie zobowiązań finansowych blisko 600 000 obywateli⁸⁷.

Władze, realizując reformy według wzorów zachodnich, zapominają o rzeczywistych możliwościach społeczeństwa. Brak kapitału uniemożliwia rozpoczęcie działalności gospodarczej, co z kolei wiąże się z koniecznością ubiegania się o kredyt, który ze względu na niezwykle wysokie oprocentowanie jest trudny w obsłudze. Podobny dysonans można dostrzec we wprowadzanych na przestrzeni ostatnich lat różnorodnych reformach instytucjonalnych. Kształtowanie przez władze zrębów instytucjonalnych obarczone jest zawłaszczaniem tworzonych lub zreformowanych urzędów przez środowiska związane z obozem rządowym niezależnie od tego, czy wywodzi się on ze Zjednoczonego Ruchu Narodowego

⁸⁵ Na podstawie rozmów przeprowadzonych przez autora w trakcie badań w Gruzji – wrzesień/październik 2012 oraz październik 2018.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ *Government Announces Deal to Write off Bad Debts*, Civil.ge, 19.11.2018, <https://civil.ge/archives/266476> [1.04.2019].

(2004-2012/13), czy Gruzińskiego Marzenia (od 2012/13)⁸⁸. Tym samym mamy do czynienia z sytuacją, w której założenia formalne w kwestii funkcjonowania instytucji pozostają niezrozumiałe dla większości społeczeństwa, gdyż są utożsamiane z przedstawicielami władz (postaw społecznych wobec takiego stanu rzeczy można dostrzekać się w mentalności sięgającej do tradycji homo sovieticus utożsamiającego wszystkie aspekty życia z partią).

Przywołane przykłady zarówno z zakresu życia gospodarczego, jak i politycznego po 2003 roku są niezwykle istotne, niemniej ich traumatogenny charakter w szerszym kontekście może być dyskusyjny (we wspomnianych przypadkach nie mamy do czynienia ze zjawiskiem dotyczącym całego społeczeństwa, lecz jedynie wybranych grup społecznych, są to jednak zmiany nagłe, głębokie i dotykają centralnych dla zbiorowości wartości oraz reguł).

W przekonaniu autora zjawiskiem oddziałującym na całe społeczeństwo i wywołującym przynajmniej w starszym pokoleniu swego rodzaju opóźnienie kulturowe jest amerykanizacja lub wręcz makdonaldyzacja (z jej głównymi wyznacznikami takimi jak efektywność czy kalkulacyjność) promowana przez władze⁸⁹. Zapatrzenie w kulturę zachodu, szczególnie dostrzegalne w okresie prezydentur Saakaszwilego, oraz próba przeniesienia na grunt gruziński jak największej liczby „wzorów” stanowią swego rodzaju sprzeczność kulturową⁹⁰. I choć Gruzini w ostatnich latach wykazali zaskakującą umiejętność adaptacji, to wciąż widoczna jest wyraźna rozbieżność z dotychczasowymi nawykami. Również nie wszystkie „kalki” kulturowe w gruzińskim wydaniu pozostają wiarygodne. Przykładem może być zachowanie nowego patrolu policyjnego, uznawanego za

⁸⁸ Por. M. Matusiak, *Gruzińskie wybory. Między silnym państwem a demokracją*, „Punkt Widzenia OSW” 2012, nr 29, s. 5.

⁸⁹ Por. G. Ritzer, *McDonaldyzacja społeczeństwa*, przeł. S. Magała, Warszawa 1999, s. 31.

⁹⁰ Por. J. Piechowiak-Lamparska, *op. cit.*, s. 111.

jeden z sukcesów przeprowadzonych reform. Gruzini policjanci nawet niewielkie miejscowości, mające zaledwie kilka ulic, patrolują w „amerykańskim stylu”. Powoli krążąc w samochodach na sygnale pomiędzy domami, gdy równie dobrze mogliby zatrzymać się przy głównej ulicy, z której i tak wszystko dobrze widać. Również przywołana makdonaldyzacja znajduje po rewolucji róż szczególnie i dosłowny wydzźwięk, gdyż mamy do czynienia z wyjątkową, jak na warunki regionalne, ekspansją restauracji McDonald's⁹¹ utożsamianych z szybkim spożywaniem posiłków, co znajduje się w wyraźnej opozycji do tradycyjnej gruzińskiej kultury kulinarnej. Przywołane przykłady w dosyć jaskrawy sposób ukazują sprzeczności zachodzące w wyniku wprowadzanych zmian. Niemniej jednak za najistotniejszy w tym kontekście należy uznać poziom akceptacji wybranych grup wiekowych gruzińskiego społeczeństwa dla zachodzących procesów. Gruzinijskie młode pokolenie, nie pamiętające ani czasów ZSRR, ani okresu sprzed rządów Saakaszwilego, jest nie tylko beneficjentem oraz orędownikiem dalszych reform, ale przede wszystkim swobodnie kontestuje otaczającą rzeczywistość. Starsze pokolenie, pamiętające zarówno Związek Radziecki, jak i trudne lata 90. XX wieku, z jednej strony dostrzega pozytywne zmiany, a z drugiej stoi przed problemami wynikającymi z adaptacji do nowej zmieniającej się rzeczywistości. W tym kontekście to starsze pokolenie jest znacznie wrażliwsze na doznania traumatyczne w związku z wprowadzanymi zmianami.

Czy jednak wszystkie przywołane na wstępie przykłady wydarzeń o charakterze traumatycznym przyjęły ostatecznie formę traumy społecznej? W przekonaniu autora za traumatyczne należy uznać wszystkie wydarzenia przedstawione na diagramie nr 1. Oczywiście różna pozostaje skala oraz zakres społecznego oddziaływania wymienionych zjawisk. Jednak fakt zaistnienia traumy

⁹¹ Warto podkreślić, że pojawienie się nowych restauracji McDonald's nie odzwierciedla rozwoju lokalnej przedsiębiorczości, ale jest przykładem ekspansji zagranicznego kapitału w Gruzji.

w przypadku wskazanych przykładów pozwala na potwierdzenie tezy o cyklicznym charakterze zjawisk traumatogennych w obrębie gruzińskiego społeczeństwa. Za najważniejsze należy uznać odzyskanie przez Gruzję niepodległości w 1991 roku (wydarzenie pozytywne), za najbardziej bolesne zaś – konflikty wewnętrzne oraz wojnę z Rosją z sierpnia 2008 roku (wydarzenia negatywne).

Jaki jest zatem poziom wrażliwości oraz odporności gruzińskiego społeczeństwa na zjawisko traumy? Warto w kontekście specyfiki regionu oraz charakterystycznych dla Kaukazu zachowań społecznych odnieść się do zależności rodzinnych, klanowych czy związków wynikających ze wspólnego miejsca pochodzenia. Prezentowane przez P. Sztompkę pojęcie „społecznego zakorzenienia” jako neutralizującego oddziaływanie zjawisk traumatogennych przyjęło na Kaukazie szczególny charakter⁹². Można wręcz stwierdzić, że bazując na zasadzie „społecznego zakorzeniania”, nastąpiło dojście do władzy Eduarda Szewardnadzego. Jednak objęcie przez niego sterów państwa nie przyczyniło się do zneutralizowania traumy społecznej, a wręcz przeciwnie – praktyki rządzących wpłynęły na pogłębienie patologii i doprowadziły do stanu „państwa upadłego”. Wielość zdarzeń wpływa z pewnością na „uodpornienie się” społeczeństwa, nie ułatwia jednak wyjścia ze stanu traumy. Czy zatem Gruzini są w stanie przezwyciężyć przeżyte w ostatnich latach traumy? Rewolucję róż można uznać za swego rodzaju „strategię zaradczą”, która umożliwiła wyjście z traumy okresu „państwa upadłego” ostatnich lat rządów Szewardnadzego. Wciąż jednak w społeczeństwie gruzińskim tkwią głęboko zakorzenione traumy związane z utratą kontroli Tbilisi nad Abchazją i Osetią Południową, a także wielowiekowa, powiązana z problemem separatyzmów, trauma relacji z Rosją. W obu przypadkach podejmowane strategie zaradcze nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, a wręcz przyczyniły się do dalszego pogłębienia negatywnych doznań, będących

⁹² P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany...*, s. 39.

rezultatem wojny w sierpniu 2008 roku. Wyjście gruzińskiego społeczeństwa z traumy dotyczącej wspomnianych problemów wydaje się niezwykle trudne.

Zmiana społeczna jest zjawiskiem opartym na różnicy w odmiennych momentach odnoszących się do tego samego systemu⁹³. Należy zatem przyjąć, że z dzisiejszej perspektywy nie możemy przewidzieć ani perspektywy czasowej, ani charakteru procesów, które obejmą gruzińskie społeczeństwo. Możemy jednak na podstawie analogii sekwencji traumatycznej (prezentowanej na ilustracji nr 2) założyć, że przynajmniej część z opisanych procesów o charakterze traumatycznym ulegnie kulturowej rekonstrukcji. W kontekście wymienionych zjawisk, obejmujących czy to przemiany gospodarcze, czy reformy instytucjonalne, możemy wskazać na wiele działań mających na celu łagodzenie czy przeciwdziałanie sytuacjom traumatogennym.

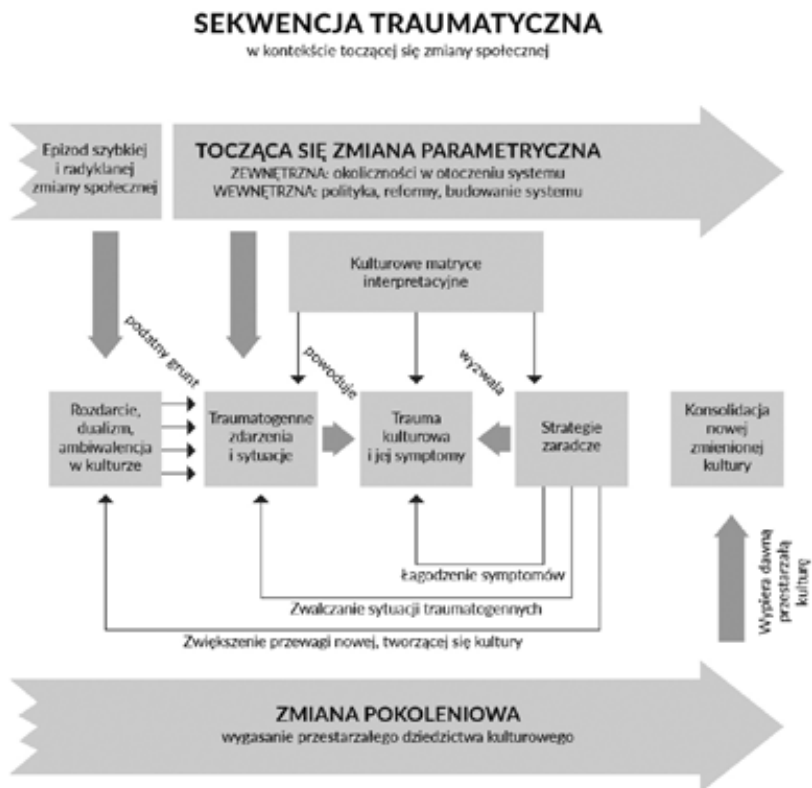
W przypadku przemian instytucjonalnych za niezwykle ważne należy uznać wydarzenia związane z wyborami parlamentarnymi przeprowadzonymi 1 października 2012 roku. Demokratyczny transfer władzy po przegranych wyborach dokonywany przez Zjednoczony Ruch Narodowy był zjawiskiem pozytywnym. Można go też interpretować jako „zwiększenie przewagi nowej, tworzącej się kultury” zapobiegające „ambiwalencji w kulturze”. Podobnie, choć na mniejszą skalę, możemy interpretować przekazanie władzy przez odchodzącego prezydenta Giorgiego Margwelaszwilego zwyciężczyni elekcji z 2018 roku Salome Zurbiszwili⁹⁴.

Proces przekazywania kierownictwa w urzędach nowo wybranym władzom pozwala na zniwelowanie traumy, a tym samym na umocnienie nowej kultury instytucjonalnej. Należy jednak podkreślić, że w przypadku niepowodzenia rośnie zagrożenie wynikające z eskalacji napięcia politycznego. Restrykcyjne działania władz

⁹³ Idem, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005, s. 20.

⁹⁴ *Outgoing President Congratulates Zurabishvili, Says 'Concerned' over Democratic Deterioration*, Civil.ge, 29.11.2018, <https://civil.ge/archives/268583> [1.04.2019].

wobec poprzodników politycznych mogą prowadzić do powstania nowej traumy związanej z szerokim rozczarowaniem społecznym i niespełnieniem obietnic wyborczych. Rozczarowanie to może oddziaływać na proces zmiany pokoleniowej, sprzyjającej wygasaniu przestarzałego dziedzictwa kulturowego niespokojnych lat 90. minionego stulecia oraz 70 lat zależności od Moskwy.



Ilustracja nr 2: Sekwencja traumatyczna.

Źródło: P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, Warszawa 2000, s. 44.

ROZDZIAŁ II

Od rewolucji róż do Gruzińskiego Marzenia – gruzińska scena polityczna w latach 2003–2018

Na przestrzeni ostatnich lat Gruzja uległa widocznej transformacji. Z republiki stojącej na granicy upadku przeistoczyła się w państwo podlegające szybkim przemianom politycznym, społecznym i gospodarczym.

Ostatnie lata to także okres dominacji na gruzińskiej scenie politycznej dwóch postaci, faktycznego zwycięzcy rewolucji róż Micheila Saakaszwilego oraz twórcy Gruzińskiego Marzenia Bidziny Iwaniszwilego.

Omawiany okres (2003–2018) to czas niepodlegający jednoznacznej ocenie. Początkowe sukcesy w zakresie podejmowanych reform zostały przyćmione przez protesty społeczne skierowane przeciwko prezydentowi Saakaszwilemu oraz konflikt z Rosją. Dojście do władzy Gruzińskiego Marzenia, stanowiące sukces procesów demokratycznych, z perspektywy mieszkańców Gruzji nie rozstrzygnęło jednak istotnych problemów socjalnych.

Rozważania w niniejszym rozdziale zostały podzielone na trzy części odzwierciedlające dynamiczny rozwój sytuacji politycznej w Gruzji. Część pierwsza obejmuje wydarzenia od rewolucji róż (2003) do wprowadzenia przez prezydenta Saakaszwilego stanu wyjątkowego (2007). Okres ten ze względu na entuzjazm społeczny oraz udane posunięcia władz można do pewnego stopnia oceniać

pozytywnie. Niemniej wydarzenia jesieni 2007 roku (manifestacje społeczne zakończone brutalną interwencją policji) stanowią moment przełomowy, będący nie tylko przyczyną przyspieszonych wyborów prezydenckich, ale przede wszystkim początkiem „odwracania się” społeczeństwa od Saakaszwilego. Pogłębiający się kryzys polityczny oraz w szczególności eskalacja konfliktów wewnętrznych, która doprowadziła do wojny z Rosją, kształtowały wydarzenia przypadające na lata 2007-2012 (druga część rozdziału). Powstanie Gruzjińskiego Marzenia pozwoliło na przełamanie monopolu politycznego Saakaszwilego, a w szczególności na pierwszy w regionie Kaukazu Południowego demokratyczny transfer władzy. Okresowi rządów Gruzjińskiego Marzenia (2012-2018), za którego sukcesem stoi miliarder Bidzina Iwaniszwili, poświęcono ostatni podrozdział.

Jesienią 2018 roku wraz z wyborem Salome Zurbiszwili na urząd prezydenta zakończył się obecny etap transformacji ustrojowej państwa. Wydarzenia ostatnich piętnastu lat skłaniają do podsumowania osiągnięć oraz porażek, które stały się udziałem gruzińskich władz oraz społeczeństwa. Skala wydarzeń, jak i obywatelska postawa społeczeństwa pozwalają na stwierdzenie, że Gruzja pomimo licznych problemów utrzymała podjęty w 2003 roku kierunek zmian oraz prozachodnich aspiracji.

II.1. Od rewolucji róż do stanu wyjątkowego (2003–2007)

2 listopada 2003 roku odbyły się wybory parlamentarne, które, jak pokazały kolejne tygodnie, stanowiły początek końca rządów Eduarda Szewardnadze w Gruzji. Proces wyborczy w przekonaniu społeczeństwa oraz misji obserwacyjnej Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE, Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE) nie spełnił standardów demokratycznych. W ocenie OBWE przedstawionej w raporcie dotyczącym wyborów stwierdzono brak politycznej woli przeprowadzenia demokratycznego głosowania oraz sfałszowanie jego

rezultatów⁹⁵. Rozbieżność pomiędzy wynikami sondaży oraz badaniami *exit poll* a rezultatem prezentowanym przez Centralną Komisję Wyborczą (CKW) spowodowała mobilizację opozycji, która doprowadziła do społecznych protestów⁹⁶. Masowe wystąpienia publiczne zmusiły ostatecznie do ustąpienia prezydenta, a jesienne wydarzenia w Gruzji określone zostały mianem rewolucji róż.

Z zaplanowanymi na listopad 2003 roku wyborami wiązano duże nadzieje, ale przede wszystkim uzasadnione obawy. Gruzińska scena polityczna od dekady kształtowana przez Eduarda Szewardnadze w ostatnich latach uległa wyraźnej dekompozycji. Prorządowy blok Za Nową Gruzję w przededniu wyborów stanowił swoisty konglomerat ponad dziesięciu partii o różnej orientacji politycznej, zdominowanych przez partię władzy⁹⁷. Prezydencki Gruziński Związek Obywatelski (GZO) stanowiący główną siłę polityczną bloku musiał sprostać opozycji, która wyłoniła się w wyniku tarć wewnętrznych w partii⁹⁸. Reformatorzy, którzy zawdzięczali swoje kariery polityczne aktywności w szeregach partii Szewardnadzego, jesienią 2003 roku znaleźli się w opozycji wobec prezydenta. Micheil Saakaszwili – młody i dynamiczny prawnik wykształcony na Zachodzie i „nieskażony sowiecką przeszłością”⁹⁹ (w GZO, pełniący od 1998 roku obowiązki przewodniczącego klubu parlamentarnego, a w latach 2000-2001 funkcję ministra sprawiedliwości),

⁹⁵ *Georgia Parliamentary Elections 2 November 2003 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report Part 1*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2004, oficjalna strona internetowa OSCE, <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/22205> [1.04.2019].

⁹⁶ Zgodnie z wynikami ogłoszonymi przez CKW w 235-osobowym parlamencie partia Saakaszwilego zajęła trzecie miejsce, uzyskując zaledwie 36 mandatów, *Caucasus Report: November 24, 2003*, Radio Free Europe, <https://www.rferl.org/a/1341840.html> [1.04.2019].

⁹⁷ Z. Karumidze, J. W. Wertsch, *op. cit.*, s. 1.

⁹⁸ S. Jones, *Georgia. A Political History Since Independence*, London 2015.

⁹⁹ Por. D. Passent, *Powodzenia, Gruzjo!*, „Polityka” 2003, nr 48 (2429).

jego polityczny mentor Zurab Żwania (współtwórca gruzińskiej Partii Zielonych, od lat 90. ubiegłego wieku aktywny działacz GZO z ramienia partii pełniący funkcję przewodniczącego parlamentu w latach 1995-2001) oraz Nino Burdżanadze (następczyni Żwania na stanowisku przewodniczącego parlamentu) stanowili siłę napędową tradycyjnie podzielonej gruzińskiej opozycji. Stojąc na czele głównych ugrupowań opozycyjnych, Saakaszwili przewodził Ruchowi Narodowemu, Żwania i Burdżanadze połączyli siły w bloku Burdżanadze-Demokraci.

Informacje o przegranej w wyniku fałszerstw wyborczych doprowadziły do zjednoczenia opozycji pod kierownictwem triumwiratu Saakaszwili-Żwania-Burdżanadze. Do połączenia sił doszło po ogłoszeniu przez CKW wstępnych wyników. W trakcie spotkania zorganizowanego w filharmonii państwowej wspomniani politycy publicznie zadeklarowali wolę współpracy oraz przeciwstawienia się fałszerstwom wyborczym¹⁰⁰. Zapoczątkowana 4 listopada akcja protestów pod hasłami ustąpienia prezydenta Szewardnadzego poparta przez szerokie rzesze społeczeństwa miała potrwać przez następne kilkanaście dni. Coraz wyraźniej było widoczne niezadowolenie Gruzinów wyrażane zarówno ich liczebnością, jak i częstotliwością protestów, w których uczestniczyli. Działania opozycji koordynowane przez organizacje pozarządowe oraz młodzieżowe (w tym ruch Kmara) pozwoliły na zachowanie porządku oraz uniknięcie zamieszek¹⁰¹. Sytuacja polityczna zmieniała się niezwykle dynamicznie, gdyż zarówno prezydent, jak i opozycja zdawali sobie sprawę ze znaczenia ewentualnych ustępstw na rzecz przeciwnika. Sam Saakaszwili, wspominając listopadowe wydarzenia, stwierdził,

¹⁰⁰ Por. R. Potocki, L. Kucz, „Rewolucja róż” w Gruzji (2-23 listopada 2003 roku), [w:] *Pokojowa rewolucja jako instrument zmiany politycznej w krajach postkomunistycznych na przełomie XX i XXI wieku*, red. nauk. J. Macała, R. Potocki, A. Janiak, Zielona Góra 2006, s. 283.

¹⁰¹ R. Flottau, *Postrach dyktatorów. Latające rewolucje epoki Internetu*, „Forum” 2005, nr 47.

że Szewardnadze nie mógł zaakceptować faktu, iż opozycja mogła wygrać wybory, choć jej wejście do parlamentu nie dawało jej większości ani nie zmieniało diametralnie sytuacji na scenie politycznej¹⁰². Jednak w przekonaniu prezydenta przegrana jego partii miała wymiar symboliczny i nie była do zaakceptowania¹⁰³. Tym też można uzasadnić fakt, że w wyrażanych z perspektywy czasu komentarzach Szewardnadze starał się dezawuować wydarzenia, do których doszło jesienią 2003 roku¹⁰⁴. Kolejne dni listopada przyniosły nie tylko zwiększenie liczby ludzi na ulicach, ale przede wszystkim wzrost zainteresowania wydarzeniami w Gruzji. Zarówno Stany Zjednoczone, jak i Federacja Rosyjska podejmowały wówczas działania zmierzające do rozstrzygnięcia kryzysu. Sytuacja pomiędzy głównymi uczestnikami politycznego impasu: prezydentem Szewardnadze, opozycją, a także Aślanem Abaszydze, którego partia Odrodzenie sprzyjała prezydentowi, stawała się coraz bardziej napięta. Postać Aśłana Abaszydze, „czerwonego księcia” niepodzielnie rządzącego nadmorską Adżarią, stanowiła zagrożenie dla aktywności opozycji oraz mogła wpłynąć na przełamanie impasu politycznego na korzyść władz. Ogłoszenie przez CKW ostatecznych wyników (20 listopada), zgodnie z którymi ugrupowanie Saakaszwilego znalazło się na trzecim miejscu za blokiem prezydenckim Za Nową Gruzję oraz Odrodzeniem (blok Burdżanadze-Demokraci zajął piąte miejsce za Partią Pracy), doprowadziło do momentu przesilenia politycznego.

Prezydent Szewardnadze zdecydował się na zwołanie pierwszej sesji nowo wybranego parlamentu na dzień po ogłoszeniu wyniku wyborów. 21 listopada, w trakcie inauguracyjnego posiedzenia parlamentu protestujący tłum z różami w rękach wraz z Saakaszwilim na czele wtargnął do gmachu zgromadzenia narodowego¹⁰⁵. Wtedy

¹⁰² Por. M. Saakaszwili, *Probużenie siły*, Charkow 2016, s. 72.

¹⁰³ Por. Z. Karumidze, J. W. Wertsch, *op. cit.*, s. 24.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 29.

¹⁰⁵ Por. M. D. Frederiksen, K. B. Gotfredsen, *Georgian Portraits: Essays on the Afterlives of a Revolution*, Winchester 2017.

też doszło do pamiętnej sceny, w czasie której Saakaszwili przerwał wystąpienie prezydenta, żądając jego ustąpienia. Szewardnadze został wyprowadzony z sali obrad przez swoją ochronę obawiającą się o jego bezpieczeństwo. Sytuacja stała się patowa, gdyż prezydent nadal nie chciał ustąpić i wprowadził stan wyjątkowy. Dopiero pod wpływem nacisków Rosji (ministra spraw zagranicznych Igora Iwanowa, który przybył z Moskwy do Tbilisi) oraz Stanów Zjednoczonych ostatecznie podjął decyzję o rezygnacji.

23 listopada doszło do posiedzenia parlamentu, w składzie obradującym we wcześniejszej kadencji, w trakcie którego dotychczasowa przewodnicząca zgromadzenia Nino Burdżanadze przejęła obowiązki głowy państwa. Wówczas podjęto też decyzję o rozpisaniu przedterminowych wyborów prezydenckich. W kilka dni później (27 listopada) parlament powołał gabinet tymczasowy z Zurabem Żwanią na czele¹⁰⁶. W ten sposób dopełniła się pierwsza na obszarze byłego Związku Radzieckiego „kolorowa rewolucja”, którą ze względu na jej pokojowy charakter określano też mianem „aksamitnej”¹⁰⁷.

Przedterminowe wybory prezydenckie przeprowadzono 4 stycznia 2004 roku. Kandydatem dotychczasowej opozycji został Micheil Saakaszwili, który uzyskał 96-procentowe poparcie społeczne przy frekwencji przekraczającej 80%¹⁰⁸. Wybory miały charakter plebiscytu poparcia dla rewolucji róż i postawy prezentowanej przez Saakaszwilego, który w trakcie listopadowych wydarzeń ugruntował swoją pozycję polityczną (jak czas pokaże, kosztem Żwani i Burdżanadze). Warto, w kontekście styczniowej elekcji, zwrócić uwagę na jeden szczególnie i często pomijany fakt. Według danych CKW do udziału w styczniowych wyborach było uprawnionych 1,7 mln

¹⁰⁶ W. Materski, *op. cit.*, s. 341.

¹⁰⁷ A. Łukowski, *Gruziński aksamit. I co dalej?*, „Tygodnik Powszechny”, 30.11.2003, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/gruzinski-aksamit-i-co-dalej-123276> [25.05.2019].

¹⁰⁸ *Georgia Presidential Elections 28 October 2018, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Short-Term Observer Guide*, Tbilisi 2018.

obywateli Gruzji, w porównaniu do 3,2 mln zarejestrowanych głosujących zaledwie kilka miesięcy wcześniej, co przy szacunkowej liczbie 4,5 mln mieszkańców Gruzji pokazuje, że o wyborze prezydenta zdecydowała mniejszość społeczeństwa¹⁰⁹. Z dzisiejszej perspektywy zweryfikowanie powyżej informacji jest niezwykle trudne gdyż gruzińska CKW nie podaje na swoich stronach informacji o wyborach, które odbyły się przed 2006 rokiem¹¹⁰. Opierając się na danych OBWE, można jedynie stwierdzić, że ze względu na negatywną ocenę jesiennych wyborów CKW podjęła w grudniu 2003 roku decyzję o stworzeniu nowego spisu wyborców. Krótki czas, jak również kwestie proceduralne związane z rejestracją wyborców sprawiły, że OBWE uznała nowe listy „za niekompletne, a szereg niedociągnięć budziło obawy dotyczące dokładności”¹¹¹.

Saakaszwili objął urząd prezydencki 25 stycznia, zostając trzecim od 1991 roku prezydentem Gruzji. Politycznym dopełnieniem rewolucji róż było przeprowadzenie uzupełniających wyborów parlamentarnych (28 marca 2004 roku), które ostatecznie potwierdziły przejście władzy w kraju przez obóz polityczny stojący na czele listopadowych protestów¹¹².

Nowo wyłonione władze pomimo wysokiego zaufania społecznego oraz silnego mandatu politycznego znalazły się w niezwykle trudnej sytuacji. Dziedzictwo Szewardnadzego, szczególnie w sferze instytucjonalnej, socjalnej oraz gospodarczej, pozwalało na stwierdzenie, że państwo znajduje się na granicy upadku. O tragi-

¹⁰⁹ P. Gahrton, *op. cit.*, s. 122.

¹¹⁰ Oficjalna strona internetowa gruzińskiej Centralnej Komisji Wyborczej: <http://cesko.ge/eng> [1.04.2019].

¹¹¹ *Georgia Extraordinary Presidential Election 4 January 2004 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2004, oficjalna strona internetowa OSCE/ODIHR, s. 10, <https://www.osce.org/odihr/elections/georgia/24600?download=true> [1.04.2019].

¹¹² Należy podkreślić, że przeprowadzenie przedterminowych wyborów parlamentarnych dotyczyło tylko mandatów wybieranych w trybie proporcjonalnym (czyli 150 z 235 miejsc w parlamencie).

zmie sytuacji może świadczyć jedna z wypowiedzi Żwani, w której stwierdził on wprost, że gruzińscy ministrowie otrzymują swoje pensje ze środków pomocowych wyasygnowanych na rzecz Gruzji przez organizacje międzynarodowe, tym samym utrzymywany przez Zachód rząd jest pierwszym w historii kraju nieskorumpowanym gabinetem¹¹³. Głównym hasłem opozycji było żądanie odejścia Szewardnadzego, w szczególności zaś krytyka braku widocznych w kraju zmian. Postulatem politycznym Saakaszwilego prezentowanym w trakcie kampanii prezydenckiej było przede wszystkim uregulowanie sytuacji wewnętrznej Gruzji poprzez zjednoczenie kraju oraz walka z korupcją. Polityka zagraniczna miała być oparta na dążeniu do zbliżenia z Sojuszem Północnoatlantyckim oraz UE. Rozpoczynając swoje urzędowanie, prezydent udał się do klasztoru Gelati, gdzie przy grobie Dawida Budowniczego złożył obietnicę, że dołoży wszelkich starań na rzecz ponownego zjednoczenia i umocnienia Gruzji.

Pierwsze miesiące sprawowania urzędu doprowadziły do zmian zapisów konstytucji, zgodnie z którymi wzmocniono prerogatywy znajdujące się w rękach prezydenta (w ogólnych założeniach wzorowano się na rozwiązaniach francuskich). Zgodnie z przyjętymi poprawkami prezydent uzyskał prawo do wyznaczania premiera (po uprzedniej konsultacji z parlamentem) oraz powoływania członków rządu¹¹⁴. Przyjęte poprawki wprawdzie wprowadzały stanowisko premiera, jednak uzależniały jego działania od prezydenta, co oddziaływało na osłabienie jego roli, a tym samym na pozycję Zuraba Żwani. Sam Żwani jeszcze w styczniu 2004 wyrażał pogląd, że

¹¹³ P. Gahrton, *op. cit.*, s. 126.

¹¹⁴ *Konstytucja Gruzji przyjęta 24 sierpnia 1995 roku*, tekst jednolity, oficjalna strona Parlamentu Gruzji, http://www.parliament.ge/index.php?option=com_content&view=article&id=180&Itemid=85&lang=en [1.10.2012]; *Konstytucja Gruzji*, Biblioteka Sejmowa – Konstytucje świata, Warszawa 2015; także G. Kuca, M. Grzybowski, *System konstytucyjny Gruzji*, Warszawa 2012.

planowana nowelizacja będzie miała na celu „uczynienie z premiera rzeczywistej głowy państwa”¹¹⁵. Wprowadzenie korzystnych dla Saakaszwilego zapisów w ustawie zasadniczej świadczyło o tym, że to on stał się rzeczywistym zwycięzcą rozgrywki o władzę.

Zasadnicze działania nowych władz dotyczyły trzech głównych obszarów, w których podjęcie reform było niezbędne. Reforma gospodarcza była konieczna ze względu na opłakany stan finansów państwa. Reforma polityczna miała na celu zaprowadzenie rządów prawa oraz ustabilizowanie nowej władzy centralnej. Reforma w obszarze bezpieczeństwa miała stanowić podwaliny dalszych działań zmierzających do odzyskania kontroli Tbilisi nad całym krajem¹¹⁶.

Pierwsze działania w zakresie gospodarki dotyczyły zmniejszenia deficytu budżetowego, reformy podatków, uszczelnienia systemu finansowego państwa oraz walki z korupcją. W ciągu pierwszych dwóch lat rząd zwiększył wpływy do budżetu z 800 mln do 3,5 mld lari. W 2004 roku PKB osiągnął poziom blisko 6%, a rok później prawie 10%, przy inflacji na poziomie 2,9%. Dzięki reformie systemu podatkowego rząd uzyskał płynność finansową i po raz pierwszy od lat był w stanie wypłacać świadczenia na rzecz obywateli. W ramach reformy podatków, których liczbę zmniejszono z 22 do 9, dokonano także obniżenia wysokości stawek podatkowych (zmniejszono m.in. stawkę podatku VAT z 20% do 18% oraz wysokość podatku dochodowego z 20% do 12%)¹¹⁷. W samym 2005 roku rząd zniósł 750 regulacji, ograniczając znacząco swoje zaangażowanie w wielu sferach życia obywateli. Reforma podatków oraz poprawa stanu finansów państwa nie byłaby możliwa bez drastycznych działań antykorupcyjnych.

Największym sukcesem reformy wewnętrznej kraju w pierwszych miesiącach po rewolucji róż była zakrojona na szeroką skalę

¹¹⁵ P. Gahrton, *op. cit.*, s. 124.

¹¹⁶ Por. D. Lynch, *Why Georgia Matters*, „Chaillot Paper” 2006, vol. 86, s. 26.

¹¹⁷ *Georgia Since the Rose Revolution. A Story of Democratic Transformation*, Published by Government of Georgia, Tbilisi 2005, s. 5.

akcja wymierzona przeciw korupcji we wszystkich obszarach życia publicznego. Władze podjęły działania, które doprowadziły do zatrzymania wielu osób związanych z poprzednim prezydentem (polityków, biznesmenów) oraz wyegzekwowania należnych na rzecz państwa podatków (zatrzymany został m.in. zięć Szewardnadzego).

„Wizytówką” nowej polityki władz nie tylko w zakresie walki z korupcją, ale budowania stabilnego państwa prawa była reforma policji. Policja od lat była uważana za skorumpowaną, nieskuteczną, a wręcz powiązaną ze światem przestępczym. W czerwcu 2004 roku została podjęta decyzja o likwidacji dotychczasowej policji. Z pracy zwolniono 12 000 funkcjonariuszy, a w miejsce starej służby porządkowej powołano nową o nazwie Policyjny Patrol (Patrol Police)¹¹⁸. Zreformowana policja została przeszkolona zgodnie z zachodnimi standardami. Odpowiednio wyposażona oraz stosownie uposażona (wynagrodzenie wzrosło średnio pięciokrotnie). Nowa policja w bardzo krótkim czasie stała się po cerkwi i armii trzecią instytucją państwową o najwyższym poziomie zaufania społecznego. Jednocześnie spadek korupcji oraz wzrost zaufania znacząco wpłynęły na wzrost poziomu bezpieczeństwa w kraju. Należy podkreślić, że pomimo licznych zawirowań politycznych, jakie miały miejsce w Gruzji na przestrzeni ostatnich lat, sukces pierwszych miesięcy rządów Saakaszwilego, jakim było przeprowadzenie udanej reformy policji, był jednym z najbardziej docenianych przez wszystkich obywateli. Jednak z biegiem czasu, jak pokazują obecne badania, prestiż policji uległ wyraźnemu osłabieniu. W rankingu popularności spadła ona na czwarte miejsce po cerkwi, armii i mediach (w kwietniu 2018 roku 50% ankietowanych korzystnie oceniło policję, 43% było odmiennego zdania)¹¹⁹.

¹¹⁸ M. Saakashvili, *The Way Forward. Georgia's Democratic Vision for the Future*, „Harvard International Review” 2006, vol. 28.

¹¹⁹ *Public Opinion Survey: Residents of Georgia April 10-22, 2018*, Center for Insight in Survey Research, http://www.iri.org/sites/default/files/2018-5-29_georgia_poll_presentation.pdf [1.04.2019].

Rok 2004 na wewnętrznej scenie politycznej przyniósł jeszcze jedno ważne osiągnięcie. Tbilisi po latach braku możliwości oddziaływania na Adżarię odzyskało kontrolę nad tym nadczarnomorskim regionem. Jak już wspomniano, jednym z kluczowych oponentów opozycji w okresie listopadowej elekcji był Aślan Abaszydze od lat rządzący niepodzielnie Adżarią. Wprawdzie region formalnie, w przeciwieństwie do Abchazji i Osetii Południowej, pozostawał nadal pod zwierzchnictwem Tbilisi, to rzeczywisty poziom oddziaływania centrum na Batumi był znikomy. O takim stanie rzeczy może świadczyć wprowadzenie przez Abaszzydzego stanu wyjątkowego w autonomii po przegranych listopadowych wyborach parlamentarnych¹²⁰. Abaszydze kontrolując ważny port morski w Batumi oraz granicę z Turcją, przy jednoczesnym poparciu stacjonujących na terenie Adżarii wojsk rosyjskich, stanowił dla nowych władz poważny problem, natomiast autonomia rządząca się swoimi (często kryminalnymi) prawami utrudniała m.in. wymianę handlową z Turcją. Konfrontacja między nowymi władzami a Abaszydze była tylko kwestią czasu. Pierwsze napięcia miały miejsce już w marcu 2004 roku w trakcie kampanii poprzedzającej wybory uzupełniające do parlamentu, kiedy to Abaszydze odmówił Saakaszwilemu prawa wjazdu na teren autonomii. Tbilisi nałożyło wówczas na Adżarię sankcje ekonomiczne. Do rozstrzygającego starcia doszło na przełomie kwietnia i maja, kiedy to Gruzja otarła się o wybuch kolejnego konfliktu wewnętrznego. Ultimatum Tbilisi spowodowało nerwową reakcję Abaszzydzego, który zdecydował się odciąć Adżarię od reszty kraju (wysadzając mosty i połączenie kolejowe). W wyniku negocjacji, ponownie z udziałem Rosji, „czerwony książę” ostatecznie ustąpił i w pierwszych dniach maja odleciał do Moskwy¹²¹. Tbilisi odzyskało kontrolę nad niezwykle ważnym z ekonomicznego punktu widzenia regionem. Odniosło także sukces

¹²⁰ A. Meller, *Wielka gra o Gruzję*, „Tygodnik Powszechny”, 28.03.2003, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wielka-gra-o-gruzje-125682> [25.05.2019].

¹²¹ Por. W. Materski, *op. cit.*, s. 347.

umacniający pozycję w dalszych działaniach na rzecz reintegracji kraju. W tym kontekście należy podkreślić, że wydarzenia w Adżarii nie miały precedensu na obszarze byłego Związku Radzieckiego. W ocenie Saakaszwilego był to pierwszy przypadek, w którym działania przeciwko separatyzmowi miały pokojowy charakter¹²². Kolejnym krokiem miała być intensyfikacja politycznych zabiegów podjęta wobec Osetii Południowej i Abchazji. Jednak w tych dwóch przypadkach zadanie było zdecydowanie trudniejsze, gdyż obie republiki, w przeciwieństwie do Adżarii, domagały się uznania swojej niepodległości.

Pierwszy rok sprawowania urzędu przez Saakaszwilego często porównuje się do „miesiąca miodowego”, który skończył się wraz ze śmiercią Żuraba Żwani.

Śmierć premiera Żwani (3 lutego 2005 roku) nadal pozostaje tematem burzliwej debaty politycznej oraz licznych domysłów. Przyczyny zgonu były badane przez miejscowe organy śledcze (o pomoc poproszono również FBI), które stwierdziły tragiczny wypadek będący rezultatem zaczadzenia. Większość Gruzinów wierzy, że śmierć najbardziej doświadczonego polityka (w latach 90. to właśnie w Żwani Szewardnadze upatrywał swojego politycznego następcy), który współtworzył rewolucję róż, miała negatywny wpływ na dalsze wydarzenia w kraju. Warto przywołać w tym miejscu ciekawe porównanie określające zależności oraz postrzeganie triumwiratu Saakaszwili-Żwania-Burdżanadze. „Sercem” rewolucji nazwano Saakaszwilego, piękną „twarzą” – Burdżanadze, „rozumem” zaś – Żwanię¹²³. Można zatem przyjąć, że wraz z jego śmiercią to nie umiarkowanie i rozum, ale serce i emocje kształtowały dalsze działania władz. Zgon Żwani wywołał także polityczne reperkusje obniżające wiarygodność rządu, pogłębiające się z każdym kolejnym rokiem sprawowania władzy przez Saakaszwilego. Warto też postawić tezę,

¹²² D. Lynch, *op. cit.*, s. 28.

¹²³ P. Gahrton, *op. cit.*, s. 146.

że od momentu gdy to Saakaszwili stał się główną siłą sprawczą gruzińskiej polityki, sytuacja zaczęła ulegać powolnemu pogorszeniu. Równocześnie nastąpiło swego rodzaju sprzężenie polityki wewnętrznej kreowanej przez Tbilisi z geopolityczną rozgrywką pomiędzy Stanami Zjednoczonymi i Federacją Rosyjską. Przyjęcie przez Saakaszwilego jednoznacznie prozachodniego, proamerykańskiego kierunku reform (takiej postawy unikał Szewardnadze, starając się zachować balans wpływów) determinowało wydarzenia na scenie wewnętrznej. Z kolei próba rozwiązania problemów wewnętrznych w postaci uregulowania sytuacji wokół separatystycznych Abchazji i Osetii Południowej nie pozostawała bez wpływu na wydarzenia o szerszej skali z udziałem wielu uczestników (wspominanych USA i FR, ale także UE oraz OBWE). Szczególnie widoczna była rosnąca rywalizacja pomiędzy USA i FR, ważnym jej elementem była zaś wizyta prezydenta Stanów Zjednoczonych w Tbilisi w maju 2005 roku.

Następcą Żwani na stanowisku premiera został Zurab Nogaideli¹²⁴. Jednak to Saakaszwili stał się politykiem, który nadawał główny kierunek działań i kontynuował podjęty kurs polityczny oparty na liberalnych reformach gospodarczych. Wspomniany wzrost gospodarczy czy niska inflacja nie przyniosły tak oczekiwanych zmian socjalnych. Z pewnością na korzyść władz należy zaliczyć płynność finansową państwa (wypłaty emerytur oraz wynagrodzeń dla pracowników sfery budżetowej), jednak bezrobocie utrzymywało się nadal na niezwykle wysokim poziomie. Początkowy entuzjazm społeczeństwa z każdym miesiącem ulegał widocznemu zmniejszeniu. Pomimo poprawy stanu infrastruktury komunikacyjnej (kilometry nowych lub wyremontowanych dróg) oraz energetycznej (stałe dostawy energii elektrycznej, które w schyłkowym okresie rządów Szewardnadzego należały do rzadkości), co wyraźnie wpłynęło na poprawę warunków życia, poziom oczekiwań społeczeństwa był niewspółmierny do możliwości Tbilisi. Część kraju, szczególnie

¹²⁴ Urząd objął 17 lutego 2005 roku. Obowiązki przejął od czasowo sprawującego funkcję Giorgiego Baramidze.

regiony oddalone od centrum lub zamieszkane przez mniejszości etniczne, wciąż pozostawała niedofinansowana. Nawet wysoki wzrost gospodarczy nie zmieniał faktu, że Gruzja nadal była krajem biednym, w którym zaniedbania sięgające lat 90. ubiegłego stulecia oddziaływały na wszystkie sfery życia. Pilnych reform wymagał system edukacji czy służba zdrowia. W pierwszych miesiącach władze zdecydowały się na podjęcie reform w obszarze edukacji. Już w grudniu 2004 roku parlament przyjął nową ustawę o szkolnictwie wyższym, zgodnie z którą zarówno uczelnie, jak i szkoły średnie zostały zmuszone do rywalizacji o fundusze z budżetu państwa. W ciągu pierwszych dwóch lat wybudowano 27 nowych budynków szkolnych, a kolejnych 100 zostało gruntownie odnowionych. Latem 2005 roku po raz pierwszy wprowadzono ogólnokrajowy system egzaminacyjny mający zapewnić przejrzyste i równe szanse wszystkim egzaminowanym uczniom i studentom¹²⁵. Wprowadzane zmiany wiązały się także ze wzrostem nakładów na edukację. Znacznie poważniejsze wyzwanie stanowiła reforma służby zdrowia, którą zainicjowano dopiero w 2006 roku. Zaniedbania lat 90. minionego wieku doprowadziły do dramatycznej sytuacji, w której dostępność do bezpłatnej służby zdrowia przestała funkcjonować. Nowe władze już w 2003 roku podejmowały pierwsze próby wprowadzania zmian w służbie zdrowia, jednak ich zakres nie przyjął charakteru ogólnokrajowego. Dopiero jesienią 2006 roku Kacha Bendukidze, minister ds. koordynacji reform, po kilku nieudanych próbach podejmowanych przez ministerstwo zdrowia zaproponował nowe rozwiązania prawne obejmujące finansowanie lekarzy pierwszego kontaktu oraz reorganizację funkcjonowania szpitali¹²⁶. Zgodnie z założeniami przyjęty plan zakładał prywatyzację służby zdrowia oraz wykreowanie prywatnych firm ubezpieczeniowych jako głównego źródła finansowania kosztów leczenia pacjentów. Podjęte działania

¹²⁵ *Georgia Since the Rose Revolution...*, s. 4.

¹²⁶ *Georgia Human Development Report. The Reforms and Beyond*, UNDP Georgia, Tbilisi 2008, s. 47-48.

miała cechować wysoka komercjalizacja, co dla części społeczeństwa (niemogącej pozwolić sobie na ubezpieczenie w prywatnych firmach) oznaczało *de facto* pozbawienie dostępności do świadczeń lekarskich. Nakład środków z budżetu państwa na finansowanie służby zdrowia wyniósł w 2003 roku zaledwie 1,3% PKB, by w roku 2006 osiągnąć poziom 1,8% (dla porównania poziom wydatków w obszarze edukacji w tym samym czasie osiągnął 3% PKB)¹²⁷.

Pierwsze lata aktywności gruzińskich władz po rewolucji róż w sferze socjalnej nie przyniosły oczekiwanych przez społeczeństwo zasadniczych zmian. Poprawie uległ poziom bezpieczeństwa, jednak bezrobocie nadal było wysokie, a skuteczna reforma służby zdrowia pozostawała w sferze planów. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w postawie nowych władz, które w przyspieszony sposób postanowiły dokonać skoku od szczątkowych form państwa socjalnego do państwa liberalnego. Przyjęte założenia minimalistycznego zaangażowania państwa w wielu sferach, wyrażane wspomnianą już szeroką deregulacją, w kontekście sytuacji społecznej, jaka panowała w Gruzji, oddziaływały niekorzystnie na znaczną część społeczeństwa, beneficjentami czyniąc niewielką grupę umiejącą znaleźć się w nowej sytuacji. Równocześnie takie potraktowanie kwestii socjalnych wynikało z innych priorytetów stawianych sobie przez Saakaszwilego. Liberalizacja i otwarcie rynku miało przede wszystkim poprawić poziom atrakcyjności gospodarczej Gruzji na arenie międzynarodowej i przyciągnąć inwestorów. Ukierunkowana w ten sposób polityka mogła przynieść rezultaty w postaci utworzenia nowych miejsc pracy, a tym samym przyczynić się do podniesienia stopy życiowej mieszkańców. Jednak Gruzja ze względu na swoje położenie w regionie, od lat postrzeganym jako niestabilny, nie posiadała odpowiednich instrumentów umożliwiających przyciągnięcie kapitału zagranicznego innego niż tradycyjnie dominujący rosyjski czy turecki.

Na niekorzyść Gruzji oddziaływały przede wszystkim nierozstrzygnięte konflikty wewnętrzne w Abchazji i Osetii Południowej.

¹²⁷ *Ibidem*.

Dlatego też to właśnie aktywność w tym zakresie zdominowała działania polityczne Saakaszwilego na arenie wewnętrznej i międzynarodowej. Niestety pomimo podejmowanych inicjatyw władze w Suchumi i Cchinwali swoją przyszłość upatrywały we współpracy z Moskwą, a nie z władzami w Tbilisi. Postulowane przez gruzińskie władze różne formy negocjacji oraz propozycje dotyczące przyszłości relacji z separatystycznymi republikami opierały się na jednym zasadniczym założeniu, że wszystko jest możliwe poza uznaniem ich niepodległości¹²⁸.

Scenariusz przywrócenia kontroli nad Adżarią niestety nie zdał egzaminu w przypadku Osetii Południowej i pociągnął za sobą tylko wzrost napięcia oraz kolejne ofiary. Równocześnie zmusił Tbilisi do znalezienia innej formy oddziaływania na Cchinwali i Suchumi. Ze względu na charakter sporu, w szczególności jego historyczne przyczyny niestanowiące zasadniczego obszaru rozważań podjętych w niniejszej pracy¹²⁹, autor pragnąłby zwrócić jedynie uwagę na kluczowe założenia polityczne Tbilisi.

Należy przede wszystkim podkreślić, że zarówno problemy Abchazji, jak i Osetii powinny być traktowane oddzielnie. Zarówno poziom wrogości pomiędzy Tbilisi i wymienionymi republikami, jak i możliwe formy oddziaływania były odmienne. Jako wspólne elementy działań wobec Suchumi i Cchinwali należy wymienić: ustanowienie przez Tbilisi alternatywnych ośrodków władz (w wąwozie Kodori w przypadku Abchazji oraz we wsi Kurta jako opozycyjnego ośrodka dla Osetii Południowej), dążenie do przekonania społeczności republik o korzyściach wynikających ze zwierzchnictwa

¹²⁸ D. Lynch, *op. cit.*, s. 77.

¹²⁹ Szerzej na temat gruzińskich separatyzmów m.in. w: T. de Waal, *Uncertain Ground. Engaging with Europe's De Facto States and Breakaway Territories*, Carnegie Europe 2018, https://carnegieendowment.org/files/deWaal_UncertainGround_final.pdf [1.04.2019]; R. Czachor, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach. Geneza i funkcjonowanie*, Wrocław 2014; W. Górecki, *Abchazja...*; R. Metereweli, *Istorieskie i politiko-prawowyje aspekty konflikta w Abchazii*, Tbilisi 1994.

Tbilisi (przede wszystkim poprawy poziomu życia) oraz włączenie wspólnoty międzynarodowej w proces pokojowy.

Gruzińskie władze z dużą nadzieją spoglądały w szczególności na UE (która zdecydowała się na finansowe wsparcie działań służących scaleniu zwaśnionych społeczności) oraz OBWE, oczekując jej większego zaangażowania na rzecz uregulowania konfliktów. Niestety realizacja działań według powyższego schematu pozostawała poniżej oczekiwań, niepowodzenia zaś wynikały z polityki Kremla. Brak sukcesów w wymienionych obszarach przy jednocześnie rosnącej presji Moskwy oraz błędach wynikających z braku doświadczenia gruzińskich polityków prowadziły do eskalacji napięcia pomiędzy Tbilisi a separatystycznymi republikami.

Nie tylko nierozstrzygnięte konflikty wewnętrzne, ale przede wszystkim presja Federacji Rosyjskiej, o czym będzie mowa w dalszej części pracy, w sposób niezwykle intensywny oddziaływały na sytuację wewnętrzną w Gruzji. Pod tym względem wydarzenia 2006 roku stanowiły dla gruzińskich władz niezwykle trudne wyzwanie. Niespodziewana przerwa w dostawach energii elektrycznej oraz gazu (spowodowana eksplozją instalacji przesyłowej), embargo na gruzińskie artykuły spożywcze czy wreszcie afera szpiegowska – to tylko wybrane wydarzenia kształtujące ówczesne relacje z Rosją, które w sposób negatywny oddziaływały na sytuację wewnętrzną w kraju. Pomimo odczuwalnych strat podjęte środki zaradcze nie tylko umocniły poczucie wspólnoty wśród Gruzinów wobec presji zewnętrznej, ale przede wszystkim zintensyfikowały działania Tbilisi na rzecz poszukiwania nowych rynków zbytu oraz zapewnienia niezależności energetycznej. Poparcie społeczeństwa dla władz w obliczu kryzysu znalazło również odzwierciedlenie w rezultacie wyborów samorządowych przeprowadzonych w październiku 2006 roku, które wygrał zdecydowanie Zjednoczony Ruch Narodowy (powstały z połączenia Ruchu Narodowego oraz Zjednoczonych Demokratów).

Pomimo silnej pozycji partii rządzącej na scenie politycznej część dotychczasowych zwolenników prezydenta zaczęła postrzegać

działania Saakaszwilego jako mające charakter autorytarny, co przy coraz bardziej odczuwalnych przez społeczeństwo trudach przemian stanowiło zarzewie potencjalnych konfliktów¹³⁰. Coraz większe zaniepokojenie i zastrzeżenia budziły kwestie dotyczące prawidłowości funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości (niezawisłości sądów), poszanowania praw człowieka oraz przede wszystkim wolności mediów. Jednocześnie część polityków współpracujących z Saakaszwilim jako wyraz braku akceptacji dla prowadzonej przez niego polityki podawała się do dymisji i przechodziła do opozycji¹³¹. Znamiennym przykładem może być odejście z rządu minister spraw zagranicznych Salome Zurbiszwili, która następnie przeszła do opozycji, krytykując funkcjonowanie władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz brak swobody mediów. W jej opinii „parlament właściwie nie dysponował uprawnieniami konstytucyjnymi, by kontrolować budżet, decyzje rządu i prezydenta”¹³². Zurbiszwili wskazuje inne „wady demokracji gruzińskiej, np. bardzo słabe media”, oraz stwierdza, że „nie ma żadnej niezależnej telewizji, prasa zaś jest niezwykle słaba”¹³³. Krytyka byłej minister spraw zagranicznych oraz jej przejście do opozycji (październik-listopad 2005) stanowią pewnego rodzaju wyznacznik zachowań wobec Saakaszwilego, który będzie później powielany przez wielu jego współpracowników. Jednak prawdziwy kryzys, który wstrząśnie

¹³⁰ *Georgia Parliamentary Elections 1 October 2012, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Short-Term Observer Guide*, Tbilisi 2012, s. 25.

¹³¹ Por. W. Wojtasiewicz, *Gruzińska scena polityczna: czy najbogatszy Gruzin Bidzina Iwaniszwili zostanie następcą prezydenta Micheila Saakaszwilego?*, „Magazyn Arena. Sprawy międzynarodowe” 2011, nr 6 (8), s. 27.

¹³² *Rosja z nami wygrała. Wywiad z Salome Zurbiszwili*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/79391,rosja-z-nami-wygrala.html> [1.04.2019]. Równie krytyczne stanowisko Zurbiszwili prezentuje w swoim wcześniejszym wywiadzie *Rewolucja przegrała* („Europa” 2007, nr 159) oraz przede wszystkim w swojej książce – *La tragédie géorgienne, 2003-2008* (Paris 2009).

¹³³ *Rosja z nami wygrała...*

republiką, nadejdzie jesienią 2007 roku i będzie związany z oskarżeniami wobec prezydenta wyrażonymi również przez jednego z byłych ministrów – Iraklego Okruaszwilego. Okruaszwili, pełniący kolejno funkcję ministra spraw wewnętrznych (2004), obrony (2004-2006) oraz rozwoju ekonomicznego (2006), uznawany był za jednego z najbliższych i wpływowych współpracowników prezydenta. Jako minister obrony uchodził za „jastrzębia” dążącego do siłowego rozwiązywania konfliktów wewnętrznych, dlatego też jego odwołanie wywołało liczne komentarze (opozycja wiązała decyzję prezydenta z wypowiedzią Okruaszwilego, w której stwierdził on „że jeśli nie będzie świętować nowego roku 2006/2007 w Cchinwali, to nie będzie ministrem obrony”)¹³⁴. Po zaledwie tygodniu sprawowania funkcji ministra rozwoju ekonomicznego Okruaszwili podał się do dymisji. Kiedy niespełna rok później ogłosi powołanie partii politycznej oraz oskarży prezydenta w wystąpieniu telewizyjnym (transmisja miała miejsce 25 września na kanale stacji telewizyjnej Imedi) o korupcję, niekompetencję, brak poszanowania praw człowieka, a przede wszystkim niejasną rolę Saakaszwilego dotyczącą ukrywania okoliczności śmierci Zuraba Żwani, trafi do aresztu pod zarzutem malwersacji oraz nadużywania władzy. Wyrażone przez Okruaszwilego zarzuty o autorytarne zapędy prezydenta oraz sama reakcja Saakaszwilego wywołały największe od rewolucji róż protesty społeczne w kraju. Dziewięć partii politycznych reprezentujących znaczną część opozycji nie tylko zażądało ustąpienia prezydenta, ale przede wszystkim zmian w konstytucji mających przekształcić Gruzję w republikę parlamentarną, a także przeprowadzenia przedterminowych wyborów¹³⁵. Ludzie wyszli ponownie na ulicę w znacznej mierze nie dlatego, że popierali Okruaszwilego, ale dlatego, że byli niezadowoleni z sytuacji w kraju oraz polityki prezydenta.

¹³⁴ N. Akhmeteli, *2006 Top Ten: Georgian Political Life*, „Georgia Today”, 29.12.2006 – 11.01.2007, nr 338.

¹³⁵ *Georgia Parliamentary Elections...*, s. 25.

Taką postawę społeczną wyjaśnia charakterystyczna wypowiedź wyrażona przez jednego z wielu protestujących, zgodnie z którą „problemem jest to, że Misza utracił zaufanie społeczne”¹³⁶. Prezydent w ogniu krytyki zdecydował się na rozwiązanie siłowe. 7 listopada doszło do zamieszek z udziałem protestujących i policji, w wyniku których setki osób zostały ranne. Policja zamknęła opozycyjną stację telewizji Imedi. Równocześnie Saakaszwili ogłosił stan wyjątkowy. Jako uzasadnienie swojej decyzji prezydent wskazał działania rosyjskich służb zmierzające do destabilizacji sytuacji wewnętrznej w kraju. Za paradoks można uznać fakt, że Saakaszwili, dochodząc do władzy, w 2003 roku przeciwstawiał się podobnej decyzji wydanej przez Szewardnadzego, a tym razem to on ogłaszał stan wyjątkowy (utrzymany do 16 listopada). Konsekwencją jesiennych zamieszek była nie tylko decyzja o przeprowadzeniu przyspieszonych wyborów prezydenckich, ale przede wszystkim utrata przez Saakaszwilego wiarygodności zarówno wobec współobywateli, jak i społeczności międzynarodowej.

II.2. Od przyspieszonych wyborów prezydenckich (2008) do przegranej Zjednoczonego Ruchu Narodowego (2012)

Ogłaszając decyzję o przeprowadzeniu przyspieszonych wyborów prezydenckich, Saakaszwili dążył do zneutralizowania negatywnych skutków jesiennych wydarzeń. Równocześnie, wychodząc niejako naprzeciw oczekiwaniom opozycji, ograniczył jej pole manewru. Niezwykle krótka kampania przedwyborcza (na czas której obowiązki prezydenta po raz drugi objęła przewodnicząca parlamentu Nino Burdżanadze) nie dawała szans na równorzędną rywalizację. Celem prezydenta było nie tylko potwierdzenie mandatu do dalszego sprawowania władzy oraz objętego kierunku reform, ale także uzyskanie zwycięstwa już w pierwszej turze.

¹³⁶ P. Gahrton, *op. cit.*, s. 155.

Wybory przeprowadzono 5 stycznia 2008 roku. Zgodnie z oceną misji obserwacyjnej OBWE ich przebieg należy uznać „za zasadniczo zgodny z większością zobowiązań wynikających z członkostwa w OBWE i Radzie Europy oraz zgodny z demokratycznymi standardami”¹³⁷. Pomimo pozytywnej oceny OBWE wyraziło swoje zastrzeżenia dotyczące przebiegu kampanii przedwyborczej, w której za niepokojące uznano wywieranie przez władze presji na przeciwników politycznych¹³⁸. Równocześnie sam wynik wyborów był podważany przez opozycję, która zarzucała władzom manipulację przy procesie liczenia głosów. Różnica głosów pomiędzy Saakaszwilim a wspólnym kandydatem opozycji Lewanem Gaczecziladze była blisko dwukrotna, jednak za zasadne należy uznać pytanie, czy wygrana już w pierwszej turze była zgodna ze stanem faktycznym (oficjalne wyniki wyborów ilustruje poniższa tabela)¹³⁹. Wybory mające zażegnać kryzys na wewnętrznej scenie politycznej, ze względu na zastrzeżenia partii opozycyjnych oraz przebieg kampanii przedwyborczej, nie przyniosły oczekiwanego przez prezydenta rezultatu. Saakaszwili pomimo uzyskania mandatu społecznego do sprawowania urzędu przez kolejną kadencję poniósł symboliczną porażkę wynikającą z przegranej w Tbilisi (zgodnie z danymi CKW kandydat opozycji uzyskał w stolicy o blisko 10% głosów więcej niż Saakaszwili)¹⁴⁰. Silne podziały stały się stałym elementem dyskursu publicznego w Gruzji, a okres po 2007 roku znamiono-

¹³⁷ *Georgia Extraordinary Presidential Election 5 January 2008 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2008, oficjalna strona internetowa OSCE/ODIHR, <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/30959> [1.04.2019].

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ Z rozmów przeprowadzonych przez autora z przedstawicielami korpusu dyplomatycznego w Tbilisi (marzec-kwiecień 2008) można wnioskować, że przeprowadzenie drugiej tury wyborów, zgodnie z zastrzeżeniami opozycji, należy uznać za zasadne.

¹⁴⁰ Por. P. Gahrton, *op. cit.*, s. 166.

wały liczne wystąpienia i protesty pogłębiające rozłam polityczny i społeczny.

Kandydat	Poparcie w %
Micheil Saakaszwili	53,5
Lewan Gaczecziladze	25,7
Arkadi (Badri) Patarkaciszwili	7,1
Szalwa Natelaszwili	6,5
Dawid Gamkrelidze	4,0
Giorgi Maisaszwili	0,8
Irina Sariszwili	0,2

Tabela nr 1: Wyniki wyborów prezydenckich z 5 stycznia 2008 roku.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych CKW i OBWE.

W kontekście wyborów prezydenckich warto odnieść się również do dwóch wydarzeń, które w istotny sposób wpłynęły na gruzińską opinię publiczną. Pierwszym z nich było ujawnienie na krótko przed wyborami nagrań, z których wynikało, że jeden z kandydatów (Arkadi Patarkaciszwili) prowadził działania mające doprowadzić do obalenia władz. Osoba Patarkaciszwilego, jednego z najbogatszych Gruzinów oraz oponenta Saakaszwilego, miała być celem ataków ze strony władz (o czym wspominał w swoim wrześnieowym wystąpieniu telewizyjnym Okruaszwili). Jak czas pokaże, wykorzystanie „nagrań” do celów politycznych znajdzie swoją kontynuację w trakcie kampanii poprzedzającej wybory parlamentarne w 2012 roku oraz prezydenckie w 2018 roku. Postać Patarkaciszwilego, a przede wszystkim jego niespodziewana śmierć w Londynie (12 lutego 2008 roku), wzbudziła negatywne konotacje w związku z wcześniejszą o trzy lata śmiercią byłego premiera Zuraba Żwani (brytyjska prokuratura badająca przyczyny śmierci Patarkaciszwilego stwierdziła zawał serca) oraz stała się podstawą do kolejnych ataków skierowanych przeciwko prezydentowi. Zaostrzająca się walka polityczna

znalazła kontynuację w trakcie kampanii poprzedzającej wybory parlamentarne. Decyzja o terminie wyborów stała się udziałem społeczeństwa, gdyż równolegle z wyborami prezydenckimi odbyło się referendum, w którym głosujący mogli określić, kiedy powinny odbyć się wybory parlamentarne (drugie pytanie zadane w referendum dotyczyło kwestii członkostwa w NATO). Zgodnie z wynikiem referendum prezydent Saakaszwili w marcu ogłosił termin wyborów na dzień 21 maja 2008 roku. Również w marcu parlament przyjął poprawki w obowiązującym prawie wyborczym, w wyniku których połowa członków parlamentu miała być wybierana w systemie proporcjonalnym, a pozostałe miejsca miały być obsadzone na drodze wyborów większościowych. Próg wyborczy został obniżony i ustalony na poziomie 5% (wcześniej obowiązywał siedmioprocentowy próg wyborczy). Zmiany w przepisach zostały wprowadzone bez konsultacji z partiami opozycyjnymi¹⁴¹. Dotychczasowe podziały oraz zignorowanie przez władze postulatów opozycji w kwestii zmian prawa wyborczego przyczyniły się do zaognienia sytuacji politycznej znajdujące odzwierciedlenie w przebiegu kampanii przedwyborczej. Pomimo krytyki ze strony Zjednoczonej Opozycji dotyczącej dorobku prezydentury Saakaszwilego Zjednoczony Ruch Narodowy wygrał wybory. Zdecydowana przewaga w parlamencie (ZRN uzyskał łącznie 119 mandatów ze 150 miejsc) umocniła pozycję prezydenta. Nie umożliwiła jednak załagodzenia sporu z przeciwnikami politycznymi.

W 2008 roku opozycja została wzmocniona przez kolejnych byłych współpracowników prezydenta, wśród których znaleźli się: dotychczasowa przewodnicząca parlamentu Nino Burdżanadze (z funkcji zrezygnowała jeszcze w kwietniu; tym samym z polityków stojących na czele rewolucji róż u władzy pozostał tylko

¹⁴¹ *Georgia Parliamentary Elections 21 May 2008 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2008, oficjalna strona internetowa OSCE, <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/33300> [1.04.2019].

Saakaszwili), były premier Zurab Nogaideli czy były ambasador Gruzji w ONZ Irakli Alasania¹⁴². Pomimo przejścia do opozycji czołowych polityków obozu władzy ich program polityczny nadal ograniczał się do żądania ustąpienia prezydenta, nie wnosząc do debaty publicznej konkretnych nowych rozwiązań, a jedynie postulując kontynuację dotychczasowych działań¹⁴³.

Ugrupowanie	Wynik w %	Liczba uzyskanych mandatów		
		Wybory proporcjonalne	Wybory większościowe	Łączna liczba mandatów
Zjednoczony Ruch Narodowy	59,2	48	71	119
Zjednoczona Opozycja	17,7	15	2	17
Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczna	8,7	6	0	6
Partia Pracy	7,4	6	0	6
Partia Republikańska	3,2	0	2	2

Tabela nr 2: Wyniki wyborów parlamentarnych z 21 maja 2008 roku.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych CKW i OBWE.

Za zasadne należy uznać pytanie, co motywowało polityków blisko dotychczas współpracujących z prezydentem do przejścia do opozycji. Mając na uwadze stawiane przez nich postulaty, zasadniczo nieodbiegające od polityki realizowanej przez prezydenta, można założyć, że główną przyczyną były partykularne interesy oraz brak akceptacji dla przyjętych przez Saakaszwilego standardów postępowania.

Momentem, w którym po raz pierwszy od rewolucji róż nastąpiło ponowne zjednoczenie społeczeństwa, były wydarzenia związane z gruzińsko-rosyjskim konfliktem zbrojnym w sierpniu 2008 roku. W obliczu rosyjskiego zagrożenia społeczeństwo poparło prezydenta,

¹⁴² Por. *Georgia Parliamentary Elections...*, s. 27.

¹⁴³ Wywiady autora z ekspertami (marzec-kwiecień oraz lipiec 2008).

a dotychczasowe polityczne spory zostały odsunięte na dalszy plan. Zarówno przegrana konfrontacja z północnym sąsiadem, jak i pogorszenie sytuacji społecznej (napływ uchodźców z rejonów objętych walkami) i ekonomicznej kraju (dewastacja dorobku ostatnich lat) wpłynęły na ponowne zaognienie sytuacji na scenie wewnętrznej.

Czy protesty wobec polityki prezydenta należy uznać za zasadne? Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa. Zastrzeżenia opozycji w kwestii poszanowania prawa, wolności mediów czy zarzuty o autorytarne zapędy prezydenta mają uzasadnienie. Niemniej postawa opozycji, swój główny postulat opierającej na żądaniu ustąpienia prezydenta, nie pozwalała również na jej pozytywną ocenę. Pomimo wielu zastrzeżeń gruzińskie władze nadal podejmowały działania w celu wprowadzenia dalszych reform. I to właśnie w skali reform oraz ich charakterze należy upatrywać głównej przyczyny rosnącego niezadowolenia społecznego. Per Gahrton, podsumowując działania władz, trafnie określił dwie główne przyczyny rosnącego niezadowolenia z przeprowadzanych zmian. Pierwszą z nich było „niezrozumienie [przez Saakaszwilego] relacji pomiędzy zachodnim liberalizmem gospodarczym a rządami prawa”. Drugą „przyjęcie neoliberalnej i materialistycznej ideologii, obcej wobec najbardziej podstawowych aspektów gruzińskiej tożsamości”¹⁴⁴. Władze, chcąc przyjąć zachodnie standardy oraz dążąc w sposób radykalny do realizacji wielu reform, ignorowały fakt braku gotowości większości społeczeństwa na proponowane zmiany. Sprzeczności pomiędzy dotychczasowymi normami a promowanymi przez władze działaniami wywoływały nie tylko negatywne skutki, ale także niechęć gruzińskiego społeczeństwa. Podobną ocenę wyraża Stephen Jones, który zauważa, że „państwo, w warunkach postsowieckich, gdzie klasa średnia jest nieobecna, powinno odgrywać szczególną rolę, stymulując rynek”¹⁴⁵.

¹⁴⁴ P. Gahrton, *op. cit.*, s. 161, 171.

¹⁴⁵ S. Jones, *op. cit.*, s. 110.

Radykalne reformy gospodarcze znalazły odzwierciedlenie we wzroście PKB, który w latach 2005-2011 plasował się na następującym poziomie: 2005 – 9,5%, 2006 – 9,4%, 2007 – 12,5%, 2008 – 2,4%, 2009 – -3,6%, 2010 – 6,2% oraz 2011 – 7,2%¹⁴⁶. Przytoczone dane skłaniają do dwóch refleksji. Pierwsza świadczy o negatywnym wpływie wojny pomiędzy Gruzją i Rosją oraz wynikającym z tego faktu wyraźnym spadku PKB w latach 2008 i 2009. Druga potwierdza tezę o kontynuacji reform pomimo niezadowolenia społecznego, a także ukazuje skalę determinacji władz w kontynuacji procesu przemian. Jednak wysokie wskaźniki nadal nie znajdowały odzwierciedlenia w poprawie poziomu życia mieszkańców Gruzji.

Szczególnie negatywne konsekwencje, związane nie tylko z drastycznym spadkiem PKB, pociągnął za sobą konflikt z Rosją, który dosłownie zdewastował gruzińską gospodarkę¹⁴⁷. Wycofanie się z rynku inwestorów oraz osłabienie wizerunku oraz wiarygodności kraju niweczyło kilkuletnie starania zmierzające do podźwignięcia gospodarki. Idea, by przyciągnąć inwestorów, co miało przyczynić się do wzrostu liczby miejsc pracy, o czym była już mowa, w świetle wydarzeń z sierpnia pozostawała daleka od realizacji. Gruzja nie ma rozwiniętego przemysłu ani znaczących zasobów naturalnych, mogących, tak jak w przypadku sąsiedniego Azerbejdżanu, zapewnić wysokie wpływy do budżetu (choć opłaty za tranzyt kaspijskich surowców są jego ważnym elementem). Dlatego też szans dla gruzińskiej gospodarki upatrywano w tworzeniu „wolnych stref handlu” (mających poprzez ulgi podatkowe zachęcić inwestorów), a także w rozwoju sektora turystycznego. Gruzja posiada wysoki potencjał turystyczny, ostatnie lata pokazały zaś, że jako cel podróży stanowi ciekawą wakacyjną alternatywę dla wielu mieszkańców Europy. Niestety zarówno inwestorzy, jak i turyści nie są zainteresowani

¹⁴⁶ Georgia. *World Bank Data Base*, strona internetowa Banku Światowego, <http://data.worldbank.org/country/georgia> [1.10.2012].

¹⁴⁷ Por. T. de Waal, *The Caucasus. An introduction*, London–Oxford 2010, s. 217.

aktywnością w krajach zagrożonych wojną¹⁴⁸. Poprawa złej sytuacji gospodarczej (spadek PKB w 2009) była możliwa w znacznej mierze dzięki wsparciu wspólnoty międzynarodowej, która przekazała na rzecz Gruzji blisko 3,5 mld euro.

Ustabilizowanie gospodarki oraz przywrócenie wzrostu nadal nie wpływały na poprawę sytuacji społeczeństwa. Zgodnie z danymi gruzińskiego Urzędu Statystycznego, w omawianym okresie, poziom bezrobocia oficjalnie przekraczał kilkanaście procent, nieoficjalnie był jednak znacznie wyższy¹⁴⁹. W 2005 roku bezrobocie szacowano na poziomie 15,1%, w 2006 – 15,4%, a rok później – 17,4%¹⁵⁰. Wojna z Rosją przyniosła wzrost bezrobocia, które wyniosło 17,9%. Najwyższe bezrobocie odnotowano w 2009 roku – 18,3%. Rok później liczba osób bez pracy była już niższa – 17,4% populacji, by ostatecznie w 2011 osiągnąć 17,3% (co stanowi blisko 300 000 bezrobotnych na prawie 2 mln Gruzinów w wieku produkcyjnym)¹⁵¹. Sfera socjalna stanowiła od samego początku największe wyzwanie dla władz.

Początkowe działania zwieńczone sukcesami w trakcie drugiej kadencji Saakaszwilego pomimo prób utrzymania ambitnego programu nie przynosiły już tak spektakularnych osiągnięć. Władze kontynuowały reformę edukacji. Jeszcze w 2006 roku we wszystkich szkołach wprowadzono Rady Szkolne (w skład których weszli przedstawiciele nauczycieli, rodziców oraz uczniów) oraz podjęto starania mające zapewnić komputeryzację oraz dostęp do internetu

¹⁴⁸ Jeszcze na kilka tygodni przed wybuchem wojny ulice starego miasta w Tbilisi były pełne turystów. Rok później turystów, szczególnie zachodnich, było bardzo niewiele, popularne miejsca zaś były opustoszałe. Dopiero z czasem sytuacja uległa poprawie.

¹⁴⁹ Rozmowy z ekspertami wskazują na wyraźne rozbieżności pomiędzy oficjalnymi danymi a stanem faktycznym.

¹⁵⁰ *Employment and Unemployment*, oficjalna strona internetowa Urzędu Statystycznego Gruzji – GeoStat, http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=146&lang=eng [1.04.2019].

¹⁵¹ *Ibidem*.

(w 2007 roku władze szacowały, że blisko 80% szkół dysponowało dostępem do sieci)¹⁵². Na poziomie szkolnictwa wyższego z sukcesem wprowadzono system boloński. Aktywność władz w obszarze edukacji często jednak przyjmowała charakter propagandowy, o czym mogą świadczyć projekty związane z „wyprawką szkolną” w postaci laptopa czy zachęcaniem obcokrajowców do nauczania języka angielskiego w Gruzji w ramach programu „Teach and Learn with Georgia” zainaugurowanego w 2010 roku¹⁵³. Za zakończony niepowodzeniem, z punktu widzenia oczekiwań społecznych, należy uznać projekt reformy w służbie zdrowia. Znaczna część społeczeństwa wyrażała obawy w kwestii „dostępności do opieki zdrowotnej, leków i ubezpieczenia medycznego”, co przy forsowanej przez władze prywatyzacji szpitali oraz niejasnym systemie przydzielania bonów na korzystanie z pomocy lekarskiej stanowiło podstawę braku społecznej akceptacji¹⁵⁴. Równocześnie wciąż wiele do życzenia pozostawiał poziom świadczonych usług. Kolejną próbą unormowania sytuacji w służbie zdrowia było ogłoszenie *Narodowej Strategii Służby Zdrowia na lata 2011-2015* (*Georgia – National Health Care Strategy 2011-2015*) mającej być odpowiedzią na dotychczasowy nierówny dostęp do świadczeń medycznych (szczególnie tej grupy społeczeństwa, która pozostawała bez zatrudnienia)¹⁵⁵. Na pogorszenie nastrojów społecznych związanych z brakiem zasadniczej poprawy w sferze socjalnej istotny wpływ miały konsekwencje wojny z sierpnia 2008 roku, a w szczególności problem uchodźców

¹⁵² *Georgia's Democratic Transformation. An Update Since the Rose Revolution*, Published by Government of Georgia, Tbilisi 2005, s. 52-53.

¹⁵³ Szczegóły dotyczące programu „Teach and Learn with Georgia” – <http://www.tlg.gov.ge/> [1.04.2019].

¹⁵⁴ *Georgia Human Development...*, s. 50-51.

¹⁵⁵ *Georgia – National Health Care Strategy 2011-2015*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Pracy, Zdrowia i Opieki Społecznej Gruzji, http://www.moh.gov.ge/files/2011/failebi/xarixsianijandacva/jandacva_Eng.pdf [10.10.2012].

z terenów objętych walkami. Liczbę osób przesiedlonych zarówno w związku z konfliktami z lat 90. ubiegłego wieku, jak i wydarzeniami z 2008 roku szacowano wówczas na 247 000¹⁵⁶.

Wysokie bezrobocie, niepowodzenie reform socjalnych oraz problem uchodźców należy uznać za istotne czynniki wpływające na wzrost niezadowolenia społecznego znajdującego odzwierciedlenie w protestach o charakterze politycznym. Można wręcz postawić tezę, że nie poparcie dla konkretnej partii opozycyjnej, ale rozczarowanie wprowadzanymi reformami stanowiło w dużej mierze przyczynę niepokojów społecznych.

Wystąpienia przeciwko prezydentowi nasiliły się wiosną 2009 roku, kiedy opozycja ponownie wyszła na ulice, na ponad trzy miesiące blokując główną arterię miasta – aleję Rustawego. Wybudowane przed siedzibą parlamentu miasteczko klatek zamieszkałych przez protestujących było symbolicznym świadectwem politycznego zaprzepaszczenia jedności z czasów rewolucji róż¹⁵⁷. Dopełnieniem takiej oceny mogą być słowa byłej przewodniczącej parlamentu Nino Burdżanadze: „straciliśmy piątą część terytorium, nie mamy demokracji, żądamy ustąpienia prezydenta”, wypowiedziane w trakcie manifestacji¹⁵⁸. Kolejnym niepokojącym sygnałem były próby buntu w jednostce wojskowej w Muchrowani w przededniu manewrów z wojskami NATO, o których zainicjowanie władze gruzińskie oskarżyły rosyjskie służby specjalne¹⁵⁹.

Wyzwaniem dla władz oraz testem realnych możliwości oddziaływania na społeczeństwo przez opozycję były wybory samorządowe

¹⁵⁶ Georgia. *Internally Displaced People*. Amnesty International Annual Report 2012, strona internetowa Amnesty International, <http://www.amnesty.org/en/region/georgia/report-2012#page> [10.10.2012].

¹⁵⁷ E. Doborjginidze, „*City of Cells*” Span Ends; Opposition Vows to Continue Struggle, „Weekly Georgian Journal”, 30.07.2009, s. 4.

¹⁵⁸ Z. Parafianowicz, *Gruzja ma dość prezydenta*, „Dziennik”, 10.04.2009, s. 14.

¹⁵⁹ Por. W. Materski, *op. cit.*, s. 379.

przeprowadzone w maju 2010 roku. Zdecydowana wygrana ugrupowania Saakaszwilego świadczyła o wciąż wyraźnym poparciu dla prezydenta pomimo rosnącego niezadowolenia oraz silnej presji ze strony opozycji. Pokazała również, że radykalne hasła domagające się ustąpienia prezydenta oraz zbliżenia z Rosją, postulowane m.in. przez partię Burdżanadze (stojącej na czele opozycyjnej Rady Narodowej), nie znajdują akceptacji społecznej¹⁶⁰. Wybory samorządowe były pierwszymi wyborami po wojnie z Rosją, a ich rezultat można interpretować do pewnego stopnia jako odpowiedź na zagrożenie zewnętrzne. Pozytywny wynik Zjednoczonego Ruchu Narodowego był również efektem podziałów w łonie opozycji oraz jej niespójności programowej. W tym kontekście warta odnotowania była duża popularność Iraklego Alasanii, który stojąc na czele Sojuszu dla Gruzji, podjął walkę o fotel prezydenta Tbilisi z Gigim Ugulawą (ZRN). Rywalizację przegrał, ale pokazał dojrzałość polityczną oraz wolę kształtowania dialogu politycznego na podstawie zachodnich standardów¹⁶¹.

Jesienią 2010 roku gruziński parlament zatwierdził kolejną nowelizację ustawy zasadniczej, w myśl której wraz z upływem drugiej kadencji sprawowania urzędu przez Saakaszwilego (2013) prerogatywy prezydenta znajdują się w kompetencjach premiera. System prezydencki zostanie zastąpiony parlamentarno-gabinetowym. Decyzja parlamentu zdominowanego przez Zjednoczony Ruch Narodowy została zinterpretowana jako przygotowanie Saakaszwilego do planowanych wyborów parlamentarnych w 2012 roku oraz w dalszej perspektywie (w przypadku wygranej ZRN) objęcia urzędu premiera i zachowania władzy (zgodnie z konstytucją w wyborach prezydenckich Saakaszwili nie mógł ubiegać się o reelekcję)¹⁶².

¹⁶⁰ Por. J. Dziuba, M. Matusiak, *Gruzja: Zdecydowane zwycięstwo obozu rządzącego w wyborach samorządowych*, „Tydzień na Wschodzie” 2010, nr 20 (138).

¹⁶¹ *Alasania's Political Inauguration*, wywiad z Iraklim Alasanią, „Georgia Today”, 4.06.2010, s. 2.

¹⁶² Por. M. Matusiak, *Reforma konstytucyjna w Gruzji: zmieniać, aby zachować?*, „Tydzień na Wschodzie” 2010, nr 35 (153).

Kolejna eskalacja napięcia na scenie politycznej nastąpiła w maju 2011 roku, kiedy to w trakcie protestów interweniowała policja. Odpowiedzialność za ponowne użycie siły spadła na władze, jednak w znacznej mierze działania służb porządkowych wynikały z konfrontacyjnej postawy opozycji, w szczególności jej radykalnej części z Nino Burdżanadze na czele. Użycie przez policję siły miało wywołać negatywne konotacje z wydarzeniami z listopada 2007 roku oraz wpłynąć na eskalację napięć wewnętrznych oraz osłabienie wizerunku prezydenta za granicą¹⁶³.

Za kluczowe wydarzenie na scenie politycznej należy uznać powstanie w końcu 2011 roku Gruzińskiego Marzenia, które, jak czas pokaże, odniesie sukces w zaplanowanych na 2012 rok wyborach parlamentarnych. Postacią, która dokonała zjednoczenia podzielonej dotychczas opozycji, był Bidzina Iwaniszwili¹⁶⁴. Najbogatszy Gruzin, zajmujący wówczas 153. miejsce na liście miesięcznika „Forbes”, z majątkiem szacowanym na 6,4 mld dolarów, wcześniej nie angażował się w aktywność polityczną¹⁶⁵. W ciągu roku blok polityczny pod jego przywództwem, w skład którego weszło sześć partii opozycyjnych, przeprowadził skuteczną kampanię wyborczą opartą nie tylko na krytyce prezydenta, ale także na wskazaniu tych obszarów aktywności władz, w których nie udało się osiągnąć zamierzonych zmian (w szczególności w sferze socjalnej). W Gruzji po raz pierwszy w historii odbyła się kampania wyborcza z prawdziwego zdarzenia, obejmująca nie tylko Tbilisi, ale także inne ośrodki miejskie, a nawet niewielkie miejscowości. Społeczeństwo uległo wyraźnej polaryzacji, jednak pomimo zabiegów opozycji jeszcze na kilka tygodni przed wyborami sondaże dawały zdecydowaną przewagę Zjednoczone-

¹⁶³ *Political Shake-up of His Regime was Significant. Interview with Nino Burdjanadze Ex-Speaker of Georgian Parliament*, „Georgian Journal Weekly”, 28.07. – 3.08.2011, s. 3.

¹⁶⁴ M. Olejnik, *op. cit.*, s. 303.

¹⁶⁵ Zgodnie z informacjami zamieszczonymi na stronie Forbes: <http://www.forbes.com/profile/borisivanishvili/> [10.10.2012].

mu Ruchowi Narodowemu. Wydarzeniem, które prawdopodobnie wpłynęło na wynik głosowania, było ujawnienie nagrań z zakładów karnych prezentujących brutalne traktowanie osadzonych. Tak jak kilka lat wcześniej władze wykorzystały nagrania, by zdyskredytować kandydującego na prezydenta Patarkaciszwilego. Tym razem opozycja, podając do powszechnej wiadomości informację o sytuacji w więzieniach, nadwyreżyła wizerunek władz, które nie były w stanie zapobiec negatywnym skutkom kryzysu. Społeczeństwo ponownie wyszło na ulice nie tylko po to, by wyrazić swoje preferencje wyborcze, ale przede wszystkim na znak protestu wobec bulwersujących praktyk stosowanych w więzieniach. Szczególnie aktywna okazała się młodzież uniwersytecka, która dopiero na wezwanie patriarchy zawiesiła swoje wystąpienia. Patriarcha Ilia II wezwał nie tylko młodzież, ale także władze do nieeskalowania sytuacji¹⁶⁶.

Pomimo niezwykle zaciętej kampanii przedwyborczej głosowanie odbyło się w spokojnej atmosferze, misja obserwacyjna OBWE uznała zaś, że stanowi ono „ważny krok w procesie umacniania standardów demokratycznych”¹⁶⁷. Jednak za najważniejszy należy uznać fakt, że żadna z partii uczestniczących w wyborach nie podważyła rezultatu głosowania. Gruzińskie Marzenie uzyskało 85 mandatów w parlamencie. Zjednoczony Ruch Narodowy, zgodnie z deklaracją prezydenta Saakaszwilego wyrażoną po ogłoszeniu wyników przez CKW, przeszedł do opozycji (zajmując pozostałe 65 miejsc w 150-osobowym zgromadzeniu narodowym). Tym samym po raz pierwszy po 1991 roku na drodze demokratycznych wyborów nastąpiło przekazanie władzy w Gruzji.

¹⁶⁶ *I Want to Call on the Government to Release the Prisoners and Also Sick Ones...*, „Georgian Journal Weekly” 27.09. – 3.10.2012, s. 2.

¹⁶⁷ *Statement of Preliminary Findings and Conclusions, International Election Observation Georgia – Parliamentary Elections, 1 October 2012.*



Fotografia nr 1: Liczenie głosów. Wybory parlamentarne (2012).

Źródło: zbiory autora.

II.3. Gruzńskie Marzenie u władzy (2012–2018)

Zwycięstwo Gruzńskiego Marzenia było nie tylko wydarzeniem bez precedensu w najnowszej historii Gruzji, ale także zdarzeniem niespotykanym w szerszym kontekście regionalnym¹⁶⁸. Po raz pierwszy Gruzini mieli też do czynienia z kohabitacją stanowiącą wyzwanie dla wszystkich uczestników życia politycznego w kraju. Równocześnie zarówno nowy rząd, na czele którego 25 października 2012 roku stanął Bidzina Iwaniszwili, jak i prezydent Saakaszwili, pomimo dzielących ich różnic, stali się uczestnikami transformacji ustrojowej państwa, która miała dopełnić się w nadchodzących miesiącach.

¹⁶⁸ J. Brodowski, *Saakaszwili wygrał, bo przegrał*, „Nowa Europa Wschodnia” 2012, nr 6.

Rozbudzone nadzieje społeczne przy jednoczesnym pogłębiającym się sporze politycznym pomiędzy premierem i prezydentem kształtowały pierwsze miesiące rządów Gruzińskiego Marzenia. Wprawdzie, zgodnie z obowiązującymi przepisami, prezydent miał prawo wskazania części ministrów nowego gabinetu, jednak nie skorzystał on z przysługującej mu prerogatywy. Tym samym Iwaniszwili stanął na czele rządu, w skład którego na stanowiska koordynujące politykę obronną oraz zagraniczną powołał polityków wcześniej współpracujących z Saakaszwilim. Stanowisko wicepremiera i ministra obrony objął Irakli Alasania, resort spraw zagranicznych powierzono Mai Pandżikidze (prywatnie siostrze żony Alasanii)¹⁶⁹. Jednak kluczowe stanowiska, z perspektywy funkcjonowania państwa, objęli bliscy współpracownicy Iwaniszwilego. Swego rodzaju wyznacznikiem zmian było powołanie w skład nowego gabinetu także Dawida Kirwalidze wywodzącego się z otoczenia prezydenta Szewardnadzego (objął on resort rolnictwa, którym kierował już w latach 2001-2003)¹⁷⁰. Równocześnie Iwaniszwili wezwał prezydenta do ustąpienia ze stanowiska oraz ogłoszenia przedterminowych wyborów, uznając takie posunięcie za właściwe i logiczne¹⁷¹. Mając na uwadze zarówno przebieg kampanii wyborczej, jak i zarzuty wobec prezydenta i jego otoczenia podnoszone przez polityków Gruzińskiego Marzenia, oczekiwania Iwaniszwilego zwiastowały dalszą polaryzację sceny politycznej oraz perspektywę brutalnej walki politycznej.

Zmiany konstytucji wprowadzone w poprzedniej kadencji przez gruziński parlament zdominowany przez ZRN przewidywały zakończenie procesu transformacji ustrojowej z systemu prezydenckiego do parlamentarno-gabinetowego wraz z zakończeniem kadencji

¹⁶⁹ *Ivanishvili Confirmed as Prime Minister*, Civil.ge, 25.10.2012, <https://civil.ge/archives/122354> [1.04.2019].

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ *Ivanishvili Wants Saakashvili to Resign*, Civil.ge, 3.10.2012, <https://civil.ge/archives/122292> [1.04.2019].

prezydenta w 2013 roku. Saakaszwili nie mógł wówczas starać się o reelekcję. Przegrywając wybory, miał także świadomość, że potencjalne objęcie stanowiska premiera, a tym samym zachowanie władzy, nie będzie już możliwe. Iwaniszwili celowo wywierał presję na prezydenta, aby ten ustąpił, gdyż zdawał sobie sprawę, że pozycja prawno-ustrojowa Saakaszwilego przez pierwszy rok rządów Gruzińskiego Marzenia będzie stanowić poważną barierę nie tylko w realizacji obietnic wyborczych, ale i prób rozliczeń politycznych. Nie przeszkodziło to jednak Iwaniszwilemu, dzięki silnemu mandatowi społecznemu, w podjęciu działań mających doprowadzić do rozliczenia polityków i działaczy związanych ze Zjednoczonym Ruchem Narodowym. Dotychczasowa partia władzy w nowym parlamencie oraz strukturach terenowych uległa silnej dekompozycji wynikającej z presji zwolenników Gruzińskiego Marzenia¹⁷². Tym samym rozpoczął się proces „wybiórczej sprawiedliwości”, który, zarówno ze względu na motywację polityczną, jak i stanowiąc zagrożenie dla standardów demokratycznego państwa prawa, budził liczne kontrowersje. Odpierając zarzuty dotyczące charakteru podejmowanych działań, Iwaniszwili twierdził, że międzynarodowy lobbing Saakaszwilego nie powstrzyma przywracania sprawiedliwości w kraju¹⁷³. Jako element walki politycznej należy również uznać przyjęte przez parlament kolejne poprawki do ustawy zasadniczej (marzec 2013) ograniczające uprawnienia prezydenta. Wraz ze zbliżającym się terminem jesiennej elekcji ZRN starał się zmobilizować swoich działaczy (pierwszy wiec opozycji przeszedł ulicami Tbilisi w kwietniu 2013), Iwaniszwili zaś podejmował kolejne kroki mające zdyskredytować w oczach społeczeństwa poprzedników, m.in. podnosząc temat odpowiedzialności za konfrontację z Rosją w 2008 roku.

¹⁷² M. Matusiak, *Gruzja: 100 dni nowego rządu*, Analizy OSW, 20.02.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-02-20/gruzja-100-dni-nowego-rzadu> [1.04.2019].

¹⁷³ *Ivanishvili: Saakashvili's Lobbying 'Will Not Stop Restoring Justice'*, Civil.ge, 30.11.2012, <https://civil.ge/archives/186564> [1.04.2019].

Należy pamiętać, że również w obrębie Gruzińskiego Marzenia, będącego konglomeratem sześciu ugrupowań o różnych założeniach programowych, toczył się wyraźny spór polityczny. Jego efektem było odwołanie z funkcji wicepremiera Iraklego Alasanii oraz arbitralna decyzja Iwaniszwilego dotycząca wskazania kandydata przed wyborami prezydenckimi¹⁷⁴. Giorgi Margwelaszwili, dotychczasowy minister edukacji, określany przez Iwaniszwilego jako przyjaciel i wzorowy minister, został desygnowany jako kandydat koalicji Gruzińskiego Marzenia. Wybrany „jednogłośnie” Margwelaszwili, będąc mało znanym szerszemu gronu politykiem, do czasu wyboru na prezydenta objął stanowisko wicepremiera sprawowane wcześniej przez Alasanię, który nie krył swoich ambicji¹⁷⁵.

Wybory prezydenckie poprzedziła deklaracja Iwaniszwilego, że wraz z wygraną kandydata Gruzińskiego Marzeniałoży on rezygnację ze stanowiska premiera, gdyż cel, jaki sobie stawiał – „odsunięcie Saakaszwilego” od władzy, zostanie osiągnięty¹⁷⁶.

Wybory odbyły się 27 października 2013 roku. Kandydat Gruzińskiego Marzenia zwyciężył już w pierwszej turze, uzyskując ponad 40% głosów więcej niż kandydat Zjednoczonego Ruchu Narodowego, były przewodniczący parlamentu, Dawid Bakradze. Biorąc pod uwagę niską frekwencję wyborczą (46%), wynik kandydata opozycji nie przekroczył 300 000 głosów, a więc zaledwie 10% całego elektoratu, co samo w sobie stanowiło znamienne porażkę byłej partii rządzącej¹⁷⁷.

¹⁷⁴ *Margvelashvili Named as GD's Presidential Candidate*, Civil.ge, 11.05.2013, <https://civil.ge/archives/186703> [1.04.2019].

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ivanishvili on His Possible Resignation After Presidential Election*, Civil.ge, 24.06.2013, <https://civil.ge/archives/122963> [1.04.2019].

¹⁷⁷ T. de Waal, *Georgia: Where Now for the National Movement?*, „Carnegie Europe”, <https://carnegie.ru/commentary/53457> [1.04.2019].

Kandydat	Poparcie w %
Giorgi Margwelaszwili	62,12
Dawid Bakradze	21,72
Nino Burdżanadze	10,19
Szalwa Natelaszwili	2,88
Giorgi Targamadze	1,06
Koba Dawitaszwili	0,6
Zurab Kharatiszwili	0,23

Tabela nr 3: Wyniki wyborów prezydenckich z 27 października 2013 roku.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych CKW i OBWE.

W ocenie misji obserwacyjnej OBWE październikowe wybory prezydenckie „były sprawnie administrowane i przejrzyste oraz odbywały się w przyjaznym i konstruktywnym otoczeniu”, co istotne, „podczas kampanii wyborczej przestrzegano podstawowych swobód wypowiedzi, zrzeszania i zgromadzeń, a kandydaci byli w stanie prowadzić kampanię bez ograniczeń”¹⁷⁸.

Pozytywna ocena ze strony obserwatorów nie oddaje pełnego obrazu sytuacji politycznej w Gruzji. Wynik wyborów był efektem wciąż wysokiego poparcia dla Gruzińskiego Marzenia, którego dotychczas mało znany kandydat uzyskał ponad 60-procentowe poparcie. Jednak wątpliwości budziła polityka rozliczeń zwycięskiego ugrupowania z przedstawicielami Zjednoczonego Ruchu Narodowego. Znamiennym przykładem może być wyrok skazujący byłego ministra obrony, a następnie spraw wewnętrznych Baczo Achalaie, wydany w dzień po wygranych przez Margwelaszwilego wyborach¹⁷⁹.

¹⁷⁸ *Georgia Presidential Election 27 October 2013 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2013, oficjalna strona internetowa OSCE, <https://www.osce.org/odihr/elections/110301?download=true> [1.04.2019].

¹⁷⁹ M. Matusiak, *Gruzja: Wybory prezydenckie spokojne i demokratyczne*, Analizy OSW, 30.10.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/anali>

Wraz z objęciem urzędu przez Margwelaszwilego zakończył się trwający dekadę okres dominacji prezydenta Saakaszwilego oraz Zjednoczonego Ruchu Narodowego na gruzińskiej scenie politycznej. Odejście Saakaszwilego stanowiło także koniec pewnej epoki determinowanej przez dziedzictwo rewolucji róż. Jak podkreślił na łamach „Foreign Affairs” Thomas de Waal, „dzięki rewolucji róż Gruzja przeszła «mentalną rewolucję», Gruzini zdołali wykroczyć poza swoją historię i dołączyć do Zachodu”¹⁸⁰.

Wraz ze zwycięstwem kandydata Gruzjińskiego Marzenia Iwaniszwili dotrzymał złożonej przed wyborami obietnicy. Zrezygnował zarówno ze stanowiska premiera, jak i funkcji przewodniczącego stworzonego przez siebie ugrupowania, wskazując na swojego następcę dotychczasowego ministra spraw wewnętrznych Iraklego Garibaszwilego. Decyzja Iwaniszwilego pozwoliła mu na znalezienie się poza instytucjonalną kontrolą i ewentualną krytyką przy jednoczesnym zachowaniu wpływu na najważniejsze osoby w państwie¹⁸¹.

Gruzjińskie Marzenie, które osiągnęło sukces wyborczy w 2012 i 2013 roku, nie uniknęło tarć wewnętrznych. Stały się one w pierwszej kolejności udziałem Iraklego Alasanii, który pierwotnie został pozbawiony funkcji wicepremiera, a następnie zdymisjonowany z funkcji ministra obrony (listopad 2014). Konsekwencją odwołania z urzędu był rozłam w koalicji. Na znak protestu z pełnionych funkcji zrezygnowali również Maia Pandżikidze oraz Aleksy Petriaszwili. Warto zaznaczyć, że dymisja Alasanii, związana z aresztowaniami w Ministerstwie Obrony w szerszym kontekście była interpretowana przez niego jako „atak na euroatlantycki wybór Gruzji”¹⁸².

zy/2013-10-30/gruzja-wybory-prezydenckie-spokojne-i-demokratyczne [1.04.2019].

¹⁸⁰ T. de Waal, *So long, Saakashvili*, „Foreign Affairs”, 29.10.2013, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2013-10-29/so-long-saakashvili> [1.04.2019].

¹⁸¹ Por. *Georgia Presidential Elections...*, s. 39.

¹⁸² *After Being Sacked, Alasania Speaks of 'Attack' on Him and MoD*, Civil.ge, 5.11.2014, <https://civil.ge/archives/124112> [1.04.2019].

Zarówno spór z Alasanią, jak i kolejne zatrzymania polityków byłej partii rządzącej połączone z krytyką dorobku Saakaszwilego stanowiły główną płaszczyznę aktywności politycznej Gruzińskiego Marzenia. Zarzuty postawiono byłemu prezydentowi stolicy Gigiemu Ugulawie (to z nim Alasania przegrał rywalizację w wyborach samorządowych w 2010 roku). W politykę „wymierzania sprawiedliwości” wpisywało się również zaoczne skazanie Dawida Kezeraszwilego (minister obrony w latach 2006-2008) czy też skazanie w lutym 2014 roku byłego premiera Wano Merabiszwilego. Biorąc pod uwagę podejmowane przez wymiar sprawiedliwości działania, kwestią czasu było postawienie zarzutów Saakaszwilemu. W sierpniu 2014 roku sąd wydał nakaz aresztowania byłego prezydenta. Do zatrzymania jednak nie doszło, gdyż Saakaszwili po zakończeniu sprawowania urzędu prezydenckiego opuścił Gruzję.

Niespodziewanie już w 2015 roku prezydent Margwelaszwili znalazł się w politycznym sporze z Gruzińskim Marzeniem. Początkowo błahe kwestie dotyczące użytkowania wybudowanego w czasach Saakaszwilego pałacu prezydenckiego z czasem przerodzą się w spór w kwestii roli prezydenta w gruzińskim systemie politycznym. Równie dużym zaskoczeniem będzie rezygnacja premiera ze sprawowanej funkcji w grudniu 2015 roku. Garibaszwilego zastąpi dotychczasowy minister spraw zagranicznych Giorgi Kwirikaszwili. Kilka miesięcy później (marzec 2016) Partia Republikańska, wchodząca w skład Gruzińskiego Marzenia, podejmie decyzję o samodzielnym starcie w nadchodzących wyborach parlamentarnych¹⁸³.

Wybory parlamentarne jesienią 2016 roku będą nie tylko ważnym testem dla Gruzińskiego Marzenia, ale także ze względu na trudną sytuację ekonomiczną społeczeństwa zostaną zdominowane przez populistyczną retorykę.

Głosowanie, które odbyło się w dniach 8 oraz 30 października, w ocenie OBWE było „konkurencyjne i zarządzane w sposób respektujący prawa kandydatów i wyborców, pomimo braku ram

¹⁸³ Por. *Georgia Presidential Elections...*, s. 41.

prawnych dla drugiej tury [...] Procedury w dniu wyborów przebiegały sprawnie i profesjonalnie i zostały ocenione pozytywnie przez obserwatorów”¹⁸⁴. Wybory przeprowadzono w systemie mieszanym, proporcjonalno-większościowym. Gruzińskie Marzenie uzyskało 115 mandatów, dających większość konstytucyjną. Zjednoczony Ruch Narodowy ponownie znalazł się w opozycji z 27 mandatami. Do parlamentu weszło jeszcze jedno ugrupowanie – prorosyjski Sojusz Patriotów Gruzji z 6 mandatami. Zdecydowane zwycięstwo Gruzińskiego Marzenia umocniło ugrupowanie, wynikało jednak z obawy znacznej części społeczeństwa o destabilizację sytuacji w kraju w przypadku wygranej Zjednoczonego Ruchu Narodowego i ewentualnego powrotu Saakaszwilego¹⁸⁵.

Obawa przed powrotem byłego prezydenta okazała się znacznie silniejsza niż rzetelna ocena dorobku oraz programu partii rządzącej. Równocześnie w gruzińskim społeczeństwie, od lat oczekującym poprawy sytuacji socjalnej, coraz widoczniej dawało znać o sobie rozczarowanie. Nieustanny kryzys polityczny (oparty na sporze na linii GM i ZRN oraz tarcia w łonie samego Gruzińskiego Marzenia) oraz spowolnienie reform można uznać za przyczynę „narastającej frustracji i apatii wynikającej głównie z braku poprawy sytuacji materialnej”¹⁸⁶.

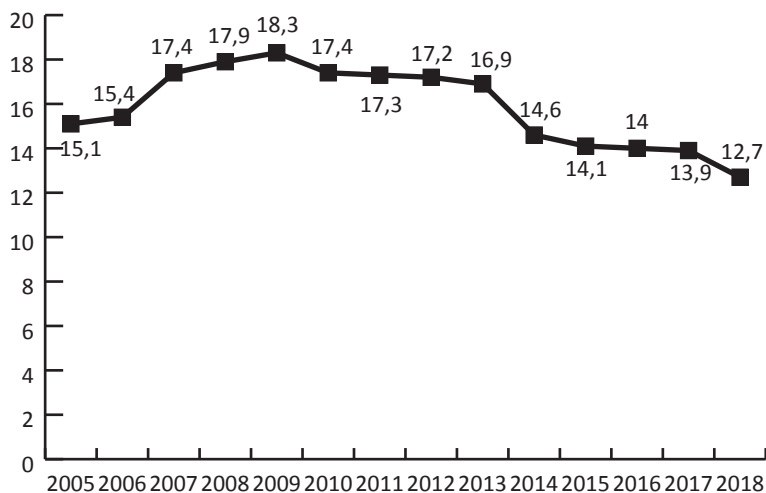
Oczekiwanym wyznacznikiem zmian dla gruzińskiego społeczeństwa miała być poprawa sytuacji na rynku pracy. Niemniej,

¹⁸⁴ *Georgia Parliamentary Elections 8 and 30 October 2016 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2016, s. 1, oficjalna strona internetowa OSCE, <https://www.osce.org/odihr/elections/georgia/297551?download=true> [1.04.2019].

¹⁸⁵ M. Falkowski, *Cała władza w ręce Gruzińskiego Marzenia*, Analizy OSW, 9.11.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-11-09/cała-władza-w-rece-gruzińskiego-marzenia> [1.04.2019].

¹⁸⁶ Idem, *Gruziński dryf. Kryzys gruzińskiej drogi na Zachód*, „Punkt Widzenia” 2016, nr 57, s. 6, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_57_pl_gruziński_dryf_net.pdf [1.04.2019].

jak pokazują dane Gruzjińskiego Urzędu Statystycznego (GeoStat), zarówno Zjednoczony Ruch Narodowy pod przywództwem Saakaszwilego, jak i Gruzjińskie Marzenie z Iwaniszwilim na czele nie wypracowały rozwiązań w tym zakresie. W ciągu minionych kilkunastu lat poziom bezrobocia oficjalnie przekraczał kilkanaście procent – nieoficjalnie był znacznie wyższy. Analiza danych prezentowanych przez GeoStat wskazuje na brak korzystnego z punktu widzenia Gruzynów rozwiązania problemu bezrobocia. Przytoczone dane wskazują na podobny poziom bezrobocia współcześnie oraz kilkanaście lat temu. Oznacza to jednocześnie, że po rewolucji róż, pomimo szerokiego planu reform, rynek pracy nie uległ znaczącej zmianie.



Wykres nr 2: Bezrobocie (w %) w Gruzji w latach 2005-2018.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych GeoStat.

Ocena sytuacji związanej z poziomem bezrobocia, a szerzej z podejmowanymi reformami, skłania do jeszcze jednej refleksji dotyczącej dwóch różnych światopoglądów gospodarczych. Saakaszwili oraz jego otoczenie, postulując reformy, kierowali się daleko idącym liberalizmem wyrażanym poprzez ograniczenie roli państwa do minimum. Iwaniszwili, postrzegany początkowo jako postać mająca znaleźć „receptę” na wszystkie problemy Gruzinów (ze względu na indywidualny sukces finansowy), ostatecznie nie spełnił pokładanych w nim oczekiwań. Saakaszwili był krytykowany za nieadekwatne do gruzińskich realiów próby implementacji zachodnich wzorców. Iwaniszwili spotka się z zarzutami traktowania państwa jak kolejnego biznesu, jego motywacja zaś opiera się na pragmatyzmie, a nie konkretnym światopoglądzie ideowym¹⁸⁷.

Obejmując urząd, Iwaniszwili w swoim programie dotyczącym finansów publicznych deklarował, że celem będzie stworzenie „stabilnego środowiska podatkowego, które nie pozwoli na częste zmiany w ustawodawstwie podatkowym”¹⁸⁸. Zobowiązywał się również do zniesienia 20-procentowego podatku dochodowego od osób fizycznych dla osób, których dochód nie przekracza minimum socjalnego, oraz przegląd listy produktów objętych akcyzą, jak i zmniejszenie „dominującej roli państwa” w rozstrzyganiu sporów podatkowych¹⁸⁹. Zawarcie w programie oferty skierowanej do osób nieosiągających dochodów powyżej minimum socjalnego miało być przeciwwagą dla realizowanej w ostatnich latach polityki finansowej.

Warto porównać założenia programowe rządu zawarte w dokumencie *Za silną, demokratyczną i zjednoczoną Gruzję (For Strong, Democratic and Unified Georgia)* w zakresie polityki podatkowej państwa¹⁹⁰. W kolejnych edycjach dokumentu znajdujemy „zapewnienia

¹⁸⁷ Wywiady autora z ekspertami (październik 2018).

¹⁸⁸ *Ivanishvili's Incoming Govt's Program*, Civil.ge, 24.10.2012, <https://old.civil.ge/eng/article.php?id=25384> [1.04.2019].

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ Dokument programowy *For Strong, Democratic and Unified Georgia* został opublikowany czterokrotnie: 19 listopada 2012, 26 lipca 2014, 7 maja 2015

sprawiedliwych mechanizmów opodatkowania”¹⁹¹ oraz deklaracje, że „administracja podatkowa zostanie uproszczona i wprowadzona zostanie optymalizacja sankcji podatkowych”¹⁹². Równocześnie: „Gruzińskie przepisy podatkowe regulujące podatki pośrednie (VAT, akcyza) zostaną zharmonizowane z unijnym dorobkiem prawnym”¹⁹³.

Podjęte działania pozwoliły na przyjęcie *Umowy o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu* (DCFTA) między UE a Gruzją oraz spotkały się z uznaniem Międzynarodowego Funduszu Walutowego. MFW, doceniając wprowadzane zmiany, zwrócił uwagę, że „stopniowe stawki podatku dochodowego od osób fizycznych (od 12% do 20%) zostały zastąpione stawką ryczałtową w wysokości 20%, a stawka podatku od składek na ubezpieczenie społeczne została najpierw obniżona z 33% do 20%, a następnie całkowicie wyeliminowana”¹⁹⁴. „Pozostało tylko 7 z 21 podatków. Dochód przedsiębiorstw był opodatkowany według stawki ryczałtowej w wysokości 15%, a podatek VAT został obniżony z 20% do 18%”¹⁹⁵. Również dane Banku Światowego dotyczące wzrostu PKB Gruzji pokazują w ostatnich latach pozytywne tendencje.

oraz 27 grudnia 2015.

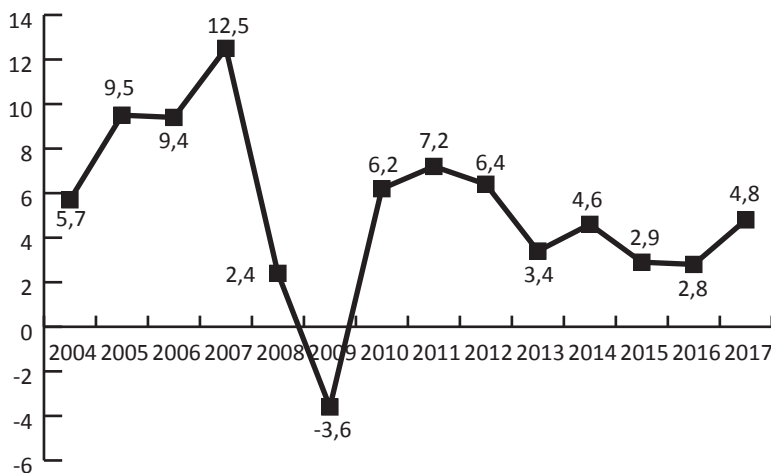
¹⁹¹ *Government Programme For Strong, Democratic and Unified Georgia – 19.11.2012*, oficjalna strona internetowa Rządu Gruzji, http://gov.ge/files/41_35183_108931_4.pdf [1.04.2019].

¹⁹² *Government Programme For Strong, Democratic and Unified Georgia – 26.07.2014*, oficjalna strona internetowa Rządu Gruzji, http://gov.ge/files/41_44526_228228_Governmentprogram.pdf [1.04.2019].

¹⁹³ *Government Programme For Strong, Democratic and Unified Georgia – 07.05.2015*, oficjalna strona internetowa Rządu Gruzji, http://gov.ge/files/50258_50258_105367_15.07.17-May7,2015-ForStrong,Democratic,andUnifiedGeorgia-GovernmentofGeorgiaProgram.pdf [1.04.2019].

¹⁹⁴ C. Patricolo, *Georgian Tax Reform Wins IMF Praise*, „Emerging Europe”, 9.03.2018, <https://emerging-europe.com/news/georgian-tax-reform-wins-imf-praise/> [1.04.2019].

¹⁹⁵ *Ibidem*.



Wykres nr 3: Wzrost PKB (w %) w Gruzji w latach 2004-2017.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych Banku Światowego.

Podjęte przez Gruzjińskie Marzenie działania, w sferze finansów państwa, do pewnego stopnia można uznać za kontynuację reform mających na celu dostosowanie do wymogów wynikających z zachodnich aspiracji Gruzji. O ile polityce finansowej przyświecał podobny cel, o tyle podejście Gruzjińskiego Marzenia w zakresie reformy służby zdrowia okazało się zdecydowanie odmienne. Reforma służby zdrowia, mocno krytykowana w czasach Saakaszwilego, w czasach Gruzjińskiego Marzenia przynajmniej częściowo przyniosła pozytywne rezultaty. Od 2013 roku rząd, dążąc do poprawy sytuacji, „położył podwaliny pod politykę zdrowotną ukierunkowaną na zdrowie i dobrobyt ludności” poprzez podniesienie wydatków z budżetu państwa¹⁹⁶. Wydatki publiczne na zdrowie w 2013 roku

¹⁹⁶ *National Health Report of Population of Georgia 2014-2015*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Pracy, Zdrowia i Spraw Socjalnych Gruzji, <https://www.moh.gov.ge/uploads/files/2017/angarishebi/moxsenebebi/en/24.102017.pdf> [1.04.2019].

wyniosły 547 mln GEL, rok później – 693 mln GEL, w 2015 roku – 913 mln GEL, a w 2016 roku – 1064 mln GEL, czyli ponad pięciokrotnie więcej niż dekadę wcześniej (w 2007 roku wydatki osiągnęły poziom 203 mln GEL)¹⁹⁷.

Gruzińskie Marzenie postulowało także wprowadzenie kolejnych reform w zakresie edukacji. Zaproponowana w 2017 roku nowa strategia na rzecz edukacji i nauki na lata 2017-2021 (*United Strategy for Education and Science 2017-2021*) przewiduje m.in. zwiększenie dostępu do wysokiej jakości edukacji przedszkolnej, zapewnienie dostępu do wysokiej jakości szkolnictwa średniego, umiędzynarodowienie szkolnictwa wyższego, a także modernizację i internacjonalizację systemu nauki, technologii i innowacji w celu tworzenia nowej wiedzy i promowania zrównoważonego rozwoju kraju¹⁹⁸. Podobnie jak w przypadku służby zdrowia, także w obszarze szeroko pojętej edukacji odnotowanego podniesienie nakładów, które w ciągu ostatnich 5 lat wzrosły z 650 mln do 1,1 mld GEL (co stanowiło 3,1% PKB w 2017 roku)¹⁹⁹.

Przywołane powyżej przykłady reform w znacznym stopniu zostały przyćmione poprzez pogłębiający się spór polityczny w kraju. Niezwykle silna polaryzacja społeczna, a co za tym idzie – wyostrezenie debaty publicznej, czy wręcz jej agresywna forma, znalazły odzwierciedlenie w sporach kształtujących gruzińską scenę polityczną.

Nie bez znaczenia w tym względzie pozostają: konflikt prezydenta Margwelaszwilego z Bidzią Iwaniszwilim, podziały wewnętrzne zarówno w Gruzińskim Marzeniu, jak i Zjednoczonym Ruchu Narodowym (w styczniu 2017 roku doszło do rozłamu w partii; powstało

¹⁹⁷ *Results of National Health Account 2012-2016*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Pracy, Zdrowia i Spraw Socjalnych Gruzji, <https://www.moh.gov.ge/uploads/files/2018/Failebi/09.07.2018-4.pdf> [1.04.2019].

¹⁹⁸ *United Strategy for Education and Science 2017-2021*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Edukacji, Nauki, Kultury i Sportu Gruzji, s. 9, <http://www.mes.gov.ge/content.php?id=7755&lang=eng> [1.04.2019].

¹⁹⁹ *Ibidem*, s. 3.

nowe ugrupowanie: Ruch na rzecz Wolności – Europejska Gruzja) oraz przede wszystkim skazanie przez sąd przebywającego na emigracji Saakaszwilego.

Bidzina Iwaniszwili w jednym z wywiadów określił Margwelaszwilego jako swoją „największą pomyłkę” polityczną²⁰⁰. Istotne znaczenie ma to, że spór o rolę, jaką powinien odgrywać prezydent w gruzińskim systemie politycznym, zaowocował ostatecznie kolejną nowelizacją ustawy zasadniczej. Niezależność Margwelaszwilego wobec Iwaniszwilego nie tylko skutkowałą decyzją prezydenta o rezygnacji ze starań o reelekcję, ale przede wszystkim zmianą systemu wybierania prezydenta z bezpośredniego na pośredni. Tym samym transformacja ustrojowa państwa zapoczątkowana przez Saakaszwilego znalazła kontynuację w działaniach podjętych przez Iwaniszwilego, ale wynikających z podobnych przesłanek.

Odzwierciedleniem sporu personalnego od lat rzutującego na wydarzenia w Gruzji, sięgającego jeszcze czasów sprzed powstania Gruzjińskiego Marzenia, jest konflikt pomiędzy Iwaniszwilim i Saakaszwilim. Należy przypomnieć, że Iwaniszwili po rewolucji róż wspierał finansowo działania nowych władz. Dopiero spór z Saakaszwilim²⁰¹ sprawił, że w 2011 roku zdecydował się na aktywny udział w życiu politycznym. Jako główny cel Iwaniszwili postawił sobie odsunięcie od władzy prezydenta, a następnie, o czym była już mowa, zrezygnował z pełnionych funkcji. Do oficjalnego powrotu do aktywności partyjnej skłoniły go najprawdopodobniej nieporozumienia w obrębie ugrupowania oraz spadek poparcia dla Gruzjińskiego

²⁰⁰ *“I Consider Margvelashvili as the Biggest Mistake” – Former PM Bidzina Ivanishvili*, „Georgian Journal”, 9.09.2016, <https://www.georgianjournal.ge/politics/32824-i-consider-margvelashvili-as-the-biggest-mistake--former-pm-bidzina-ivanishvili.html> [1.04.2019].

²⁰¹ Do dziś bezpośrednie przesłanki konfliktu pomiędzy Iwaniszwilim i Saakaszwilim pozostają niejasne. Jako jedną z wiarygodnych przyczyn wskazuje się często brak zgody prezydenta Saakaszwilego na oligarchizację życia politycznego w Gruzji (wywiady autora – październik 2018).

Marzenia. Niemniej korelacja powrotu Iwaniszwilego oraz skazania Saakaszwilego jest wymowna. Iwaniszwili został ponownie wybrany na przewodniczącego Gruzińskiego Marzenia 1 maja 2018 roku²⁰². Saakaszwili został skazany zaocznie przez sąd w Tbilisi za nadużycie uprawnień prezydenta (poprzez próbę ukrycia dowodów związanych z pobiciem deputowanego opozycji Walerego Gelaszwilego w 2005 roku) w czerwcu²⁰³. Tym samym, na kilka miesięcy przed ostatnimi bezpośrednimi wyborami prezydenckimi, linia sporu politycznego została nakreślona, czyniąc jego głównymi postaciami ponownie Iwaniszwilego i Saakaszwilego. Kandydat Zjednoczonego Ruchu Narodowego, były minister spraw zagranicznych Grigol Waszadze, zapowiedział w toku kampanii, że w przypadku wygranej ułaskawi Saakaszwilego, umożliwiając mu powrót do kraju²⁰⁴. Tym samym to spór personalny, a nie programowy odegrał kluczową rolę w kampanii wyborczej, na czym w związku z ograniczonymi prerogatywami prezydenta zależało zarówno partii rządzącej, jak i opozycji. W cień kampanii społeczeństwo gruzińskie mierzyło się z kryzysem wymiaru sprawiedliwości, podobnym do tego, z którym Gruzini mieli do czynienia w schyłkowym okresie rządów Zjednoczonego Ruchu Narodowego²⁰⁵. Kontrowersyjna sprawa zabójstwa dwóch nastolatków, do którego doszło w grudniu 2017 roku, ze względu na przebieg dochodzenia, a także postępowania procesowego, jak i sam

²⁰² *Ex-PM Ivanishvili Unanimously Elected as a Head of Ruling Party Political Council*, Agenda.ge, 1.05.2018, <http://agenda.ge/en/news/2018/930> [1.04.2019].

²⁰³ *Saakashvili Convicted Of Abuse Of Power Sentenced In Absentia*, „Radio Free Europe”, 29.06.2018, <https://www.rferl.org/a/saakashvili-convicted-of-abuse-of-power-sentenced-in-absentia/29327555.html> [1.04.2019].

²⁰⁴ *Georgian candidate Grigol Vashadze Denies Tight Russia Ties*, <https://www.dw.com/en/georgian-candidate-grigol-vashadze-denies-tight-russia-ties/a-46197576> [1.04.2019].

²⁰⁵ W. Wojtasiewicz, *Zniszczyć system niesprawiedliwości*, „Krytyka Polityczna”, 18.06.2018, <https://krytykapolityczna.pl/swiat/zniszczyz-system-niesprawiedliwosci/> [1.04.2019].

wyrok (maj 2018) oraz wyraźną inercję władz obnażyła wszystkie mankamenty prokuratury oraz sądów, a szerzej – instytucji państwa. Gruzińskie Marzenie, dochodząc do władzy, postulowało reformę wymiaru sprawiedliwości, która, mając na uwadze przywołany przykład, nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Niejako tematem zastępczym kampanii stała się natomiast kwestia legalizacji konopi indyjskich. Podobnie jak w kampanii 2016 roku wprowadzenie do debaty kontrowersyjnych propozycji (wówczas pojawiła się idea referendum dotyczącego związków małżeńskich osób tej samej płci) skutecznie odwróciło uwagę społeczeństwa od innych istotnych problemów społecznych.

Pierwsza tura wyborów prezydenckich odbyła się 28 października 2018 roku. Spośród 25 kandydatów, którzy zdecydowali się na start w wyborach, porównywalne szanse na zwycięstwo mieli Salome Zurabiszwili, kandydatka bezpartyjna wspierana przez Gruzińskie Marzenie, oraz Grigol Waszadze popierany przez koalicję Zjednoczona Opozycja – Siła w Jedności (sformowaną w lipcu 2018 roku, w skład której weszły ZRN oraz 10 partii opozycyjnych), a także Dawid Bakradze (z poparciem partii Ruch na rzecz Wolności – Europejska Gruzja). Zacięta kampania wyborcza przyniosła efekt w postaci niezwykle wyrównanego wyniku pierwszej tury i tym samym, po raz pierwszy w najnowszej historii Gruzji, o wyborze prezydenta miała zadecydować druga tura z udziałem Zurabiszwili i Waszadze. Jej termin został wyznaczony ostatecznie na 28 listopada. Zgodnie z oceną wyrażoną przez OBWE wprawdzie „wybory były konkurencyjne i profesjonalnie zarządzane”, jednak za niepokojące należy uznać „przypadki niewłaściwego wykorzystania zasobów administracyjnych” czy wręcz „wpływanie na wyborców poza lokalami wyborczymi”²⁰⁶. Taka ocena znalazła również potwier-

²⁰⁶ *Georgia – Presidential Election, 28 October 2018 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Statement of Preliminary Findings and Conclusions*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2018, s. 1, oficjalna strona internetowa OSCE, <https://www.osce.org/odihr/elections/georgia/401369?download=true> [1.04.2019].

dzenie w komentarzach – mówi się wręcz o najgorszych wyborach od lat²⁰⁷.



Fotografia nr 2: Plakat wyborczy Salome Zurbiszwili. Wybory prezydenckie (2018). Źródło: zbiory autora.

Za znamienne można uznać, że po raz pierwszy w regionie Kaukazu Południowego prezydentem wybranym przez obywateli została kobieta, jednak znacznie bardziej niepokoi fakt odnotowanych nieprawidłowości. Sukcesem Gruzji, pomimo licznych problemów i zawirowań, była dotychczas gotowość demokratyzacji systemu wyrażana poprzez wolne wybory. Czy zatem Gruzjińskie Marzenie zdecyduje się na podważenie dorobku ostatnich lat zapoczątkowanego przez rewolucję róż? Dziś trudno odpowiedzieć na tak sformułowane pytanie. Można jednak stwierdzić, że rozczarowanie to odczucie dominujące w gruzińskim społeczeństwie w drugiej kadencji rządów

²⁰⁷ *Presidential Runoff: Expert Assessments in Tbilisi*, Civil.ge, 3.12.2018, <https://civil.ge/archives/269753> [1.04.2019].

Gruzińskiego Marzenia. Liczne obietnice jak dotychczas nie znalazły odzwierciedlenia w tak oczekiwanych reformach:

Biedniejsze warstwy społeczne, którym obiecano pracę, jak i miejska klasa średnia, która sprzeciwiała się autorytarnemu stylowi sprawowania władzy, mogą być zawiedzione – cud gospodarczy nie nastał, a Iwaniszwili kształtuje życie polityczne kraju tak, jak robił to przed nim Saakaszwili²⁰⁸.

Zasadnicza różnica polega jednak na tym, że poza krótkim okresem sprawowania funkcji premiera (2012-2013) nie ponosi on żadnej odpowiedzialności politycznej.

Gruzja nadal stoi przed wieloma wyzwaniami, jednak wiele zależy od tego, czy utrzyma dotychczasowy kierunek demokratycznej transformacji. Wiele w tym względzie będzie zależeć od klasy politycznej oraz bezpośredniego zaangażowania obywateli.

²⁰⁸ T. de Waal, *When Georgians Go Low Other Georgians Go Lower*, „Foreign Policy”, 5.11.2018, <https://foreignpolicy.com/2018/11/05/when-georgians-go-low-other-georgians-go-lower-election/> [1.04.2019].

ROZDZIAŁ III

Gruzja na arenie międzynarodowej

Polityka zagraniczna Gruzji po rewolucji róż została podporządkowana działaniom mającym na celu przyjęcie kraju do Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz UE. Ambitne aspiracje polityków w Tbilisi stanowiły siłę napędową dla reform wewnętrznych mających przybliżyć Gruzję do wymogów wynikających z przyszłego członkostwa w euroatlantyckich strukturach. Prozachodnia postawa prezydenta Saakaszwilego wywoływała negatywne reakcje Kremla, dla którego emancypacja niewielkiej południowokaukaskiej republiki oznaczała „zachwianie” równowagi w obszarze „bliskiej zagranicy”.

Priorytety polityczne prezydenta Saakaszwilego, w szczególności dążenie do odzyskania jedności terytorialnej kraju, były sprzeczne z dotychczasową polityką Moskwy. Sprawa o charakterze wewnętrznym (zgodnie z normami prawa międzynarodowego Abchazja oraz Osetia Południowa stanowiły i nadal stanowią integralną część Gruzji), ze względu na zaangażowanie Rosji urastała do rangi problemu o charakterze międzypaństwowym. Poszukiwanie rozwiązania problemu separatyzmów determinowało Tbilisi do podejmowania działań na arenie międzynarodowej, co z oczywistych względów tylko zwiększało irytację polityków w Moskwie. Jednocześnie Gruzja, dokonując jednoznacznego zwrotu w kierunku Zachodu, szukała wsparcia dla swoich działań w Waszyngtonie, nie będąc w stanie unormować relacji z północnym sąsiadem. Lokalne problemy niewielkiej republiki na Kaukazie Południowym z czasem stały się

elementem rywalizacji mocarstw oraz przyczyną wybuchu konfliktu zbrojnego w sierpniu 2008 roku.

Zwycięstwo Gruzjińskiego Marzenia w wyborach parlamentarnych w 2012 roku oraz odejście, rok później, prezydenta Saakaszwilego stanowią ważną cezurę czasową również w zakresie polityki zagranicznej, nie zmieniają jednak diametralnie woli politycznej integracji Gruzji z Zachodem.

III.1. Przyszłość w NATO? Gruzjińskie relacje z Sojuszem Północnoatlantyckim²⁰⁹

Zbliżenie z NATO, które po rewolucji róż przekształciło się w zdecydowane dążenie do uzyskania pełnego członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim, determinowało działania Tbilisi na przestrzeni ostatnich lat, będąc równocześnie ważnym elementem rywalizacji USA i Federacji Rosyjskiej. Intensywne zabiegi władz w Tbilisi, przy jednoczesnym jednoznacznym negatywnym stanowisku Kremla pragnącego zachować wpływ na sytuację w regionie, doprowadziły ostatecznie do konfrontacji w sierpniu 2008 roku. Zasadne wydaje się przekonanie, że deklaracja o możliwym członkostwie Gruzji w NATO, wyrażona w trakcie szczytu Sojuszu w Bukareszcie wiosną 2008 roku, była jedną z kluczowych przyczyn leżących u podstaw konfliktu zbrojnego pomiędzy Rosją i Gruzją²¹⁰.

Relacje Gruzji z Sojuszem Północnoatlantyckim zostały zapoczątkowane już w latach 90. ubiegłego stulecia. W 1992 roku Gruzja została członkiem Północnoatlantyckiej Rady Współpracy (North

²⁰⁹ Rozważania zawarte w niniejszym podrozdziale obejmujące okres do 2013 roku zostały pierwotnie opublikowane w artykule *Gruzjińska droga do NATO. Starania Tbilisi o członkostwo*, [w:] *Na Wschód od Linii Curzona. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Mieczysławowi Smoleniowi*, red. R. Król-Mazur, M. Lubina, Kraków 2014.

²¹⁰ Por. R. D. Asmus, *op. cit.*

Atlantic Cooperation Council, NACC). Dwa lata później, 23 marca 1994 roku, przystąpiła do programu Partnerstwo dla Pokoju (Partnership for Peace, PfP). Pierwsze lata współpracy charakteryzowały się niewielkim zaangażowaniem Gruzji ze względu na niestabilną sytuację wewnętrzną, jednak udało się doprowadzić m.in. do podpisania porozumienia o ochronie informacji niejawnych oraz przeprowadzić pierwsze wspólne szkolenia (w 1995 roku przedstawiciele Gruzji uczestniczyli w programach szkoleniowych organizowanych przez NATO School w Oberammergau oraz NATO Defence College w Rzymie). W roku 1996 został wypracowany pierwszy Indywidualny Program Partnerstwa (Individual Partnership Programme, IPP). W 1997 roku Gruzja została członkiem Rady Partnerstwa Euroatlantyckiego (Euro-Atlantic Partnership Council, EAPC) powstałej w miejsce Północnoatlantyckiej Rady Współpracy, a kilka miesięcy później, 22 kwietnia 1998 roku, pierwszy gruziński ambasador złożył listy uwierzytelniające na ręce Sekretarza Generalnego, inaugurując tym samym działalność misji dyplomatycznej przy NATO.

Rozszerzenie Sojuszu Północnoatlantyckiego o Polskę, Czechy i Węgry (1999) było także silnym impulsem dla Gruzji, która nie tylko przystąpiła do „Procesu Planowania i Oceny” (Planning and Review Process, PARP), ale także zdecydowała się po raz pierwszy wysłać swoich żołnierzy do Kosowa w ramach sił KFOR²¹¹. Pogłębienie współpracy z Sojuszem znalazło potwierdzenie w praktyce konsultacji dwustronnych wysokiego szczebla, a także organizacji na terytorium Gruzji wspólnych manewrów oraz ćwiczeń wojskowych

²¹¹ Gruziniści żołnierze służyli na Bałkanach do 2008 roku. Gruziniści kontyngent uczestniczył w operacji KFOR w sile: jednego plutonu (34-osobowy personel wojskowy; w ramach rotacji kontyngentu w misji uczestniczyło łącznie 340 osób – 10 zmian), który został włączony w strukturę tureckiego batalionu w miejscowości Mamusha oraz jednej kompanii (150-osobowy personel wojskowy; w ramach rotacji kontyngentu w misji uczestniczyło łącznie 1050 osób – 7 zmian) w ramach niemieckiej brygady w miejscowości Prizren (pod niemieckim dowództwem Gruzini służyli do 2003 roku) – dane za: <http://www.mod.ge/?=E&m=5&sm=10> [1.01.2009].

(pierwsze wspólne manewry Cooperative Partner 2001 przeprowadzono w Poti w dniach 11-23 czerwca 2001; kolejne – Cooperative Best Effort 2002 – odbyły się w Tbilisi 17-28 czerwca 2002 roku).

13 września 2002 roku parlament Gruzji wydał rezolucję nr 1661, która zgodnie z artykułem 48 Ustawy Zasadniczej, zobowiązywała organy władzy wykonawczej we współpracy z parlamentem do podjęcia działań mających na celu integrację z NATO będącą „głównym kierunkiem wewnętrznej i zagranicznej polityki kraju”²¹². Zarówno decyzja parlamentu, jak i deklaracja wyrażona przez prezydenta Eduarda Szewardnadze w trakcie szczytu Sojuszu w Pradze w listopadzie 2002 roku dotycząca woli uzyskania przez Gruzję członkostwa w NATO stały się podstawą dla intensyfikacji działań Tbilisi w relacjach z Sojuszem po rewolucji róż. Należy jednoznacznie podkreślić, że zarówno pierwsze działania zmierzające do wypracowania Indywidualnego Planu Działań Partnerstwa (Individual Partnership Action Plan, IPAP) m.in. poprzez przyjęcie Państwowego Programu Integracji Euroatlantyckiej²¹³, jak i decyzja dotycząca wysłania kontyngentu wojskowego do Iraku (w sierpniu 2003 roku do Tikritu trafiły jednostki medyczne oraz inżynierskie) oraz przeprowadzenie kolejnych ćwiczeń NATO w Tbilisi (wojskowo-medyczne ćwiczenia Med Care-Rescuer-03 odbyły się we wrześniu 2003 roku) zostały podjęte za prezydentury Eduarda Szewardnadze jeszcze przed rewolucją róż w 2003 roku. Dojście do władzy obozu skupionego wokół Micheila Saakaszwilego uczyniło z hasła integracji z Zachodem główny postulat polityczny wyrażany poprzez wolę integracji z Sojuszem Północnoatlantyckim. Nowe gruzińskie władze poza jednoznacznym stanowiskiem w kwestii członkostwa w NATO pod-

²¹² *Information on NATO-Georgia Relations*, <http://www.natoinfo.ge/?l=E&mm=6&sm=3> [1.01.2009].

²¹³ Przyjęty przez Radę Bezpieczeństwa Narodowego Gruzji 28 grudnia 2002 roku program przewidywał działania w pięciu głównych obszarach: polityczno-ekonomicznym, wojskowo-obronnym, budżetowym, bezpieczeństwa oraz prawnym.

jęły nie tylko liczne reformy wewnętrzne mające zbliżyć Gruzję do standardów reprezentowanych przez państwa Sojuszu, ale także włączyły się aktywnie do operacji międzynarodowych w Afganistanie i Iraku²¹⁴.

Pierwsze działania Saakaszwilego dotyczące integracji z NATO zmierzały do jak najszybszego wypracowania IPAP (projekt dokumentu został przygotowany przez stronę gruzińską jeszcze w grudniu 2003 roku). 7 kwietnia 2004 roku prezydent Saakaszwili w trakcie spotkania z Sekretarzem Generalnym NATO Jaapem de Hoop Schefferem w Brukseli zaprezentował wstępny dokument IPAP. Trzy miesiące później, w czerwcu 2004 roku, w trakcie szczytu Sojuszu w Stambule, Gruzja wraz z Azerbejdżanem i Uzbekistanem oficjalnie przystąpiła do Indywidualnego Planu Działań Partnerstwa. W październiku tego samego roku Rada Północnoatlantycka NATO na drodze „procedury ciszy” zaakceptowała gruziński IPAP, tym samym Tbilisi osiągnęło tzw. drugą fazę integracji euroatlantyckiej²¹⁵.

W zobowiązaniach przyjętych przez Gruzję w ramach IPAP na lata 2004-2006 znajdujemy nie tylko deklaracje natury politycznej:

²¹⁴ Pierwszy gruziński kontyngent (70 osób) został wysłany do Iraku w 2003 roku. W 2004 roku jego liczbę zwiększono do 300 osób, rok później do 850. W 2007 roku zgodnie z decyzją prezydenta Saakaszwilego zaakceptowaną przez parlament gruziński kontyngent wojskowy zwiększono do 2000 żołnierzy służących w ramach 3 Brygady Piechoty stacjonującej w Al-Kut. W roku 2008 w związku z konfliktem gruzińsko-rosyjskim amerykańskie siły powietrzne w dniach 10 i 11 sierpnia przetransportowały gruzińskich żołnierzy z Iraku do Gruzji – za: *U.S. takes Georgian troops home from Iraq*, http://www.airforcetimes.com/news/2008/08/airforce_georgian_airlift_081108w/ [25.06.2012]. Militarne zaangażowanie Gruzji w Afganistanie zostało zapoczątkowane w 2004 roku udziałem 50-osobowej grupy uczestniczącej w zabezpieczeniu wyborów. Obecnie w ramach sił RSM w Afganistanie służy 870 żołnierzy (stan na marzec 2019), za: *Resolute Support Mission (RSM): Key Facts and Figures*, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_03/20190305_2019-03-RSM-Placemat.pdf [1.04.2019].

²¹⁵ *Information on NATO-Georgia Relations*.

„członkostwo w NATO oraz integracja z UE są celami strategicznymi polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Gruzji” (Rozdział I, 1.1), „Gruzja zamierza budować demokratyczne państwo, które będzie gwarantować poszanowanie prawa oraz poszanowanie dla praw człowieka” (Rozdział I, 1.4), ale także zapisy dotyczące konkretnych działań mających przybliżyć Gruzję do członkostwa w Sojuszu poprzez implementację standardów w zakresie „reorganizacji i reformy wszystkich struktur wojskowych” (Rozdział II, 2.1), czy też działań obejmujących „zdecydowany rozwój systemu obrony cywilnej” (Rozdział III, 3.3)²¹⁶. Realizacja przyjętego dokumentu zdecydowała o podjęciu szerokiego spektrum reform politycznych oraz działań na rzecz obronności i bezpieczeństwa. Założenia IPAP obejmowały reformy w zakresie czterech głównych tematów: polityki i bezpieczeństwa; obrony, bezpieczeństwa i wojskowości; informacji publicznej, nauki, ochrony środowiska oraz zarządzania kryzysowego; a także zarządzania w sferze administracji i obronności. W dziedzinie obronności podjęto działania zmierzające przede wszystkim do reformy struktur Ministerstwa Obrony w szczególności zapewnienia cywilnej i demokratycznej kontroli nad armią (jak również wyznaczenia jasnego zakresu kompetencji pomiędzy prezydentem, rządem i dowództwem wojskowym) oraz wprowadzenia nowego systemu planowania obronnego. Działania podejmowane przez władze wiązały się z restrukturyzacją armii w ramach natowskich standardów, ale także obejmowały znaczący wzrost wydatków na zakup nowego uzbrojenia oraz podniesienie poziomu płac personelu wojskowego.

Niezwykle ważnym osiągnięciem na drodze obranej przez gruzińskie władze było przyjęcie, w trakcie spotkania ministrów spraw zagranicznych państw członkowskich NATO w Nowym Jorku 21 września 2006 roku, decyzji o rozpoczęciu Intensywnego Dialogu

²¹⁶ *Georgia's Commitments Under the Individual Partnership Action Plan (IPAP) With NATO – 2004-2006*, <http://www.natoinfo.ge/?l=E&mm+6&sm=4> [1.01.2009].

(Intensified Dialogue, ID) z Gruzją. Osiągając poziom Intensywnego Dialogu, Gruzja w ocenie Sojuszu „uzyskiwała dostęp do bardziej intensywnej politycznej wymiany z państwami NATO w ramach [swoich] aspiracji do członkostwa oraz realizacji istotnych reform, [jednak] bez zapewnienia odnośnie do ewentualnej decyzji Sojuszu w kwestii dalszego procesu członkostwa”²¹⁷. Z punktu widzenia strony gruzińskiej przyjęcie ID uznano za „znaczący krok w spełnieniu warunków w ramach transformacji z formatu partnerstwa do kandydowania do członkostwa”, dający „podstawy wejścia Gruzji na poziom Planu Działań na rzecz Członkostwa w NATO (Membership Action Plan, MAP)”²¹⁸. Prezydent Saakaszwili uzyskanie przez Gruzję ID uznał za „bardzo ważny przełom” w ramach integracji, którą określił mianem „nieodwracalnej”²¹⁹.

Przyjęcie ID wiązało się także z silnym poparciem dla gruzińskich aspiracji udzielonym przede wszystkim przez Stany Zjednoczone, ale także przez Estonię, Litwę, Łotwę oraz Polskę jeszcze przed rozpoczęciem szczytu państw NATO w Rydze w listopadzie 2006 roku. Szczyt w Rydze można uznać za swego rodzaju preludium do decydującego, w kwestii gruzińskich dążeń, spotkania NATO w Bukareszcie w 2008 roku. Istotna wydaje się także widoczna już w Rydze linia sporu wśród państw członkowskich Sojuszu w kwestii przyszłości Gruzji. Poparcie polityczne wyrażone w Rydze, przez część państw członkowskich, znalazło również odbicie w poparciu społecznym widocznym także na ulicach stolicy Łotwy. Już na początku listopada w mieście pojawiły się plakaty przygotowane przez Łotewski Młodzieżowy Klub Transatlantycki z hasłem „Łotwa głосуje za Gruzją w NATO”, natomiast w dniach obrad młodzież

²¹⁷ *NATO Offers Intensified Dialogue to Georgia*, oficjalna strona internetowa NATO, <http://www.nato.int/docu/update/2006/09-september/e0921c.htm> [1.04.2019].

²¹⁸ *Information on NATO-Georgia Relations*.

²¹⁹ *NATO Launches 'Intensified Dialogue' with Georgia*, Civil.ge, 21.09.2006, <http://www.civil.ge/eng/print.php?id=13614> [29.11.2006].

w koszulkach z napisem „NATO, nie zapominaj o Gruzji” spacerowała po ulicach stolicy dawnej republiki radzieckiej²²⁰.

Chociaż spotkanie w Rydze nie przyniosło, zgodnie zresztą z przewidywaniami (warto choćby przytoczyć wypowiedź zastępcy asystenta sekretarza stanu ds. Europy i Eurazji, Kurta Volkera, który stwierdził, że choć „Waszyngton jest bardzo silnym wsparciem dla gruzińskiej integracji z NATO” to na razie pomimo „kontynuowania [wobec Gruzji] polityki otwartych drzwi” Tbilisi ma „wiele pracy do wykonania na bazie Intensywnego Dialogu”²²¹), nowych rozstrzygnięć w kwestii członkostwa Gruzji, to zarówno silne poparcie polityczne części państw członkowskich organizacji, jak i determinacja Tbilisi kreowały pozytywną atmosferę wokół aspiracji gruzińskich władz²²². Już na początku 2006 roku, a więc jeszcze przed przyznaniem ID i szczytem w Rydze, władze gruzińskie w oficjalnych zapowiedziach deklarowały, że proces integracji z NATO jest nie tylko „głównym priorytetem polityki zagranicznej i bezpieczeństwa”, ale także „dyrektywą dla wszystkich działań rządu”, które będą „podejmowane równoległe do działań ukraińskich w zakresie integracji” z Sojuszem²²³. Gruziańskie władze optymistycznie przewidywały przyznanie MAP już w 2006 roku (w rzeczywistości sukcesem było wypracowanie jesienią poziomu ID), jednak kwestia zaproszenia do członkostwa w 2008 roku pozostawała nadal otwarta (cytuując ponownie Kurta Volkera: „popieramy otwarte i dalekowzroczne podejście do rozszerzenia, zarówno podczas szczytu w 2008 roku,

²²⁰ *NATO Tutorial: What to Expect from the Summit in Riga*, „Georgia Today” 2006, vol. 334, http://www.georgiatoday.ge/print_version.php?id=2035&version=334 [1.12.2006].

²²¹ *US Diplomat: Washington to be Early Supporter of Georgia's MAP*, Civil.ge, 22.11.2006, <http://www.civil.ge/eng/print.php?id=14153> [29.11.2006].

²²² Pierwsze spotkanie w ramach implementacji ID miało miejsce już w grudniu 2006 roku w Brukseli.

²²³ *Georgia Towards NATO*, Office of the State Minister on European and Euro-Atlantic Integration, Georgia, January 2006, dokument w zbiorach autora.

jak i w dalszej przyszłości”²²⁴). Zupełnie odmienny ton prezentowała Moskwa, dla której polityka gruzińskich władz oraz aktywizacja USA oraz państw Europy Środkowo-Wschodniej w regionie były sprzeczne z tradycyjnym stanowiskiem Kremla wobec Kaukazu Południowego. W reakcji na przyznanie poziomu Intensywnego Dialogu MSZ Federacji Rosyjskiej w wydanym oświadczeniu stwierdziło, że „każde rozszerzenie NATO niesie istotne zmiany w sferze bezpieczeństwa, a w przypadku Gruzji ma to szczególny charakter z uwagi na jej geograficzną bliskość do Rosji i oczywistą złożoność kaukaskich problemów”. Tym samym Moskwa dała jednoznacznie do zrozumienia, że aktywność „NATO będzie się kojarzyć z antyrosyjskimi działaniami kierownictwa Gruzji”²²⁵. Mając na uwadze eskalację napięć w relacjach pomiędzy Moskwą a Tbilisi, do jakich dochodziło na przestrzeni całego 2006 roku, przytoczone powyżej oświadczenie było wyraźnym sygnałem niezadowolenia Rosji ze zmian zachodzących w Gruzji.

Rok 2007 był niezwykle burzliwy dla sytuacji wewnętrznej Gruzji, jesienne zamieszki na ulicach Tbilisi okazały się zaś trudnym testem dla władz gruzińskich. Protesty społeczne nie tylko zmusiły prezydenta Saakaszwilego do poddania się wcześniejszej ocenie wyborczej, ale były także wyraźnym sygnałem dla opinii międzynarodowej świadczącym o sporym dystansie dzielącym Gruzję od deklarowanych standardów. Przeprowadzenie wcześniejszych wyborów prezydenckich w styczniu 2008 roku było także okazją do wyrażenia przez gruzińskie społeczeństwo stanowiska w kwestii natowskich aspiracji. Głosujący w styczniowych wyborach mogli odpowiedzieć również na pytanie: „Czy Gruzja powinna dążyć do integracji z NATO?” („Should Georgia pursue integration into NATO?”²²⁶). Pozytywnie na tak sformułowane pytanie odpowie-

²²⁴ *US Diplomat: Washington to be Early Supporter of Georgia's MAP.*

²²⁵ Wiadomości OSW, 11.10.2006, publikacja w zbiorach autora.

²²⁶ *Scheduling and the Rules of Conduct of a Plebiscite*, oficjalna strona internetowa Centralnej Komisji Wyborczej Gruzji, <http://www.cec.gov.ge/index>.

działo 77% głosujących przy frekwencji na poziomie 56,18%²²⁷. Zarówno reelekcja Saakaszwilego (utożsamianego z pronatowskimi aspiracjami Gruzji), jak i wynik referendum potwierdzały wolę społeczeństwa gruzińskiego w kwestii dalszych działań na rzecz członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim.

W styczniu 2008 roku w przekonaniu części obserwatorów wiele znaków wskazywało na możliwą integrację z Sojuszem już w roku następnym²²⁸. Jednak wydarzenia na arenie międzynarodowej, wśród których za najważniejsze należy uznać decyzję o ogłoszeniu niepodległości przez Kosowo (17 lutego 2008) oraz konkluzje szczytu NATO w Bukareszcie (2-4 kwietnia 2008), przy jednoczesnej rosnącej presji Federacji Rosyjskiej, co ostatecznie doprowadziło do eskalacji konfliktu w sierpniu, zaprzepaściły szanse Tbilisi na integrację. Uznanie w lutym 2008 roku przez społeczność międzynarodową Kosowa zintensyfikowało działania Moskwy skierowane przeciwko Gruzji. Już w marcu rosyjska Duma Państwowa przyjęła rezolucję „O polityce Federacji Rosyjskiej wobec Abchazji, Osetii Południowej i Naddniestrza”, która dawała swobodę prezydentowi w zakresie uznania niepodległości separatystycznych republik²²⁹. Rosyjska presja znalazła odzwierciedlenie także w rezultacie kwietniowych obrad państw członkowskich Sojuszu w trakcie szczytu w Bukareszcie. Pomimo wielkich nadziei Gruzji Sojusz nie zdecydował się na przyznanie Planu Działań na rzecz Członkostwa w NATO, ograniczając się do deklaracji, że „MAP jest kolejnym krokiem dla Ukrainy i Gruzji w ich bezpośredniej drodze do członkostwa”, odsuwając decyzję w tej kwestii do grudniowego spotkania ministrów spraw zagranicznych²³⁰. Przytoczona deklaracja zawierała jednak niezwy-

php?lang_id=ENG&sec_id=21&info_id=3399 [26.06.2012].

²²⁷ *Final CEC's Official Results*, Civil.ge, <http://www.civil.ge/eng/category.php?id=90&result=plebiscite&by=1> [26.06.2012].

²²⁸ F. Co ene, *The Caucasus. An introduction*, London–New York 2010, s. 185.

²²⁹ W. Materski, *op. cit.*, s. 363-364.

²³⁰ *Bucharest Summit Declaration*, oficjalna strona internetowa NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm [1.04.2019].

kle istotne stwierdzenie: „dzisiaj uzgodniliśmy, że te kraje [Ukraina i Gruzja] zostaną członkami NATO” („NATO welcomes Ukraine’s and Georgia’s Euro-Atlantic aspirations for membership in NATO. We agreed today that these countries will become members of NATO”). Pomimo że nie określało ono perspektywy czasowej rozszerzenia Sojuszu, to po raz pierwszy w tak jednoznaczny sposób określało szanse Gruzji²³¹.

Gruzja nie była gotowa na przystąpienie do Sojuszu (również przyznanie MAP byłoby działaniem nieadekwatnym do ówczesnych możliwości Tbilisi), jednak za kluczową przyczynę braku zaproszenia należy uznać brak woli politycznej i przekonania wśród państw członkowskich NATO. Silne amerykańskie poparcie oraz aktywne działania państw Europy Środkowo-Wschodniej, w tym także Polski, okazały się niewystarczające, by przekonać sceptycznie nastawione Niemcy i Francję²³². Brak jednoznacznej deklaracji NATO w kwestii perspektywy członkostwa, przy jednoczesnej jego ofercie, determinowało Moskwę do dalszej presji na Gruzję. Eskalacja napięć pomiędzy Moskwą i Tbilisi, osiągając kulminację w sierpniu 2008 roku, zaprzepaściła na lata szanse na członkostwo Gruzji w NATO. Po pierwsze, konflikt zbrojny nie tylko uderzył w wiarygodność Gruzji, ale także obnażył brak woli Sojuszu w kwestii większego zaangażowania na rzecz Tbilisi w konfrontacji z Kremlen. Nie chodzi tu bynajmniej o zaangażowanie militarne (Gruzja objęta programami partnerskimi nie mogła liczyć na gwarancje wynikające z artykułu 5), ale przede wszystkim o wymiar polityczny. NATO wprawdzie zawiesiło współpracę z Rosją, podtrzymując swoje stanowisko dotyczące integralności terytorialnej Gruzji i jej perspektywy członkostwa, jednak charakter tych działań można uznać do pewnego stopnia za deklaracyjny (równocześnie stało się jasne, że gruzińskie oczekiwania dotyczące zaangażowania NATO w uregulowanie konfliktów w Abchazji i Osetii Południowej pozostają nieadekwatne). Po drugie,

²³¹ *Ibidem*.

²³² Por. R. D. Asmus, *op. cit.*, s. 118.

osłabieniu uległo silne poparcie dla Gruzji ze strony Stanów Zjednoczonych. Zmiana administracji w Waszyngtonie oraz deklarowana przez prezydenta Baracka Obamę wola dokonania nowego otwarcia w relacjach z Moskwą znalazła odzwierciedlenie w polityce USA wobec Gruzji oraz całego regionu poradzieckiego.

W ramach poszukiwania nowej formuły współpracy w powojennej rzeczywistości IPAP został zastąpiony w 2008 roku przez Roczny Program Narodowy (Annual National Program, ANP), który odpowiadał zobowiązaniom przyjętym w ramach IPAP, obejmując jednocześnie nowe aspekty współpracy²³³. Równocześnie we wrześniu 2008 roku została powołana do życia wspólna Komisja NATO-Gruzja (NATO-Georgia Commission, NGC), mająca na celu udzielenie wsparcia w uregulowaniu konfliktu gruzińsko-rosyjskiego, a także realizację założeń przedstawionych w trakcie szczytu Sojuszu w Bukareszcie²³⁴. W grudniu tego samego roku również koordynacja działań w zakresie implementacji Rocznego Programu Narodowego została uznana za jedną z prerogatyw NGC. Ramowe dokumenty powołujące NGC zostały podpisane przez Sekretarza Generalnego NATO i premiera Gruzji w Tbilisi 15 września 2008 roku²³⁵.

Gruzja, chcąc uwiarygodnić swoje dążenia, podjęła decyzję dotyczącą zwiększenia zaangażowania w ramach ISAF w Afganistanie. Prezydent Saakaszwili na łamach „The Wall Street Journal” uzasadniał podniesienie liczebności gruzińskiego kontyngentu wspólnotą wartości łączącą siły zaangażowane w Afganistanie, a także wdzięcznością za dotychczasową pomoc udzieloną Gru-

²³³ *NATO-Georgia Partnership Mechanisms*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Obrony Gruzji, <http://www.mod.gov.ge/index.php?page=-10&Id=19&lang=1> [20.06.2012].

²³⁴ *NATO's Relations with Georgia*, oficjalna strona internetowa NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_38988.htm [20.06.2012].

²³⁵ *NATO-Georgia Commission*, oficjalna strona internetowa NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52131.htm [1.04.2019].

zji w procesie reform oraz chęcią wsparcia przemian w Afganistanie²³⁶.

Rok później Tbilisi włączyło się do operacji antyterrorystycznej w basenie Morza Śródziemnego. Jesienią 2010 roku oficjalnie zainaugurowano działalność Biura Łącznikowego NATO (NATO Liaison Office in Georgia, NLO) w Tbilisi. Na pierwszego kierownika biura powołano płk. Zbigniewa Rybackiego. Następcą Polaka został William Lahue, w styczniu 2018 roku zastąpiony przez Rosarię Puglisi²³⁷. Wśród zadań biura należy wymienić m.in. wspieranie gruzińskich wysiłków na rzecz reform cywilnych i wojskowych, wzmacnianie współpracy czy realizację projektów przybliżających Gruzję do członkostwa²³⁸.

Gruzja pozostaje najaktywniejszym partnerem NATO. Jej kontyngent wojskowy w Afganistanie w ramach *Resolute Support Mission* jest największym spośród państw niebędących członkiem Sojuszu. Pomimo kryzysu wywołanego konfliktem z sierpnia 2008 roku Sojusz utrzymał stanowisko dotyczące przyszłego członkostwa Gruzji wyrażone w deklaracjach wieńczących szczyty Sojuszu w Lizbonie (2010), Chicago (2012), Walii (2014), Warszawie (2016) oraz Brukseli (2018)²³⁹.

²³⁶ M. Saakashvili, *Georgia and the War in Afghanistan*, „The Wall Street Journal”, 19.12.2009, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703523504574604242490533738.html> [26.06.2012].

²³⁷ *New Head of NATO Liaison Office in Georgia Appointed*, Agenda.ge, 3.01.2018, <http://agenda.ge/en/news/2018/9> [1.04.2019].

²³⁸ *NATO Liaison Office (NLO) Georgia*, oficjalna strona internetowa NATO, https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_81066.htm [1.04.2019].

²³⁹ *Lisbon Summit Declaration*, oficjalna strona internetowa NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm; *Chicago Summit Declaration*, oficjalna strona internetowa NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=pressrelease; *Wales Summit Declaration*, oficjalna strona internetowa NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm; *Warsaw Summit Communique*, oficjalna strona internetowa NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts

W 2014 roku w wyniku ustaleń szczytu sojuszu w Walii ustanowiono Znaczący Pakiet Gruzja-NATO (Substantial NATO-Georgia Package, SNGP), umacniający „zdolności obronne i interoperacyjność Gruzji z Sojuszem, co pomoże Gruzji w jej przygotowaniach do członkostwa w Sojuszu”²⁴⁰. Elementem pomyślnej implementacji SNGP było utworzenie w sierpniu 2015 roku w Tbilisi Wspólnego Centrum Szkolenia i Oceny NATO-Gruzja (NATO-Georgia Joint Training and Evaluation Center, JTEC)²⁴¹. Jak zauważają eksperci, NATO nadal rozważa opcję MAP, pomimo że Znaczący Pakiet NATO-Gruzja (SNGP) czyni ramy MAP zbędnymi w przypadku Gruzji²⁴².

W oświadczeniu Sekretarza Generalnego NATO Jensa Stoltenberga wygłoszonym w trakcie Zgromadzenia Parlamentarnego NATO w maju 2018 roku padło stwierdzenie, że „drzwi NATO pozostają otwarte”, Sojusz zaś wspiera aspiracje państw dążących do członkostwa²⁴³. Gruzińskie władze niezmiennie podtrzymują polityczną wolę wstąpienia do NATO. Jednak ostateczna decyzja będzie przede

_133169.htm; *Brussels Summit Declaration*, oficjalna strona internetowa NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm [1.04.2019].

²⁴⁰ *Wales Summit Declaration*, oficjalna strona internetowa NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm [1.04.2019].

²⁴¹ *NATO-Georgia Cooperation*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Obrony Gruzji, <https://mod.gov.ge/en/page/38/nato-georgia-cooperation> [1.04.2019].

²⁴² E. Abrahamyan, *Can Major Non-NATO Ally Status Temporarily Solve Georgia's Security Dilemma?*, „New Eastern Europe”, 5.02.2019, <http://new.easterneurope.eu/2019/02/05/can-major-non-nato-ally-status-temporarily-solve-georgias-security-dilemma/> [1.04.2019].

²⁴³ *Address by NATO Secretary General Jens Stoltenberg to the NATO Parliamentary Assembly*, Warsaw, Poland, 28.05.2018, oficjalna strona internetowa NATO, <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2018-05/Address%20by%20NATO%20Secretary%20General%20Jens%20Stoltenberg%20to%20the%20NATO%20PA%20in%20Warsaw.pdf> [1.04.2019].

wszystkim wypadkową woli politycznej państw członkowskich Sojuszu oraz dalszych działań ze strony Rosji.

III.2. Od Umowy o Partnerstwie i Współpracy do Umowy Stowarzyszeniowej. Gruzja w relacjach z Unią Europejską

Relacje Gruzji z UE można do pewnego stopnia określić jako konsekwencję dążenia do członkostwa w NATO (zależność ta jest szczególnie widoczna do 2008 roku). Pomimo że kontakty Gruzji z UE oraz NATO swoim początkiem sięgają lat 90. XX wieku, to zarówno ich charakter, jak i percepcja społeczna oraz międzynarodowa są zdecydowanie odmienne. Poza dążeniem Tbilisi do uzyskania gwarancji bezpieczeństwa wynikających z potencjalnego członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim deklaracje dotyczące członkostwa w UE świadczą o przekonaniu Gruzynów w kwestii wspólnoty wartości tożsamy dla europejskiego kręgu kulturowego. Aspiracje Tbilisi są jednocześnie swego rodzaju wypadkową zmian, jakim w ostatnich latach uległa zarówno Gruzja, jak i sama Unia. Rozszerzenie UE w 2004 roku (członkami UE zostały nie tylko kraje, które po II wojnie światowej znalazły się za „żelazną kurtyną”, ale także były republiki ZSRR: Litwa, Łotwa i Estonia; trzy lata później, w 2007 roku, poprzez kolejne rozszerzenie o Rumunię i Bułgarię, Gruzja znalazła się w bliskim sąsiedztwie UE), jak i zmiana międzynarodowej tożsamości prawnej Wspólnoty (w wyniku wejścia w życie traktatu z Lizbony) sukcesywnie wpływały na zakres współpracy z Tbilisi. Paradoksalnie, pomimo podkreślanego przez lata priorytetowego charakteru relacji z Sojuszem Północnoatlantyckim, to relacje z UE przyniosły Gruzji znacznie więcej wymiernych korzyści, wśród których należy wymienić choćby napływ unijnych dotacji, mediację francuskiej prezydencji w trakcie konfliktu gruzińsko-rosyjskiego, ustanowienie europejskiej misji obserwacyjnej (European Union Monitoring Mission, EUMM), zniesienie wizy czy wreszcie podpisanie umowy stowarzyszeniowej.

Upadek Związku Radzieckiego oraz odzyskanie przez Gruzję niepodległości na początku lat 90. ubiegłego stulecia, pomimo skomplikowanej sytuacji wewnętrznej, skłoniły państwa europejskie do zaktywizowania swojej obecności w regionie. W 1995 roku Komisja Europejska otworzyła w Tbilisi swoje oficjalne przedstawicielstwo w celu wsparcia procesu przemian Gruzji w pierwszych latach niepodległości²⁴⁴. Podpisanie rok później przez Gruzję oraz pozostałe państwa Kaukazu Południowego Umowy o Partnerstwie i Współpracy (Partnership and Cooperation Agreement, PCA), której postanowienia weszły w życie 1 lipca 1999 roku, stanowiło podstawę prawną w zakresie dalszego rozwoju relacji dwustronnych oraz kooperacji politycznej, handlowej, gospodarczej, inwestycyjnej oraz prawnej i kulturalnej²⁴⁵. Wprowadzenie w życie PCA pozwoliło Gruzji na czerpanie korzyści z ogólnego systemu preferencji w handlu z UE oraz powołanie wspólnych instytucji, takich jak Rada Współpracy, Komitet Współpracy Parlamentarnej czy Podkomitet ds. Handlowych, Gospodarczych i Prawnych jako stałych form dialogu i konsultacji²⁴⁶.

W początkowym okresie współpracy działania UE przyjmowały przede wszystkim charakter pomocy finansowej. Już w 1991 roku, a więc przed ustanowieniem przedstawicielstwa Komisji oraz podpisaniem PCA, Unia zapoczątkowała program Technicznego Wsparcia dla Wspólnoty Niepodległych Państw (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States, TACIS ²⁴⁷) mający na

²⁴⁴ *Political and Economical Relations*, oficjalna strona internetowa Delegacji UE w Gruzji, http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/eu_georgia/political_relations/index_en.htm [1.04.2019].

²⁴⁵ F. Coene, *op. cit.*, s. 182.

²⁴⁶ M. Leonard, Ch. Grant, *Georgia and the EU: Can Europe's Neighbourhood Policy Deliver?*, „Policy Brief”, September 2005, Center for European Reform, s. 6.

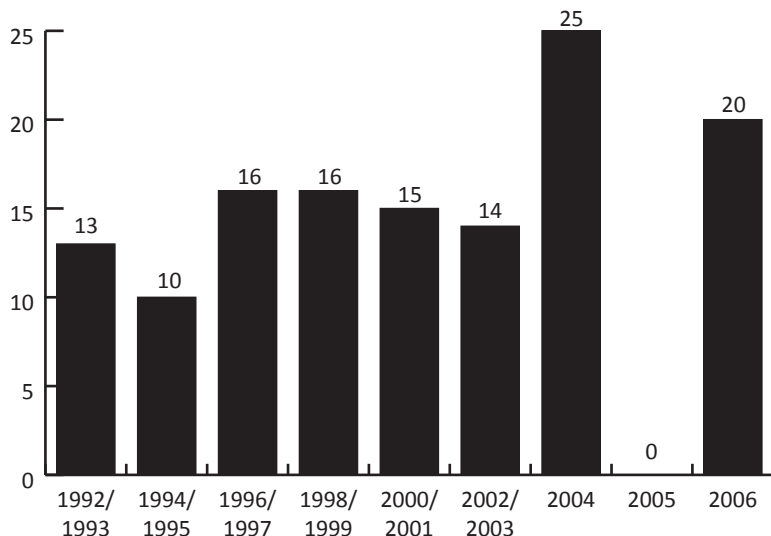
²⁴⁷ W roku 2007 TACIS został zastąpiony przez Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa (European Neighbourhood and Partnership Instrument, ENPI).

celu „wsparcie procesu transformacji do gospodarki rynkowej oraz społeczeństwa demokratycznego”, który swoim działaniem objął Gruzję²⁴⁸. Nie tylko wsparcie finansowe, które w latach 1992-2006 w ramach TACIS (poziom wsparcia ilustruje wykres nr 4) wyniosło blisko 130 mln euro (łącznie w latach 1992-2009 z różnych narzędzi finansowych UE przekazała na rzecz Tbilisi łączną kwotę 865 mln euro), obejmujące wiele projektów (m.in. w zakresie reformy administracji oraz służby cywilnej, rozwoju małego i średniego biznesu, implementacji nowych systemów bankowych czy rozwoju sektora turystycznego)²⁴⁹, ale przede wszystkim realizacja inwestycji w ramach kolejnych inicjatyw, takich jak TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia; Korytarz Transportowy Europa-Kaukaz-Azja został zainaugurowany w 1993 roku) oraz INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe; Międzypaństwowy Transport Ropy i Gazu do Europy ustanowiony jako mechanizm wsparcia UE w 1995 roku) odegrały istotną rolę dla rozwoju Gruzji, jak również dla wzrostu unijnego zainteresowania całym regionem.

Za kluczowe, z punktu widzenia rozwoju relacji pomiędzy Gruzją a UE, należy uznać: proces przemian, jaki został zapoczątkowany w rezultacie rewolucji róż oraz rozszerzenie Unii, do którego doszło w 2004 i 2007 roku. Jednoznaczne prozachodnie stanowisko nowych władz gruzińskich, w tym także wyrażana wielokrotnie deklaracja woli członkostwa Gruzji w UE, przy jednoczesnej konieczności wypracowania skutecznej polityki wobec nowych sąsiadów rozszerzonej Unii, doprowadziły do stworzenia Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (European Neighbourhood Policy, ENP), która została

²⁴⁸ *The European Commission's Tacis Programme 1991-2006. A Success Story*, http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/regional-cooperation/enpieast/documents/annual_programmes/tacis_success_story_final_en.pdf [7.07.2012].

²⁴⁹ *Tacis. Technical and Financial Co-operation*, oficjalna strona internetowa Delegacji UE w Gruzji, http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/eu_georgia/tech_financial_cooperation/instruments/tacis/index_en.htm [7.07.2012].



Wykres nr 4: Unijne dotacje dla Gruzji w ramach programu TACIS w latach 1992-2006 (w milionach euro).

Źródło: dane KE (za: European Neighbourhood and Partnership Instrument. Georgia Country Strategy Paper 2007-2013).

zainicjowana w czerwcu 2004 roku. Inaugurując nowy poziom współpracy, Romano Prodi, przewodniczący KE, w trakcie wizyty w Tbilisi we wrześniu 2004 roku (była to pierwsza w historii wizyta przewodniczącego KE na Kaukazie Południowym) podkreślał, że „każdemu krajowi będzie dana taka sama możliwość rozwoju relacji z UE, również poprzez Plan Działań (Action Plan), każdy z krajów traktowany będzie indywidualnie, zgodnie z głównymi założeniami Europejskiej Polityki Sąsiedztwa”²⁵⁰.

Kolejnym krokiem było wprowadzenie, na podstawie PCA, wspomnianego Planu Działań UE-Gruzja w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (EU-Georgia ENP Action Plan; przyjęty w trakcie

²⁵⁰ *EU and Georgia Bilateral Relations*, oficjalna strona internetowa Delegacji KE w Gruzji i Armenii, http://www.delgeo.ec.europa.eu/en/eu_and_georgia/bilateral_relations.html [10.03.2009].

posiedzenia Rady Współpracy UE-Gruzja, EU-Georgia Cooperation Council, 14 listopada 2006 roku w Brukseli). Implementacja programu (w okresie pięciu lat) miała poszerzyć dotychczasową współpracę w dziedzinach: demokracji, poszanowania rządów prawa, przestrzegania praw człowieka, reform społeczno-ekonomicznych, poprawy klimatu inwestycyjnego, zmniejszenia ubóstwa, uregulowania konfliktów, reformy wymiaru sprawiedliwości, zwiększenia bezpieczeństwa oraz usprawnienia zarządzania granicami, a także regulacji sektorowych obejmujących transport i energetykę, jak również współpracę regionalną²⁵¹.

Pogłębiając współpracę z Gruzją na wielu płaszczyznach, UE wysłała także, w przeciwieństwie do Sojuszu Północnoatlantyckiego, naprzeciw gruzińskim oczekiwaniom dotyczącym uregulowania konfliktów wewnętrznych. W 2003 roku UE powołała specjalnego przedstawiciela ds. Kaukazu Południowego (European Union Special Representative for the South Caucasus, EUSR), którego rolą było m.in. aktywne uczestnictwo w działaniach na rzecz uregulowania konfliktów nie tylko w Gruzji, ale w całym regionie²⁵². Jednocześnie wola unijnej mediacji została poparta politycznymi deklaracjami

²⁵¹ *Summary on EU-Georgia Relations*, oficjalna strona internetowa Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych, http://www.eeas.europa.eu/georgia/eu_georgia_summary/index_en.htm [7.07.2012].

²⁵² Funkcję EUSR kolejno pełnili: ambasador Heikki Talvitie (2003-2006) oraz ambasador Peter Semneby (2006-2011). W 2011 roku decyzją Rady UE ustanowiono stanowisko specjalnego przedstawiciela UE ds. Południowego Kaukazu i kryzysu w Gruzji (European Union Special Representative for the South Caucasus and the Crisis in Georgia), które objął ambasador Philippe Lefort. Wraz z ustanowieniem nowego stanowiska swoje mandaty utracili ambasador Pierre Morel (specjalny przedstawiciel UE ds. kryzysu w Gruzji) oraz ambasador Peter Semneby (specjalny przedstawiciel UE ds. Kaukazu Południowego). Ambasador Lefort pełnił funkcję do 2014 roku, gdy pięć miesięcy po ustąpieniu został zastąpiony przez Herberta Salbera. Obecnie funkcję specjalnego przedstawiciela sprawuje Toivo Klaar (od 13 listopada 2017 roku).

dotyczącymi m.in. ewentualnego udziału unijnych sił pokojowych w procesie normalizacji stosunków pomiędzy Tbilisi a Suchumi i Cchinwali (w lutym 2007 roku wysoki przedstawiciel ds. wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Javier Solana po spotkaniu z prezydentem Saakaszwilim stwierdził, że Unia jest gotowa uczestniczyć w tego typu operacji, jeśli zajdzie taka konieczność²⁵³), a także kolejnymi środkami finansowymi na rzecz reintegracji terytorialnej Gruzji. To właśnie wspierane przez Unię działania miały przekonać władze obu separatystycznych republik o korzyściach wynikających z reintegracji z Gruzją. Wśród programów finansowanych przez UE (KE była największym darczyńcą na rzecz społeczności w obu strefach konfliktu) należy wymienić choćby współfinansowanie odnowienia elektrowni wodnej na rzece Inguri (wysokość wsparcia na poziomie 10 mln euro) czy działania w zakresie odbudowy infrastruktury oraz rozwoju lokalnej aktywności gospodarczej zarówno wobec społeczności Abchazji (4 mln euro), jak i Osetii Południowej (7,5 mln euro)²⁵⁴.

Pomimo zaangażowania finansowego, w początkowym okresie relacji z Gruzją poziom zainteresowania państw UE poszerzeniem współpracy nie odpowiadał nie tylko oczekiwaniom Tbilisi, ale także potencjałowi, jaki stwarzały nowe narzędzia polityczne i finansowe²⁵⁵. Jednocześnie deklaracyjny poziom działań gruzińskich władz stał w sprzeczności wobec realnych możliwości („publicznie gruzińskie władze mówią o członkostwie w UE, jakby to była perspektywa kilku lat, ale w praktyce rozumieją, że pozostała jeszcze długa droga” do osiągnięcia sukcesu²⁵⁶), jak i świadomości społecznej

²⁵³ A. Rettman, R. Goldirova, *Solana Raises Prospect of EU Soldiers in Georgia*, Euobserver.com, 27.02.2007, <http://euobserver.com/24/23579> [1.04.2019].

²⁵⁴ *European Neighbourhood Policy – Georgia*, oficjalna strona internetowa Delegacji KE w Gruzji i Armenii, <http://www.delgeo.ec.europa.eu/en/press/4april2008.html> [10.03.2009].

²⁵⁵ Por. M. Leonard, Ch. Grant, *op. cit.*, s. 6.

²⁵⁶ *Ibidem*, s. 7.

dotyczącej zasad funkcjonowania UE (często w dyskursie społecznym widoczny jest wyraźny brak rozróżnienia pomiędzy UE a Radą Europy, której Gruzja jest członkiem od 1999 roku²⁵⁷).

Przełom we wzajemnych relacjach nastąpił w wyniku wydarzeń z sierpnia 2008 roku. W konsekwencji konfliktu gruzińsko-rosyjskiego UE znalazła się w obliczu otwartych działań zbrojnych w obszarze swojego bliskiego sąsiedztwa. W szerszym kontekście działania Moskwy spotkały się ze zrozumiałymi obawami wspólnoty międzynarodowej, stawiającymi Unię przed koniecznością reakcji politycznej. Mediacja podjęta przez francuską prezydentkę doprowadziła do podpisania 12 sierpnia 2008 roku „sześciopunktowego” porozumienia o zawieszeniu broni wynegocjowanego, w imieniu UE, przez prezydenta Nicolasa Sarkozy’ego²⁵⁸. Wprawdzie realizacja jego zapisów, ze względu na stanowisko strony rosyjskiej, nadal nie została wypełniona, to zaangażowanie Unii znalazło swoją kontynuację zarówno w zwiększonym wsparciu finansowym, jak i w ustanowieniu europejskiej misji obserwacyjnej. Warto podkreślić, że w łonie Unii widoczny był silny podział w kwestii wydarzeń na Kaukazie. Część państw członkowskich wyraziła zdecydowane polityczne wsparcie dla Tbilisi, potępiając działania Rosji (w szczególności państwa Europy Środkowo-Wschodniej, ale także Wielka Brytania czy Szwecja), część państw oskarżyła Gruzję o sprowokowanie konfliktu (Niemcy, Francja)²⁵⁹. Oceniając wydarzenia z sierpnia 2008 roku można pokusić się o stwierdzenie, że ponowna eskalacja „zamrożonych konfliktów” była efektem braku wystarczającej woli politycznej wspólnoty międzynarodowej w zakresie pełniejszego zaangażowania na rzecz unormowania sytuacji w regionie. Pomimo wspomnianego wsparcia

²⁵⁷ F. Coene, *op. cit.*, s. 182.

²⁵⁸ Ustalenia zawarte w „sześciopunktowym” dokumencie z 12 sierpnia 2008 roku zostały uzupełnione o „trzy punktowy” dokument przyjęty 8 września 2008 roku.

²⁵⁹ T. Valasek, *What Does the War in Georgia Mean For EU Foreign Policy?*, „Briefing Note”, August 2005, Center for European Reform, s. 1.

finansowego UE ograniczała się, ze względu na brak spójnego stanowiska w relacjach z Federacją Rosyjską, jedynie do ogólnych deklaracji politycznych. Konsekwencją takiego stanu rzeczy była polityka Kremla, która w sposób pośredni stała się katalizatorem dalszej aktywności unijnej. Jednocześnie wyraźnej zmianie uległa postawa społeczeństwa gruzińskiego, które w relacjach z Unią, a nie w relacjach z NATO, zaczęło dostrzegać większe szanse na realizację reform wewnętrznych jak i zapewnienie bezpieczeństwa.

Reakcją Unii na wydarzenia na Kaukazie było zwołanie nadzwyczajnego posiedzenia Rady Europejskiej poświęconego Gruzji 1 września 2008 roku. W rezultacie obrad, w przyjętym stanowisku, Rada wyraziła swoją dezaprobatę wobec „przemocy i nieproporcjonalnej reakcji Rosji”, potępiła decyzję Moskwy odnośnie do uznania niepodległości Abchazji i Osetii Południowej, jak również wezwała strony konfliktu do „kontynuacji pełnej implementacji” podpisanego w sierpniu porozumienia, deklarując jednocześnie gotowość jak najszybszego złagodzenia reżimu wizowego dla obywateli Gruzji oraz ustanowienia pełnej strefy wolnego handlu²⁶⁰. Decyzje Rady znalazły kontynuację w kolejnym zwiększeniu subsydiów, które zostało ustalone w trakcie konferencji darczyńców (Donors Conference) zorganizowanej w Brukseli 22 października 2008 roku. Zgodnie z podjętymi wówczas zobowiązaniami wspólnota międzynarodowa zadeklarowała udzielenie w latach 2008-2010 wsparcia finansowego w wysokości blisko 3,5 mld euro²⁶¹. Przekazane środki zostały przeznaczone na wsparcie odbudowy zniszczonej infrastruktury, pomoc uchodźcom oraz poprawę stanu gruzińskiej gospodarki, która ucierpiała w wyniku konfliktu.

²⁶⁰ *Extraordinary European Council, Brussels 1 September 2008 Presidency Conclusions*, Rada UE, 6.10.2008, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/102545.pdf [1.04.2019].

²⁶¹ *Georgia Donors Conference – 22 October 2008*, oficjalna strona internetowa Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych, http://eeas.europa.eu/georgia/conference/index_en.htm [1.07.2010].

Intensyfikacja działań nie ograniczyła się, jak to miało miejsce wcześniej, do wydzielenia kolejnych subsydiów, ale przyjęła także bardziej widoczne formy unijnej obecności w Gruzji poprzez ustanowienie misji obserwacyjnej oraz powołanie niezależnej międzynarodowej misji mającej wyjaśnić przyczyny konfliktu²⁶². Jesienią 2008 roku swoją działalność rozpoczęła Misja Obserwacyjna UE (European Union Monitoring Mission, EUMM)²⁶³. Celem misji jest stabilizacja i normalizacja sytuacji na terenach objętych działaniami zbrojnymi w sierpniu 2008 roku (aktywność misji obejmuje teren całego kraju w uznanych przez społeczność międzynarodową granicach, jednak władze w Suchumi i Cchinwali odmawiają dostępu na terytorium republik Abchazji i Osetii Południowej), jak również informowanie UE na temat sytuacji w regionie. Główna siedziba EUMM zlokalizowana została w Tbilisi. Pozostałe trzy biura terenowe znajdują się w Mcchecie (około 40 km od Tbilisi), Gori (około 70 km na zachód od Tbilisi) oraz Zugdidi (w pobliżu granicy z Abchazją). W momencie ustanowienia misji kierownictwo nad jej działaniami powierzono ambasadorowi Hansjoergowi Haberowi, który w lipcu w 2011 roku zastąpiony został przez gen. Andrzeja Tyszkiewicza. Wybór Polaka na szefa EUMM spotkał się z uzasadnionym zadowoleniem Warszawy wyrażonym przez ministra spraw zagranicznych RP Radosława Sikorskiego:

To, że gen. Tyszkiewicz, były dowódca wielonarodowego kontyngentu w Iraku i nasz były ambasador w Bośni i Hercegowinie, będzie

²⁶² Niezależna Międzynarodowa Misja Wyjaśniająca (Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, IIFFMCG) powołana decyzją Rady UE w grudniu 2008 roku prowadziła prace do września 2009 roku pod kierownictwem ambasador Heidi Tagliavini. Rezultatem dochodzenia Misji była publikacja raportu na temat przyczyn i przebiegu konfliktu gruzińsko-rosyjskiego.

²⁶³ EUMM została ustanowiona 15 września 2008 roku. Pierwsze działania monitorujące podjęto 1 października 2008 roku. *About EUMM*, oficjalna strona internetowa Misji Obserwacyjnej UE, http://www.eumm.eu/en/about_eumm [1.04.2019].

szefem misji monitorującej UE w Gruzji, kraju, z którym łączą nas specjalne więzi, kraju członkowskim Partnerstwa Wschodniego, to kolejny punkt w procesie wypełniania przez naszych rodaków tego, co powinno być sprawiedliwym geograficznym parytetem w instytucjach europejskich²⁶⁴.

Wspomniany geograficzny parytet w ramach EUMM wyrażony jest przez udział 14 Polaków realizujących zadania misji (stan liczebny na 20 kwietnia 2019 roku)²⁶⁵. Obecnie pracami misji kieruje duński dyplomata Erik Høeg.

Niezwykle istotną, szczególnie z punktu widzenia polskiej aktywności na forum UE, była zaproponowana przez Warszawę i Sztokholm inicjatywa Partnerstwa Wschodniego. Inicjatywa skierowana do wschodnich sąsiadów UE (Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii oraz Ukrainy) została przyjęta przez Radę Europejską w marcu 2009 roku. „Partnerstwo Wschodnie wprowadza nową jakość w relacjach pomiędzy UE a państwami nim objętymi poprzez postępującą i stopniową integrację tych państw i ich społeczeństw z Unią Europejską”²⁶⁶, jednak należy podkreślić, iż owa integracja nie daje gwarancji przyszłego członkostwa w UE.

Inauguracja Partnerstwa Wschodniego odbyła się w trakcie szczytu państw członkowskich UE oraz państw objętych programem zorganizowanego w maju 2009 roku w Pradze. Ustalenia szczytu dotyczyły nie tylko obszarów i zakresu współpracy, ale także harmonogramu spotkań na szczeblu ministerialnym oraz szefów państw,

²⁶⁴ Gen. Tyszkiewicz szefem misji UE w Gruzji, TVP.INFO, 5.07.2011, <http://tvp.info/informacje/swiat/gen-tyszkiewicz-szefem-misji-ue-w-gruzji/4831808> [1.04.2019].

²⁶⁵ *Mission Facts and Figures*, oficjalna strona internetowa Misji Obserwacyjnej UE, http://eumm.eu/en/about_eumm/facts_and_figures [20.04.2019].

²⁶⁶ *Partnerstwo Wschodnie*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, <http://www.msz.gov.pl/Partnerstwo,Wschodnie,19887.html> [15.07.2011].

wpisując inicjatywę PW na stałe jako pełnowymiarowy element Europejskiej Polityki Sąsiedztwa²⁶⁷. Jako najważniejsze założenia PW wskazywano wówczas działania zmierzające do ustanowienia politycznego stowarzyszenia państw objętych PW z Unią, utworzenie pogłębionych i kompleksowych stref wolnego handlu oraz liberalizację reżimu wizowego. W przypadku relacji na linii Tbilisi–Bruksela, przytoczone powyżej priorytety dotyczące strefy wolnego handlu oraz złagodzenia reżimu wizowego zostały wyartykułowane przez Unię w trakcie wspomnianego już nadzwyczajnego szczytu UE we wrześniu 2008 roku, tak więc podjęcie aktywności w tym zakresie w ramach inicjatywy Partnerstwa Wschodniego stanowiło logiczną kontynuację wcześniejszych działań. Rozpoczęcie przez Tbilisi negocjacji dotyczących umowy stowarzyszeniowej (lipiec 2010 roku) pozwoliło także na podjęcie prac w zakresie utworzenia pogłębionej i poszerzonej strefy wolnego handlu (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement, DCFTA)²⁶⁸. W marcu 2011 roku weszła w życie umowa o złagodzeniu reżimu wizowego.

Obniżenie kosztów wiz z 60 do 35 euro przy jednoczesnej możliwości uzyskania wizy bezpłatnej przez wybrane kategorie obywateli, m.in. studentów, naukowców, dziennikarzy czy biznesmenów, należało uznać za wymierny i ważny efekt implementacji Partnerstwa Wschodniego obejmujący obywateli Gruzji²⁶⁹. Wprawdzie Gruzja była i jest nadal uznawana powszechnie za kraj o wysokim poziomie zainteresowania jak najszybszą integracją z UE, dystansując w tym zakresie pozostałe państwa Kaukazu Południowego, jednak proces negocjacyjny w obszarze umowy stowarzyszeniowej był spowalnia-

²⁶⁷ *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, Rada UE, 7.05.2009, http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/eastern_partnership/documents/prague_summit_declaration_en.pdf [15.07.2012].

²⁶⁸ Por. B. Czajkowska [et al.], *Poland's Relations With the South Caucasus Countries – Selected Issues*, Białystok 2010, s. 18.

²⁶⁹ Por. T. Sikorski, *Partnerstwo Wschodnie w Gruzji: pierwsze rezultaty*, „Biuletyn PISM” 2011, nr 19 (768).

ny przez niechęć gruzińskich władz wobec standardów unijnych i europejskiego modelu gospodarczego²⁷⁰. Nie zmieniło to jednak pozytywnej oceny przemian zachodzących w Gruzji, wyrażonej w trakcie drugiego Szczytu Partnerstwa Wschodniego zorganizowanego w Warszawie w dniach 29-30 września 2011 roku. W deklaracji wieńczącej obrady szczytu podkreślono „znaczący postęp w procesie negocjacyjnym” oraz zwrócono uwagę na zakończone sukcesem negocjacje w obszarach lotnictwa (Umowa o wspólnym obszarze lotniczym – Common Aviation Area Agreement), rolnictwa (Umowa w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych produktów rolnych i środków spożywczych – Agreement on Protection of Geographical Indications of Agricultural Products and Foodstuff) oraz ułatwień wizowych i readmisji²⁷¹.

Szczyt Partnerstwa Wschodniego w Wilnie (28-29 listopada 2013) znacząco przybliżył Gruzję do umowy stowarzyszeniowej, gdyż to właśnie wtedy, „po niedawnym sfinalizowaniu odpowiednich negocjacji, paraflowano układy o stowarzyszeniu między UE a Republiką Mołdawii oraz UE-Gruzja, w tym DCFTA”²⁷². W czerwcu 2014 roku podpisano Umowę stowarzyszeniową (Association Agreement), która wraz z Umową o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu (DCFTA) weszła ostatecznie w życie 1 lipca 2016 roku²⁷³. Kolejnym krokiem milowym w relacjach na linii Gruzja-UE było

²⁷⁰ *Ibidem*.

²⁷¹ *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Rada UE, 30.09.2011, http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/eastern_partnership/documents/warsaw_summit_declaration_en.pdf [15.07.2012].

²⁷² *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28-29 November 2013*, Rada UE, 29.11.2013, https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf [1.04.2019].

²⁷³ *EU-Georgia Relations, Factsheet*, oficjalna strona internetowa Europejskiej Służby Działania Zewnętrznych, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/23634/EU-Georgia%20relations,%20factsheet [1.04.2019].

zniesienie wiz w marcu 2017 roku. W nieco ponad pół roku z ruchu bezwizowego skorzystało ponad 300 000 Gruzinów²⁷⁴.

Wyraźna w ostatnich latach zmiana charakteru wzajemnych relacji pomiędzy Gruzją a UE jest raczej splotem działań ze strony Brukseli wynikających z zaistniałych okoliczności aniżeli polityką opartą na długoterminowych, strategicznych założeniach. Część obserwatorów zauważa wręcz, że przy braku zaproszenia do członkostwa Gruzja znajdzie się „w przedsionku Europy”, korzystając wprawdzie z uzyskanych już udogodnień, nie mając jednak szansy na pełną integrację²⁷⁵. Wprawdzie polityka Unii w stosunku do partnerów na Wschodzie w ciągu dekady istnienia Partnerstwa Wschodniego uległa wyraźnej ewolucji to jednak przyjęta zasada „więcej za więcej” (*more for more*), której beneficjentem jest Gruzja, ma także ograniczenia.

Zarówno rozszerzenie UE, jak i konflikt gruzińsko-rosyjski, ale przede wszystkim wydarzenia na Ukrainie oraz obecna polityka Kremla, wpływają na intensyfikację działań Brukseli na rzecz Gruzji. Równocześnie, w sferze europejskiej percepcji regionu, nadal pozostaje aktualna teza wyrażona kilka lat temu przez de Waala, który zauważył, że kraje Kaukazu Południowego „wciąż czekają na Europę, by ta zauważyła i zrozumiała problemy regionu”²⁷⁶, który zarówno w sferze mentalnej, jak i praktycznej dla większości państw członkowskich UE pozostaje odległy.

Nasuwa się pytanie, co tak naprawdę determinuje działania Unii nie tylko wobec Gruzji, ale wobec całego Kaukazu Południowego. Większość badaczy jako najważniejsze argumenty, potwierdzające konieczność zaangażowania UE na Kaukazie Południowym, wskazywała sferę bezpieczeństwa oraz konieczność zapewnienia

²⁷⁴ *Ibidem*.

²⁷⁵ M. Falkowski, *UE-Gruzja: zniesienie wiz i co dalej?*, Analizy OSW, 29.03.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-29/ue-gruzja-zniesienie-wiz-i-co-dalej> [1.04.2019].

²⁷⁶ T. de Waal, *The Caucasus...*, s. 227.

dostaw surowców kaspijskich²⁷⁷. Jednak nawet w zakresie tak istotnych kwestii Unia nie potrafiła wypracować jednolitego i spójnego stanowiska. Wydarzenia z sierpnia 2008 roku pokazały głęboko zakorzenione podziały w łonie UE związane z postrzeganiem Rosji, co przekładało się na aktywność poszczególnych państw Unii w regionie. Dopiero wydarzenia na Ukrainie (rewolucja godności, aneksja Krymu oraz wojna na wschodzie kraju) zmusiły UE do zdecydowanych działań politycznych. Jednak nawet wprowadzenie sankcji wobec Rosji w poszczególnych krajach członkowskich UE jest różnie oceniane. Równocześnie działania na rzecz wspólnego bezpieczeństwa energetycznego Europy uległy w ostatnich latach osłabieniu i determinowane są przez te same przesłanki będące konsekwencją odmiennej percepcji polityki Kremla. Równie istotny pozostaje rozdźwięk w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa w kwestii kierunku działań oraz wysokości finansowych subsydiów dla „kręgu przyjaciół” Europy (dyskusja w łonie Unii dotycząca uwzględnienia zarówno priorytetów Unii na rzecz Regionu Morza Śródziemnego, jak i Partnerstwa Wschodniego jest niezwykle trudna ze względu na kryzys migracyjny, jaki w ostatnich latach dotknął Europę). Konsekwencją splotu powyższych czynników jest poziom zaangażowania Brukseli oraz jej odpowiedź na gruzińskie oczekiwania. Gruzja, deklarując niezmiennie wolę integracji (pomimo obecnego braku perspektywy członkostwa), kontynuując reformy oraz korzystając z unijnych dotacji, zwiększa swoje szanse na zbliżenie z UE oraz poprawia sytuację społeczno-ekonomiczną mieszkańców, którzy uważają się za Europejczyków²⁷⁸. Jednak to nie wola czy działania reformatorskie gruzińskich władz będą decydowały ostatecznie o realizacji aspiracji Tbilisi, ale państwa członkowskie Unii, które jak na razie nie widzą w swoim gronie żadnego z państw objętych Partnerstwem Wschodnim.

²⁷⁷ Por. Ch. King, *op. cit.*; T. de Waal, *op. cit.*; F. Coene, *op. cit.*

²⁷⁸ Na temat percepcji Zachodu i tendencji prozachodnich gruzińskiego społeczeństwa szerzej: P. Trzaskowski, *op. cit.*

III.3. Strategiczne partnerstwo Gruzji i USA

Obecność Stanów Zjednoczonych w regionie Kaukazu Południowego jest determinowana przede wszystkim rywalizacją z Federacją Rosyjską w sferze strategicznej (m.in. energetycznej i militarnej). Niemniej natężenie amerykańskiej aktywności uzależnione jest od priorytetów przyjmowanych każdorazowo przez kolejnych prezydentów zasiadających w Białym Domu, będąc jednocześnie wypadkową globalnej polityki USA.

Stany Zjednoczone z powodzeniem wykorzystały okres braku jednolitych i przemyślanych działań Kremla wobec regionu w czasach prezydentury Borysa Jelcyna opartych na realizacji doraźnych zamierzeń. Objęcie urzędu prezydenta Rosji przez Władimira Putina wpłynęło na zaostrzenie rywalizacji pomiędzy oboma krajami. Pomimo podkreślanego w 2001 roku (zamach na World Trade Center²⁷⁹) partnerstwa w walce ze światowym terroryzmem, spreczne interesy Moskwy i Waszyngtonu doprowadziły do eskalacji napięcia, która nastąpiła w sierpniu 2008 roku, a następnie uległa pogłębieniu po aneksji Krymu (2014) i rozpoczęciu wojny na wschodniej Ukrainie.

Stany Zjednoczone Ameryki nadal można postrzegać jako głównego konkurenta Federacji Rosyjskiej na obszarze Kaukazu Południowego, niemniej globalny prymat USA ulega obecnie osłabieniu. Również poziom kaukaskiego zaangażowania USA jest odmienny w różnych obszarach. Militarne przewagę w ostatnich latach uzyskała Federacja Rosyjska, gospodarczo coraz aktywniej zaznaczając swoją obecność Chiny. Również w sferze idei i wartości, przez pryzmat których postrzegane były Stany Zjednoczone, wraz z objęciem

²⁷⁹ Prezydent Władimir Putin był pierwszym przywódcą, który złożył prezydentowi George'owi W. Bushowi kondolencje w związku z nowojorską tragedią oraz wyraził gotowość Rosji do udzielenia USA wsparcia w walce ze światowym terroryzmem. Por. S. Shuster, *How the War on Terrorism Did Russia a Favor*, „Time”, 11.09.2011, <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2093529,00.html> [1.04.2019].

urzędu przez Donalda Trumpa ocena pozostaje niejednoznaczna i budzi wątpliwości. Niezależnie od wspomnianych aspektów gruziński wybór, na tle regionu, zdecydowanie wskazuje na proamerykańskie sympatie.

Podjęte przez autora rozważania obejmują okres prezydentury: George'a W. Busha (2001-2009), Baracka Obamy (2009-2017) oraz Donalda Trumpa (2017 – obecnie).

Szczytowy okres w relacjach gruzińsko-amerykańskich przypada na prezydenturę George'a W. Busha. Świadczą o tym ówczesne silne wsparcie dla euroatlantyckich aspiracji Gruzji czy pierwsza w historii wizyta amerykańskiego prezydenta w Tbilisi. Pomimo deklarowanej przez prezydenta Baracka Obamę woli *resetu* w relacjach z Rosją oraz obserwowanego osłabienia zaangażowania USA w regionie Waszyngton utrzymał zasadniczy kurs polityki wobec Kaukazu Południowego. Podejmowane przez amerykańskie władze działania zmierzały do utrudnienia procesu odbudowy dominującej pozycji Rosji. Jeszcze w 2012 roku Donald Trump w jednym z wpisów na Twitterze komplementował Gruzję: „Gruzja to mały cud. Dobrze radzi sobie ekonomicznie pod kierownictwem @SaakashviliM. Świetny amerykański sojusznik”²⁸⁰. W jednym z ostatnich wywiadów telewizyjnych Saakaszwili stwierdził: „Wiem na pewno, że prezydent Donald J. Trump zrobił ogromne rzeczy, aby powstrzymać Rosję”²⁸¹. Choć sympatia Saakaszwilego dla republikańskiej administracji nie zaskakuje, niemniej wciąż kontrowersyjna rola odegrana przez Rosję w amerykańskich wyborach prezydenckich ma także swojej reperkusje w polityce Waszyngtonu wobec Gruzji.

USA będące nadal mocarstwem o charakterze globalnym dążą do utrzymania swojego znaczenia. Jednym z obszarów rywalizacji

²⁸⁰ Oficjalny profil Donalda Trumpa na Twitterze, wpis z 17.08.2012, <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/236459619130683392> [1.04.2019].

²⁸¹ Wywiad M. Saakaszwilego dla FOX News, 27.03.2019, <https://www.facebook.com/FoxNews/videos/former-president-saakashvili-of-the-republic-of-georgia-joins-fox-friends-first/2177984982247681/> [1.04.2019].

pozostaje region Kaukazu Południowego, który Moskwa (tak jak w przypadku większości państw poradzieckich) uważa za swoją wyłączną strefę wpływów. Priorytety amerykańskiej aktywności, wśród których kluczową rolę odgrywają tradycyjnie polityka bezpieczeństwa oraz energetyka, znajdują się nie tylko w opozycji do interesów Moskwy, ale przede wszystkim podważają jej dominującą pozycję. Wszystkie południowokaukaskie republiki są zainteresowane współpracą z Waszyngtonem, jednak nie wszystkie z różnych względów są gotowe do pełnowymiarowego oraz niezależnego dialogu w wymienionych kwestiach. Państwem, które w sposób jednoznaczny oraz otwarty deklaruje gotowość do współpracy z USA we wszystkich obszarach, nadal pozostaje Gruzja.

Stany Zjednoczone jako jedno z pierwszych państw uznały niepodległość Gruzji (23 kwietnia 1992 roku) odzyskaną w rezultacie rozpadu Związku Radzieckiego. Tbilisi od początku nawiązania stosunków dyplomatycznych z USA pozostaje jednym z największych odbiorców amerykańskiej pomocy finansowej (od 1992 roku USA przekazały na rzecz Gruzji kwotę 3,2 mld dolarów)²⁸².

Początkowy okres współpracy amerykańsko-gruzińskiej charakteryzował się przede wszystkim działaniami Waszyngtonu na rzecz stabilizacji sytuacji w Gruzji po rozpadzie ZSRR²⁸³. Pierwsza dekada wzajemnych relacji została zdominowana przez działania zmierzające do jak najbardziej efektywnego wykorzystania możliwości wynikających z otwarcia regionu bogatego w surowce naturalne. Gruzja ze względu na swoje położenie geograficzne oraz promowane przez Waszyngton działania umożliwiające wydobycie i tranzyt kaspijskich surowców z ominięciem Rosji znalazła się w ścisłym

²⁸² *Foreign Operations Assistance: Georgia*, oficjalna strona internetowa Departamentu Stanu USA, <https://www.state.gov/p/eur/rls/fs/2018/284739.htm> [1.04.2019].

²⁸³ Por. O. Pliszczyńska, *Polityka zagraniczna Stanów Zjednoczonych wobec regionu Kaukazu Południowego*, [w:] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.

kręgu zainteresowań USA. Okres lat 90. ubiegłego stulecia dla samej Gruzji był czasem niestabilności politycznej na arenie wewnętrznej targanej walkami o władzę oraz próbami, zakończonymi niepowodzeniem, utrzymania jedności terytorialnej kraju. Dopiero objęcie rządów przez Eduarda Szewardnadze pozwoliło na względne ustabilizowanie sytuacji oraz efektywne podjęcie dialogu w zakresie współpracy ze Stanami Zjednoczonymi. Szewardnadze, cieszący się w Waszyngtonie pozytywną opinią, wynikającą z wcześniejszej aktywności na stanowisku ministra spraw zagranicznych ZSRR, w znacznej mierze przyczynił się do wyznaczenia zrównoważonego, proamerykańskiego kierunku działań²⁸⁴.

Za najważniejszy sukces lat 90. XX wieku amerykańskiej aktywności w regionie Kaukazu Południowego należy uznać doprowadzenie do podpisania „kontraktu stulecia” (20 września 1994 roku). Prezydent Bill Clinton, przekonując prezydenta Borysa Jelcyna, że „rozwój w sektorze naftowym w regionie [Kaukazu Południowego] jest dobry dla Rosji i jest dobry dla Stanów Zjednoczonych”, przypieczętował podpisanie porozumienia, w rezultacie którego amerykańskie koncerny uzyskały dostęp do kaspijskich surowców²⁸⁵. W perspektywie długofalowej możliwość pozyskania ropy i gazu ziemnego z szelfu Morza Kaspijskiego oraz ich tranzyt miały przyczynić się nie tylko do rozwoju Gruzji i Azerbejdżanu, ale przede wszystkim do uniezależnienia ich od Moskwy. Realizacja tego zamierzenia determinowała amerykańskie działania w drugiej dekadzie relacji z regionem, przypadające na okres prezydentury George’a W. Busha (2001-2009). Wydarzeniem, które w sposób kluczowy zdefiniowało charakter amerykańskiej polityki zagranicznej (w tym także wobec Kaukazu Południowego), był przywołany na wstępie zamach terrorystyczny dokonany 11 września 2001 roku.

²⁸⁴ Por. A. Cohen, *Shevardnadze's Journey*, „Policy Review” 2004, vol. 124.

²⁸⁵ S. LeVine, *The Oil and Glory. The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea*, New York 2007, s. 201.



Ilustracja nr 3: „Ameryko, ufamy ci!” – znaczek wydany przez gruzińską pocztę w 2001 roku.

Źródło: zbiory autora.

Wzrost znaczenia Kaukazu Południowego w związku z rozpoczęciem operacji militarnej w Iraku i Afganistanie przyczynił się także do aktywizacji amerykańskich kontaktów z Gruzją, która poparła działania Waszyngtonu (symbolicznym wyrazem poparcia może być zamieszczona powyżej ilustracja przedstawiająca znaczek wydany przez gruzińską pocztę na znak solidarności ze Stanami Zjednoczonymi). Zarówno współpraca militarna, jak i rozbudowa infrastruktury tranzytowej (będąca kontynuacją działań podjętych w latach 90. ubiegłego stulecia), przy jednoczesnym wsparciu finansowym dla wprowadzanych w Gruzji reform, to główne elementy amerykańskich działań podejmowanych do 2008 roku. Zmiana charakteru i poziomu relacji nastąpiła po wojnie gruzińsko-rosyjskiej, a zwłaszcza po zmianie administracji w Waszyngtonie w wyniku wyborów przeprowadzonych w 2009 roku. Strona amerykańska podtrzymała wprawdzie przyjętą w ostatnich dniach urzędowania prezydenta Busha deklarację o strategicznym partnerstwie łączącym USA i Gruzję (*US-Georgia Charter on Strategic Partnership*), jednak relacje pomiędzy oboma krajami uległy ochłodzeniu. Również objęcie urzędu przez Donalda Trumpa, jak na razie, nie zmieniło diametralnie stanowiska USA wobec Gruzji, zgodnie z którym Waszyngton wyraża wsparcie „dla suwerenności i integralności terytorialnej

Gruzji oraz jej zaangażowanie w dalsze reformy demokratyczne i gospodarcze”²⁸⁶.

Dla rozważań podjętych w niniejszej pracy za kluczową należy uznać intensyfikację kontaktów pomiędzy Gruzją i USA, do jakiej doszło po rewolucji róż. Nie sposób jednak dokonać pełnego omówienia współczesnych relacji łączących Waszyngton i Tbilisi bez przypomnienia działań podejmowanych w końcowym okresie prezydentury Eduarda Szewardnadze. Gruzja poparła wówczas Stany Zjednoczone w kwestii operacji wojskowej w Iraku, wysyłając kontyngent wojskowy. Prezydent Szewardnadze znalazł się w wąskim gronie przywódców światowych wspierających amerykańskie działania wobec Iraku. Gruzja uzyskała w zamian amerykańską pomoc finansową oraz szkoleniową w ramach programu „Wyszkolić i wyposażać” („Georgia Train and Equip Program”, GTEP; program trwający 18 miesięcy kosztował 64 mln dolarów; kontynuowany w latach 2005-2007 w ramach programu „Georgia Sustainment and Stability Operations Program”, GSSOP), mającego przygotować gruzińskich żołnierzy do współdziałania z siłami amerykańskimi w ramach misji²⁸⁷. Realizacja programu „Wyszkolić i wyposażać” miała także szczególne znaczenie dla Gruzji, gdyż pozwoliła zażegnać kryzys gruzińsko-rosyjski dotyczący napięć wokół wąwozu Pankisi²⁸⁸. Moskwa oskarżała władze gruzińskie

²⁸⁶ *U.S. Relations With Georgia*, oficjalna strona internetowa Departamentu Stanu USA, <https://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5253.htm> [1.04.2019].

²⁸⁷ *Defense and Security (Counter-terrorism) Cooperation*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych Gruzji, http://www.mfa.gov.ge/index.php?sec_id=268&lang_id=ENG [15.07.2012].

²⁸⁸ Strobe Talbott, w administracji prezydenta Billa Clintona pełniący funkcję zastępcy sekretarza stanu (1994-2001), we wstępie do książki Ronalda D. Asmusa porównuje napięcie na linii Moskwa–Tbilisi w sprawie wąwozu Pankisi do sytuacji poprzedzającej wybuch konfliktu w sierpniu 2008 roku, sugerując, że już wtedy Rosja nie akceptowała prozachodniej polityki prezydenta Szewardnadzego – S. Talbott, *Słowo wstępne*, [w:] R. D. Asmus, *op. cit.*

o niereagowanie na obecność bojowników czeczeńskich w wąwozie. Stawiane zarzuty przyczyniły się do wzrostu napięcia na granicy gruzińsko-rosyjskiej oraz miały doprowadzić do dyskredytacji Gruzji na arenie międzynarodowej przedstawianej przez Moskwę jako kraj sprzyjający terrorystom. Dzięki amerykańskiemu wsparciu gruzińskie siły wojskowe opanowały sytuację w przygranicznym regionie, pozbawiając jednocześnie Moskwę instrumentu nacisku umożliwiającego interwencję w sprawy wewnętrzne kraju. Udział gruzińskiego kontyngentu wojskowego w Iraku, ale przede wszystkim zaangażowanie prezydenta Szewardnadzego w realizację projektu rurociągu Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC), mającego umożliwić przesył kaspijskiej ropy na Zachód, należy uznać za wyrażnie proamerykańskie działania władz gruzińskich. Przełomem we wzajemnych relacjach były wydarzenia rewolucji róż. Odejście ze sceny politycznej Szewardnadzego i przejęcie sterów państwa przez Saakaszwilego wpłynęło na intensyfikację kontaktów z Waszyngtonem.

Prezentowana przez nowe władze jednoznacznie proamerykańska postawa, będąca w sprzeczności z kreowaną przez Szewardnadzego polityką balansu pomiędzy Moskwą i Waszyngtonem, może wynikać z dwóch przesłanek. Pierwszą z nich było pośrednie lub bezpośrednie amerykańskie zaangażowanie we wsparcie działalności gruzińskich organizacji pozarządowych czynnie uczestniczących w akcjach protestacyjnych w listopadzie 2003 roku. Zaangażowanie finansowe fundacji Sorosa na rzecz aktywności Kmarty, a także pokrycie kosztów zagranicznych podróży czołowych polityków ówczesnej opozycji przez amerykański National Democratic Institute są głównymi argumentami w dyskusji na temat bezpośredniego udziału USA w kreowaniu wydarzeń w Gruzji²⁸⁹. Drugą, równie istotną przesłanką były osobiste doświadczenia Saakaszwilego, który dzięki programowi stypendialnemu odbył studia na Uniwersytecie Columbia, co z pewnością miało silny wpływ na ukształtowanie jego

²⁸⁹ V. Avioutskii, *op. cit.*, s. 51.

poglądów²⁹⁰. Nie bez znaczenia pozostaje kwestia realizowanej przez ówczesną amerykańską administrację wizji prezydenta George'a W. Busha opartej na idei szerzenia wolności i demokracji na świecie, w którą wpisują się przemiany, do jakich do pewnego stopnia doszło w Gruzji po 2003 roku²⁹¹. Rosnące wsparcie Waszyngtonu spotkało się z entuzjastycznym przyjęciem w Tbilisi oraz zaniepokojeniem i rozdrażnieniem w Moskwie. W szerszym kontekście gruzińska rewolucja róż zapoczątkowała falę kolorowych rewolucji w bliskim sąsiedztwie Rosji. Wydarzenia pomarańczowej rewolucji na Ukrainie (2004) oraz rewolucji tulipanów w Kirgistanie (2005), wyrażające wówczas społeczne dążenia do demokratyzacji życia, w ocenie Krem-la były postrzegane jako przejaw zaangażowania Zachodu w sprawy wewnętrzne WNP sprzecznego z interesami Rosji. W imię propagowania demokracji w regionie administracja Busha nie tylko z pobudek moralnych, ale przede wszystkim mając na uwadze pragmatyczny interes Stanów Zjednoczonych, zwiększała swoje zaangażowanie na rzecz Gruzji. W przekonaniu Waszyngtonu budowanie demokracji było formą obrony przed globalnym zagrożeniem terroryzmem, a równoczesne wprowadzanie rządów demokratycznych w tych krajach pozwalało na stabilizację sytuacji politycznej i gospodarczej²⁹². Potwierdzeniem amerykańskiego zaangażowania była historyczna wizyta prezydenta George'a W. Busha w Tbilisi, do której doszło w maju 2005 roku. W trakcie wystąpienia przed tysiącami mieszkańców stolicy prezydent Bush powiedział: „ścieżka wolności, którą wybraliście, nie jest łatwa, ale nie podążacie nią w osamotnieniu. Amerykanie szanują wasz odważny wybór. Naród amerykański

²⁹⁰ Również ze względów osobistych pobyt w USA był ważny dla Saakaszwilego, gdyż to właśnie w Nowym Jorku 17 listopada 1993 roku zawarł on związek małżeński z Sandrą E. Roelofs. Szerzej na ten temat: S. E. Roelofs, *Historia idealistki*, przeł. A. Wiśniewska, Kraków 2011.

²⁹¹ Szerzej na ten temat w: G. W. Bush, *Kluczowe decyzje*, przeł. P. Pietrzak, W. Grzelczak, Warszawa 2011.

²⁹² Por. L. A. Mitchell, *op. cit.*, s. 16-17.

będzie was wspierać w budowie wolnej i demokratycznej Gruzji”²⁹³. Prezydent Bush nie tylko udzielił poparcia dla zmian, do jakich doszło w Gruzji, ale także stwierdził, że „szanuje pragnienie Gruzji wstąpienia do instytucji europejskich”²⁹⁴. Potwierdził również amerykańskie wsparcie dla jeszcze bliższej współpracy Gruzji z NATO oraz podziękował za gruzińskie zaangażowanie w misje w Iraku i w Afganistanie. Jednocześnie amerykański przywódca zaznaczył, że pokojowe uregulowanie konfliktów wewnętrznych w Gruzji ma kluczowe znaczenie dla dalszego procesu integracji euroatlantyckiej. Amerykańska administracja nie tylko wspierała wprowadzane przez gruzińskie władze reformy, ale także upatrywała w Gruzji orędownika przemian mogących objąć znaczną część obszaru poradzieckiego. W przekonaniu administracji Busha wprowadzenie Gruzji do struktur euroatlantyckich miało zapewnić bezpieczeństwo samej Gruzji oraz powodzenie działań podejmowanych wobec całego regionu. Dlatego też Stany Zjednoczone były nie tylko głównym darczyńcą Gruzji, ale również orędownikiem prozachodnich aspiracji Tbilisi. Nie oznacza to jednak, że Waszyngton nie miał wiedzy w kwestii rzeczywistych zagrożeń wynikających zarówno z nie zawsze trafnych działań władz w Tbilisi (świadczą o tym informacje ujawnione przez WikiLeaks²⁹⁵), jak i coraz bardziej widocznego niezadowolenia Moskwy (szczególnie po uznaniu przez wspólnotę międzynarodową Kosowa). Największe zagrożenie stanowiły nieuregulowane konflikty w Abchazji i Osetii Południowej, o czym nie bez przyczyny wspominał prezydent Bush w przytoczonym wystąpieniu. Republikańska administracja w Waszyngtonie podejmowała wielokrotnie działania mające nie dopuścić do eskalacji przemocy wokół nieuregulowanych

²⁹³ *Bush's Speech in Georgia*, BBC News, 10.05.2005, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4534267.stm> [1.04.2019].

²⁹⁴ *Ibidem*.

²⁹⁵ Więcej na ten temat: <http://www.wikileaks.org/wiki/Category:Georgia> [1.04.2019].

konfliktów, nie mogła jednak powstrzymać decyzji niezależnych władz gruzińskich. Idea prezydenta Busha, by pomimo wyraźnego sprzeciwu państw członkowskich NATO forsować przyjęcie MAP dla Gruzji, stała się jedną z przyczyn niepowodzenia amerykańskiej polityki wobec Gruzji. Postawa Moskwy, skutecznie wywierającej presję na Tbilisi, doprowadziła ostatecznie do wybuchu konfliktu zbrojnego, którego Stany Zjednoczone, pomimo podejmowanych prób, nie były w stanie powstrzymać. Znamienna w tej kwestii pozostaje choćby wizyta sekretarz stanu Condoleezy Rice w Tbilisi na kilka tygodni przed wybuchem wojny rosyjsko-gruzińskiej²⁹⁶. Waszyngton nie mógł udzielić militarnego wsparcia Gruzji w konflikcie z Rosją, ograniczając się jedynie do demonstracji poparcia poprzez deklaracje polityczne oraz pomoc humanitarną. Prezydent Bush w swoich wspomnieniach przytacza rozmowę z prezydentem Putinem, do której doszło w trakcie uroczystości otwarcia igrzysk olimpijskich w Pekinie, a więc w momencie, kiedy w Gruzji toczyły się już działania zbrojne, w której obarczył rosyjskiego przywódcę pełną odpowiedzialnością za doprowadzenie do wojny²⁹⁷.

Konfrontacja Gruzji z Rosją zakończyła się nie tylko klęską militarną Gruzji, ale także porażką polityczną będącą udziałem amerykańskiej administracji. Waszyngton, chcąc uniknąć bezpośredniego zaangażowania w konflikt, również proces pokojowy oddał Francji sprawującej wówczas prezydencję w UE. Z pewnością USA zrobiły więcej niż którykolwiek z partnerów Gruzji w czasie sierpniowego konfliktu (m.in. przetransportowanie gruzińskiego kontyngentu wojskowego z Iraku odbyło się przy pomocy amerykańskich sił powietrznych), jednak podejmowane działania z pewnością nie spełniły

²⁹⁶ Lipcowa wizyta sekretarz stanu była drugą po względem rangi wizytą przedstawiciela amerykańskiej administracji w Gruzji po wizycie prezydenta Busha w 2005 roku, za: Z. Jgharkava, *Will America stand up for Georgia*, „Georgia Today” 2008, vol. 416; także: C. Rice, *No Higher Honor. A Memoir of My Years in Washington*, New York 2011, s. 681.

²⁹⁷ G. W. Bush, *op. cit.*, s. 508.

gruzińskich oczekiwań. Wydarzenia z 2008 roku stanowią również swoistą cezurę w relacjach pomiędzy USA a Gruzją. Widoczne jest to wyraźnie w częstotliwości wizyt prezydenta Saakaszwilego w Waszyngtonie. Do wybuchu wojny prezydent Gruzji odwiedził USA sześciokrotnie, po wojnie do pierwszej oficjalnej wizyty doszło dopiero w styczniu 2012 roku (pierwsze spotkanie Saakaszwilego i Obamy miało miejsce w listopadzie 2010 w trakcie szczytu NATO w Lizbonie)²⁹⁸.

Przyczyn takiego stanu rzeczy jest przynajmniej kilka. Pierwszej należy upatrywać w stosunku zachodnich przywódców, w tym nowego prezydenta USA, wobec Saakaszwilego postrzeganego jako odpowiedzialnego za wybuch wojny. Pomimo że gruziński prezydent utrzymał stery państwa w swoich rękach, to jego prestiż na arenie międzynarodowej, w wyniku konfrontacji z Rosją, został wyraźnie nadszarpnięty. Nowa amerykańska administracja za jeden z głównych celów, w momencie objęcia władzy w Białym Domu, stawiała sobie unormowanie relacji z Moskwą. I choć nie „poświęciła” Gruzji na rzecz poprawy relacji z Kremlen, to na pewno ochłodziła wyjątkowo ciepłe relacje z Tbilisi panujące w czasach administracji prezydenta Busha. Temat Gruzji podnoszony był jednak przez prezydenta USA w rozmowach z prezydentem Rosji. Jak wynika z relacji Michaela McFaula, jednego z kreatorów polityki resetu, różnice dzielące Obamę i Miedwiediewa były wyraźne. Podsumowując spotkanie prezydentów w 2009 roku, McFaul stwierdził: „jeśli mówimy o Gruzji, jeśli mówimy o Abchazji i Osetii Południowej, jeśli mówimy o strefach wpływu, jeśli mówimy o obronie rakietowej, mówimy o tym, w czym się nie zgadzamy, a nie w czym się zgadzamy”²⁹⁹. Jednocześnie, ze względu na konsekwencje kryzysu gospodarczego, prezydent

²⁹⁸ *Relations Between Georgia and the United States of America*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych Gruzji, http://www.mfa.gov.ge/index.php?sec_id=268&lang_id=ENG [12.09.2012].

²⁹⁹ M. McFaul, *From Cold War to Hot Peace. The Inside Story of Russia and America*, London 2018, s. 107.

Obama jako priorytetowe uznał działania na scenie wewnętrznej, w czym można upatrywać ograniczenia zaangażowania na arenie międzynarodowej.

Widoczne osłabienie kontaktów pomiędzy przywódcami świadczyło także o wyraźnej przemianie we wzajemnych relacjach. Niemniej główne priorytety stanowiące podstawę współpracy deklarowane przez Waszyngton oraz Tbilisi nie uległy zmianie. Administracja Obamy podtrzymała poparcie w kwestii członkostwa Gruzji w Sojuszu Północnoatlantyckim oraz wsparcie dla podejmowanych reform. Prezydent Obama w trakcie spotkania z prezydentem Saakaszwilim (30 stycznia 2012 roku) podkreślił także znaczenie intensyfikacji relacji gospodarczych, w tym możliwości doprowadzenia do podpisania umowy o wolnym handlu³⁰⁰. Również Gruzja nie zmieniła swojej postawy wobec Waszyngtonu, nadal deklarując gotowość współpracy we wszystkich możliwych obszarach oraz podtrzymując, a nawet zwiększając swój udział w misji ISAF w Afganistanie. Przywołując wypowiedź byłego ambasadora Gruzji w Stanach Zjednoczonych Batu Kutelii³⁰¹, „relacje gruzińsko-amerykańskie nie są dzieckiem konkretnej administracji czy konkretnych gruzińskich władz. Jest to kooperacja oparta na wartościach i celach, które inspirują naród gruziński i które podziela on wraz

³⁰⁰ *Remarks by President Obama and President Saakashvili of Georgia After Bilateral Meeting*, oficjalna strona internetowa Białego Domu, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/01/30/remarkspresident-obama-and-president-saakashvili-georgia-after-bilatera> [12.09.2012].

³⁰¹ Ambasador Batu Kutelia pełnił funkcję ambasadora Gruzji w USA w latach 2009-2010. Na początku 2011 roku stanowisko ambasadora w USA objął Temur Jakobaszwili sprawujący wcześniej urząd wicepremiera i ministra ds. reintegracji. Ambasador Jakobaszwili został odwołany w 2013, a w jego miejsce powołany został Archil Gegesidze (2013-2017). Obecnie gruzińskie władze reprezentuje Dawid Bakradze. Jest on ósmym ambasadorem Gruzji w Stanach Zjednoczonych od odzyskania przez Tbilisi niepodległości w latach 90. ubiegłego stulecia.

z narodem amerykańskim”³⁰². Trafne spostrzeżenie gruzińskiego dyplomaty znajduje potwierdzenie w zmianie poziomu współpracy pomiędzy Tbilisi i Waszyngtonem, do której doszło po konflikcie z sierpnia 2008 roku. Przyjęta przez administrację George’a W. Busha deklaracja o strategicznym partnerstwie pomiędzy USA i Gruzją (*Charter on Strategic Partnership between Georgia and the United States*³⁰³) pozwoliła nowej administracji na instytucjonalne, a nie oparte na relacjach personalnych kontynuowanie dotychczasowych kontaktów. Dokument wywoływał jednak obawy ze względu na niejednoznaczną interpretację jego zapisów. W przekonaniu gruzińskich władz przyjęta deklaracja była nie tylko znaczącym osiągnięciem Tbilisi, ale stanowiła przede wszystkim potwierdzenie amerykańskiego zaangażowania w sferze bezpieczeństwa, jednak Waszyngton postrzegał ją raczej jako ogólne oświadczenie mające unormować dotychczasowe formy relacji³⁰⁴. Podpisana 9 stycznia 2009 roku w Waszyngtonie przez sekretarz stanu Condoleezzę Rice i ministra spraw zagranicznych Grigola Waszadze deklaracja przewiduje wielopłaszczyznową współpracę. Działania zostały podjęte w ramach czterech grup roboczych w zakresie: demokracji, obronności i bezpieczeństwa, gospodarki, handlu i energetyki, a także relacji *people-to-people* oraz wymiany kulturalnej (wymienione grupy robocze zostały powołane w trakcie pierwszego spotkania, do

³⁰² *A New Start for U.S.-Georgia Relations?*, relacja z debaty poświęconej stosunkom amerykańsko-gruzińskim zorganizowanej przez Carnegie Endowment w Waszyngtonie 23 czerwca 2010 roku, oficjalna strona internetowa Carnegie Endowment for International Peace, <http://carnegieendowment.org/2010/06/23/new-start-for-u.s.-georgia-relations/29s> [1.04.2019].

³⁰³ *Charter on Strategic Partnership between Georgia and the United States*, oficjalna strona internetowa Departamentu Stanu USA, <http://www.state.gov/p/eur/rls/or/121029.htm> [1.04.2019].

³⁰⁴ L. Mitchell, A. Cooley, *After the August War: A New Strategy for U.S. Engagement with Georgia*, „The Harriman Review” 2010, vol. 3-4, <http://www.harrimaninstitute.org/MEDIA/01798.pdf> [12.09.2012].

którego doszło 22 czerwca 2009 roku)³⁰⁵. Zarówno przyjęty format współpracy, jak i regularny charakter spotkań pozwolił utrzymać wysoki poziom relacji pomiędzy oboma krajami pomimo zmiany „klimatu” kontaktów pomiędzy prezydentami³⁰⁶.

W „Strategii polityki zagranicznej na lata 2006-2009”, będącej pierwszym w historii ministerstwa spraw zagranicznych Gruzji całościowym dokumentem prezentującym kluczowe zamierzenia polityki zagranicznej, relacje ze Stanami Zjednoczonymi zostały określone jako „odgrywające decydującą rolę w osiągnięciu przez Gruzję celów strategicznych, które obejmują umocnienie bezpieczeństwa narodowego, rozwój państwowości i demokratycznych instytucji, pokojowe rozwiązanie zamrożonych konfliktów wewnętrznych oraz integrację ze strukturami euroatlantyckimi”³⁰⁷.

Wskazane priorytety w polityce zagranicznej Tbilisi pozostały niezmiennie. Również Stany Zjednoczone utrzymały stały poziom zainteresowania Gruzją, udzielając wsparcia we wszystkich przywołanych obszarach aktywności. Sekretarz stanu Hillary R. Clinton w 2012 roku, podsumowując podejmowane działania przy okazji rocznicy dwudziestolecia nawiązania relacji dwustronnych z Gruzją, wskazała główne osiągnięcia, wśród których wymieniła: umocnienie demokracji, wzmocnienie gospodarki oraz globalne bezpieczeństwo³⁰⁸.

Zwycięstwo w wyborach Donalda Trumpa, pomimo licznych kontrowersji związanych z tym politykiem, nie zmieniło politycznego

³⁰⁵ *A Brief History of the U.S.-Georgia Strategic Partnership Commission*, oficjalna strona Departamentu Stanu USA, <http://www.state.gov/p/eur/ci/gg/usgeorgiacommission/> [1.04.2019].

³⁰⁶ Por. A. Kozłowski, *Rola Gruzji w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych w XXI w.*, „Politeja” 2014, nr 32, s. 354.

³⁰⁷ *Foreign Policy Strategy 2006-2009*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Gruzji, dokument w zbiorach autora.

³⁰⁸ *Remarks at Omnibus Session of the Strategic Partnership Commission*, oficjalna strona internetowa Departamentu Stanu USA, <http://www.state.gov/secretary/rm/2012/06/191784.htm> [12.09.2012].

wsparcia Waszyngtonu wobec Gruzji. Potwierdzeniem amerykańskiego zaangażowania była wizyta wiceprezydenta Mike'a Pence'a w Gruzji w sierpniu 2017 roku. W swoim wystąpieniu skierowanym do uczestników manewrów Noble Partner wiceprezydent USA podkreślał nie tylko dotychczasowe więzi łączące oba kraje, ale także stwierdził, że: „dzisiaj ponownie angażujemy się w sprawy bezpieczeństwa, dobrobytu i wolności dla mieszkańców Gruzji. Odnowiamy naszą obietnicę, by stać razem w jedno jako partnerzy i przyjaciele, a pewnego dnia stanąć razem jako sojusznicy w Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego”³⁰⁹. Równie silnym sygnałem wsparcia dla jedności terytorialnej Gruzji było zawarcie w *Consolidated Appropriations Act* deklaracji, że „separatystyczne regiony Gruzji Abchazja i Osetia Południowa są terytoriami okupowanymi przez Rosję i zakazały wsparcia finansowego dla każdego kraju uznającego ich niepodległość”³¹⁰. Pogłębieniu uległa także współpraca wywiadowcza poprzez podpisanie Umowy o bezpieczeństwie informacji (*U.S.-Georgia General Security of Information Agreement, GSOIA*), dokumentu dającego podstawę prawną dla dwustronnej wymiany informacji wywiadowczych i wzmocnienia współpracy antyterrorystycznej pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Gruzją³¹¹.

Podsumowując dotychczasowe relacje, premier Gruzji Mamuka Bachtadze, zwracając się do Amerykanów w artykule o znamienym tytule *Stosunki USA-Gruzja ważniejsze niż kiedykolwiek*, stwierdził, że „w ostatnich latach Gruzja umocniła swoje relacje z USA,

³⁰⁹ *Remarks by the Vice President to Noble Partner Participants (August 1)*, oficjalna strona internetowa Ambasady USA w Gruzji, <https://ge.usembassy.gov/remarks-vp-noble-partner-participants/> [1.04.2019].

³¹⁰ B. Kutelia, S. Gvineria, D. H. Ucko, *America's Vital Interest in Georgia: The Case for Engagement*, „War on the Rocks”, 14.11.2017, <https://warontherocks.com/2017/11/americas-vital-interests-georgia/> [1.04.2019].

³¹¹ *United States and Georgia Sign General Security of Information Agreement*, oficjalna strona internetowa Departamentu Stanu USA, <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2017/05/270754.htm> [1.04.2019].

wzorując się na amerykańskich ideałach i prozachodniej polityce wolnorynkowej”³¹². W ocenie premiera „dzięki ścisłej współpracy [...] dwa narody rozwinęły głębokie, trwałe i wzajemnie korzystne relacje bezpieczeństwa i obrony”, kontakty zaś ulegają „umocnieniu w ramach administracji prezydenta Trumpa”³¹³. W tekście zawarte zostało najważniejsze oczekiwanie i przeświadczenie gruzińskich władz kierowane obecnie wobec Waszyngtonu: „Ameryka ma bezpośredni interes w pokojowym, sprawiedliwym rozwiązaniu konfliktu gruzińsko-rosyjskiego”³¹⁴.

III.4. Konflikt interesów pomiędzy Gruzją i Federacją Rosyjską

W zdecydowanej reorientacji polityki zagranicznej Gruzji oraz dążeniu do reintegracji terytorialnej kraju należy upatrywać zasadniczych sprzeczności interesów pomiędzy Tbilisi i Moskwą³¹⁵. Jednoznacznie prozachodni kierunek podejmowanych reform stanowił przyczynę negatywnych reakcji Kremla. Moskwa, dostrzegając w zachodzących przemianach zagrożenie dla swojej pozycji w regionie oraz możliwość faktycznej utraty wpływów na bieg wydarzeń w Gruzji na przestrzeni ostatnich lat, sięgnęła po szeroki wachlarz środków nacisku od presji polityczno-ekonomicznej po użycie siły w sierpniu 2008 roku w celu uniemożliwienia realizacji podjętych przez Tbilisi zamierzeń.

³¹² M. Bakhtadze, *US-Georgia Relationship More Important Than Ever*, oficjalna strona internetowa Ambasady Gruzji w USA, 17.09.2018, <http://georgiaembassyusa.org/2018/09/17/us-georgia-relationship-more-important-than-ever/> [1.04.2019].

³¹³ *Ibidem*.

³¹⁴ *Ibidem*.

³¹⁵ Por. M. Smoleń, *Rosja i Zachód wobec Gruzji w latach 1992-2008 – zarys problemu*, [w:] *Amerykomania. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Andrzejowi Mani*, t. 2, red. W. Bernacki, A. Walaszek, Kraków 2012, s. 769.

Czy rzeczywiście konfrontacja była jedyną możliwą drogą kształtowania relacji pomiędzy Gruzją i Rosją? Czy władze w Tbilisi mogły osiągnąć ambitne cele bez konieczności eskalacji stosunków z północnym sąsiadem? Zgodnie z normami prawa międzynarodowego Gruzja jako niepodległe państwo ma prawo do podejmowania działań mających na celu zapewnienie dobrobytu, rozwoju i bezpieczeństwa swoich obywateli, a także prowadzenia niezależnej polityki zagranicznej. Czy jednak aspiracje Tbilisi od samego początku były skazane na niepowodzenie? Szukając odpowiedzi na postawione powyżej pytania, należy pamiętać o odmiennych punktach widzenia prezentowanych przez obie zainteresowane strony. Dla Rosji dominującej od ponad dwóch stuleci nad Kaukazem Południowym wydarzenia rewolucji róż oraz następujące po niej przemiany w Gruzji mogą wydawać się niezwykle. Podobnie jak w przypadku krótkiej niepodległość z lat 1918-1921 Moskwę może motywować przeświadczenie, że ostatecznie starania Gruzji zakończą się niepowodzeniem. Oczywiście współczesna sytuacja w regionie jest zdecydowanie odmienna. Wraz z rozpadem Związku Radzieckiego Kreml utracił bezpośrednio zwierzchnictwo nad południowokaukaskimi republikami, jednak nie utracił skutecznych narzędzi wpływu. Nawet burzliwe lata 90. ubiegłego stulecia, pomimo wyraźnego osłabienia pozycji Rosji, nie wpłynęły na jej kluczową rolę w regionie, czego wyrazem był przebieg konfliktów w Abchazji, Osetii Południowej czy w Górskim Karabachu³¹⁶. Nierozstrzygnięte regionalne spory, wraz z zaangażowaniem Kremla, stały się jego najpoważniejszym narzędziem nacisku na wszystkie kaukaskie republiki. „Zamrożenie” sporów oraz rosyjska obecność militarna na Kaukazie Południowym stanowiły dla Moskwy najlepszą gwarancję zachowania wpływu na poczynania lokalnych władz. Konsekwencją wydarzeń lat 90. ubie-

³¹⁶ Znakomite studium sytuacji w regionie po upadku ZSRR, w szczególności wymienionych konfliktów, stanowią prace autorstwa Thomasa Goltza: *Azerbaijan Diary* (New York 1998) oraz *Georgia Diary* (New York–London 2006).

głego wieku, w przypadku wszystkich wymienionych konfliktów, był stan „ani wojny, ani pokoju”, czy też w przekonaniu autora rodzaj swoistego „zawieszenia w czasie”, które wcześniej czy później, co pokazały wydarzenia 2008 roku, doprowadzi do ponownej eskalacji. Z ponownym wznowieniem działań militarnych w regionie będziemy mieli także do czynienia w 2016 roku w Górskim Karabachu.

Gruzja poprzez brak możliwości samodzielnego sprostania kryzysom wewnętrznym stała się zakładnikiem woli Moskwy. Rosyjskie zaangażowanie w Abchazji i Osetii Południowej pozwoliło nie tylko na zachowanie obecności militarnej na terenie Gruzji (zarówno poprzez rosyjskie siły pokojowe na terenie separatystycznych republik, jak i stałą obecność wojskową w czterech bazach zlokalizowanych na terytorium Gruzji w miejscowościach: Achalkalaki, Batumi, Waziani oraz Gudauta), ale przede wszystkim na zmuszenie władz w Tbilisi do ponownego wejścia w orbitę wpływów Kremla poprzez członkostwo we Wspólnocie Niepodległych Państw³¹⁷. Jednoczesne udzielanie wsparcia separatystycznym władzom w Suchumi i Cchinwali miało na celu osłabienie i destabilizację Gruzji³¹⁸. Kolejnym elementem działań Rosji wobec Gruzji były próby osłabienia jej pozycji międzynarodowej poprzez oskarżenia o udzielanie w regionie wąwozu Pankisi schronienia oraz wsparcia czeczeńskim bojownikom oskarżanym przez Moskwę o związki z Al-Kaidą. Kierując pod adresem Tbilisi oskarżenia (wśród których znalazło się m.in. stwierdzenie, że na terenie wąwozu ukrywa się sam Osama bin Laden) Kreml nie tylko dążył do zdyskredytowania Gruzji, ale podważał po raz kolejny jej niezawisłość i integralność terytorialną. Nie bez znaczenia pozostają także niewyjaśnione przyczyny zamachów na prezydenta Szewardnadzego, za którymi mogła stać Moskwa, niezgadająca

³¹⁷ Por. R. Grodzki, *Wojna gruzińsko-rosyjska 2008. Przyczyny, przebieg, skutki*, Zakrzewo 2009, s. 61-62.

³¹⁸ W. Konończuk, *Gruzja Jukosem polityki zagranicznej Rosji? Stosunki rosyjsko-gruzińskie*, [w:] *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. nauk. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006, s. 86.

się na emancypację polityczną gruzińskiego przywódcy w kwestii współpracy energetycznej czy pogłębiania kontaktów z Zachodem³¹⁹. Robert D. Kaplan ówczesne starania prezydenta Szewardnadzego porównał do makiawelicznej gry o przetrwanie kraju, wobec którego Moskwa zrobi wszystko, by zdestabilizować jego sytuację wewnętrzną oraz pozycję międzynarodową³²⁰. Patrząc z perspektywy Kremla, zmiana na szczytach władzy, do jakiej doszło w wyniku wydarzeń z listopada 2003 roku, wcale nie musiała oznaczać zmiany na gorsze. Zaangażowanie Moskwy w proces negocjacji pomiędzy prezydentem Szewardnadze a opozycją z Saakaszwilim na czele (w negocjacjach na linii prezydent–opozycja uczestniczył minister spraw zagranicznych Rosji Igor Iwanow) może świadczyć o zgodnym z rosyjskimi interesami przebiegu wydarzeń (lub też, jak uważa część obserwatorów, o nieładzie rosyjskiej polityki wobec regionu³²¹). Potwierdzeniem tezy, że odejście Szewardnadzego postrzegane było przez Kreml jako korzystne, mogą być pierwsze miesiące po objęciu przez Saakaszwilego urzędu prezydenta Gruzji, gdy zarówno Tbilisi, jak i Moskwa wyrażały zainteresowanie poprawą relacji dwustronnych.

Znamiennym przykładem pozostaje pierwsza wizyta Saakaszwilego w Moskwie (luty 2004) oraz jego entuzjazm wobec prezydenta Władimira Putina. W przywołanej przez Thomasa de Waala relacji Saakaszwili miał być wręcz zachwycony osobą Putina, będącego w jego ocenie prawdziwym liderem kontrolującym sytuację w kraju³²². Również Putin, jak relacjonuje Radosław Sikorski, byłby minister spraw zagranicznych RP, w ocenie Saakaszwilego „chciał wszystko wiedzieć o reformach, jakie wprowadzałem, był Gruzją

³¹⁹ T. Gordadze, *Georgian-Russian Relations in the 1990s*, [w:] *The Guns of August 2008. Russia's War in Georgia*, eds. S. E. Cornell, S. F. Starr, New York 2009, s. 47.

³²⁰ R. D. Kaplan, *op. cit.*, s. 409.

³²¹ T. Gordadze, *op. cit.*, s. 45.

³²² T. de Waal, *The Caucasus...*, s. 197.

i mną zafascynowany”³²³, co z perspektywy czasu może wydawać się co najmniej zaskakujące. Dlaczego więc pomimo początkowych poprawnych kontaktów oraz oczekiwania gruzińskiego społeczeństwa, by relacje z północnym sąsiadem uległy normalizacji, nie udało się wypracować kompromisu? Zasadniczej przyczyny należy upatrywać w postawie rosyjskich władz zainteresowanych zachowaniem dominującej pozycji w obrębie „bliskiej zagranicy”. Zgodnie z zasadą, że „imperium warunkowane jest przestrzenią”, Kreml nie mógł przystać na niezależne od siebie i niezgodne z rosyjskimi interesami działania Tbilisi³²⁴. Wraz z rozpadem ZSRR rosyjskie władze nie wyzbyły się mocarstwowej mentalności i pomimo ogłoszonej formalnie niepodległości przez południowokaukaskie republiki Moskwa uzurpowała sobie prawo do decydowania o przyszłości regionu. Prezentowanie przez Tbilisi w tej kwestii odmiennego poglądu, w szczególności zaś dążenie do zbliżenia z Zachodem, podjęte już przez Szewardnadzego, stanowiło wyzwanie dla Kremla. I choć Saakaszwili na początku odbierany był przez Moskwę pozytywnie, to jego jednoznaczne deklaracje dotyczące gruzińskich aspiracji w kwestii członkostwa w NATO oraz UE stanowiły zagrożenie dla rosyjskich priorytetów w obrębie najbliższego sąsiedztwa. Równocześnie deklarowana przez nowe władze w Tbilisi wola przywrócenia jedności terytorialnej kraju była już jawnym wyzwaniem rzuconym Moskwie. W przypadku unormowania sytuacji wokół separatystycznych republik Tbilisi mogło uzyskać realną niezależność od Kremla oraz zmniejszyć jego wpływy w regionie. Wydarzeniem, które *de facto* unaocznilo odmienne dążenia, było przywrócenie zwierzchności Tbilisi nad regionem Adżarii, co wiązało się z wyjazdem Aśłana Abaszydze z kraju (maj 2004)³²⁵. Odzyskanie przez władze centralne zwierzchnictwa nad regionem, który od lat pozostawał poza ich realnymi wpływami, było

³²³ R. Sikorski, *Polska może być lepsza. Kulisy polskiej dyplomacji*, Kraków 2018, s. 106.

³²⁴ O. Pliszczyńska, *Polityka „niebezpieczeństwa” Gruzji*, Lublin 2010, s. 10.

³²⁵ A. Furier, *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Szczecin 2015, s. 339.

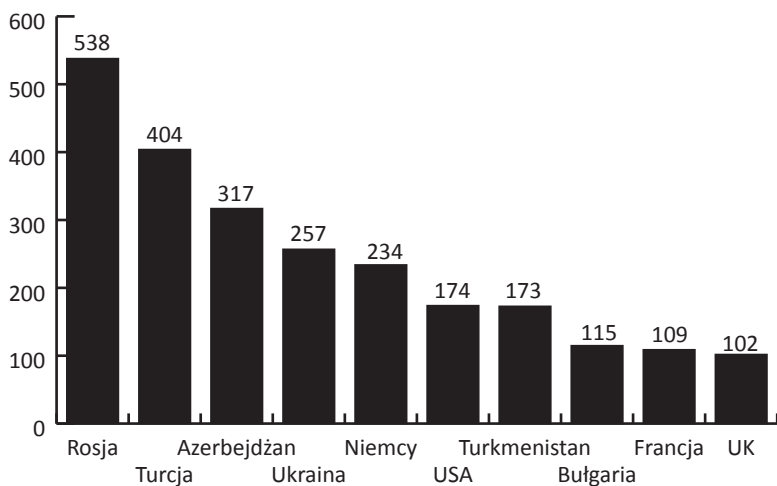
wielkim sukcesem dla Saakaszwilego. Był to też moment zwrotny w postrzeganiu przez Moskwę nowych gruzińskich władz. Kreml ostatecznie nie zdecydował się na ingerencję, jednak jego stosunek wobec Gruzji uległ zmianie. Wprawdzie Tbilisi udało się jeszcze wynegocjować z Moskwą porozumienie o opuszczeniu przez wojska rosyjskie baz na terenie Gruzji przed końcem 2008 roku (zobowiązanie w tej sprawie rosyjskie władze przyjęły już w 1999 roku na szczycie OBWE w Stambule), jednak było to ostatnie ustępstwo Kremla³²⁶. Zawarte porozumienie postrzegane w Tbilisi jako sukces było w rzeczywistości działaniem rosyjskich władz zmierzającym do umocnienia obecności militarnej na terenie separatystycznych republik przed upływem terminu wskazanego w ugodzie³²⁷.

Pomimo pogarszającego się klimatu politycznego Rosja w 2005 roku nadal pozostawała głównym partnerem gospodarczym Tbilisi, co ilustruje wykres nr 5, przedstawiający ówczesnych 10 najważniejszych partnerów handlowych Gruzji (Rosja zajmuje w rankingu pierwsze miejsce z obrotem na poziomie 538 mln dolarów).

Znaczenie kapitału rosyjskiego dla gruzińskiej prywatyzacji było wówczas postrzegane jako swoisty paradoks rewolucji róż. Wynikał on z faktu rozbieżności prowadzonej przez władze w Tbilisi polityki w stosunku do Moskwy w kontekście podejmowanych działań o charakterze gospodarczym. Rosja w 2005 roku przewodziła pod względem wysokości wymiany gospodarczej, jak również zajmowała kluczowe miejsce wśród inwestorów zagranicznych. Warto zaznaczyć, że również obecnie, po wojnie z sierpnia 2008 roku oraz zerwaniu stosunków dyplomatycznych, rosyjski kapitał odgrywa ważną rolę w gruzińskiej gospodarce. Zgodnie danymi z 2018 roku obrót handlowy pomiędzy oboma krajami plasuje Rosję na drugim miejscu, za Turcją, a przed Azerbejdżanem i Chinami.

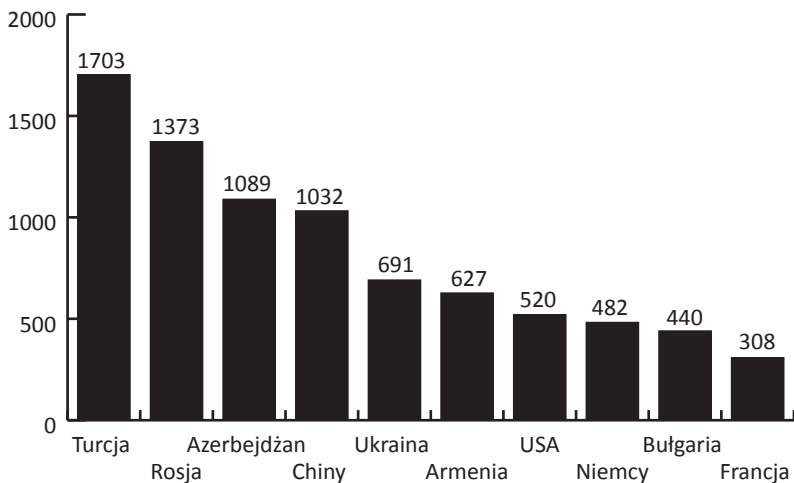
³²⁶ Por. M. Falkowski, *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, „Prace OSW” 2006, nr 23, s. 12.

³²⁷ A. Illarionov, *The Russian Leadership's Preparation for War, 1999-2008*, [w:] *The Guns of August 2008. Russia's War in Georgia*, eds. S. E. Cornell, S. F. Starr, New York 2009, s. 59.



Wykres nr 5: 10 najważniejszych partnerów handlowych Gruzji w 2005 roku (wartość wymiany w milionach dolarów).

Źródło: Ministerstwo Gospodarki i Zrównoważonego Rozwoju Gruzji.



Wykres nr 6: 10 najważniejszych partnerów handlowych Gruzji w 2018 roku (wartość wymiany w milionach dolarów).

Źródło: Ministerstwo Gospodarki i Zrównoważonego Rozwoju Gruzji.

Momentem, który można by określić początkiem końca w stosunkach gruzińsko-rosyjskich, była wizyta prezydenta George'a W. Busha w Tbilisi (maj 2005). Amerykańskie poparcie dla gruzińskich władz, będące jawną ingerencją w obrębie najbliższego sąsiedztwa Rosji, jak również jednoznaczne euroatlantyckie deklaracje Saakaszwilego z punktu widzenia Kremla były sprzeczne z rosyjskimi interesami. Moskwa, uznając swoje żywotne interesy za zagrożone, zdecydowała się na podjęcie działań, które miały być prowadzone dwutorowo. Z jednej strony Rosja realizowała sprawdzony scenariusz separatystycznych republik, z drugiej dążyła do destabilizacji społeczno-gospodarczej Gruzji, co miało w przekonaniu Kremla doprowadzić do zmiany władz w Tbilisi. Moskwa podsyciała dążenia separatystyczne Abchazji i Osetii Południowej, blokując inicjatywy pokojowe Tbilisi. Ważnym elementem tej aktywności było przyznawanie rosyjskich paszportów mieszkańcom obu republik, co *de iure* uczyniło z nich obywateli Federacji Rosyjskiej, a tym samym pozwalało Moskwie legitymizować swoje działania skierowane przeciw Tbilisi jako wyraz troski o własnych obywateli. Przyjęty schemat nie tylko podważał zasady prawa międzynarodowego, ale przede wszystkim ograniczał pole manewru gruzińskim władzom, które nie były w stanie przeciwdziałać rosyjskiej aktywności ani też stworzyć atrakcyjnej alternatywy. Równolegle Moskwa podejmowała działania destabilizujące sytuację gospodarczą i polityczną w kraju, czego znanymi przykładami pozostają odcięcie dostaw gazu zimą 2006 roku (w niewyjaśnionych okolicznościach doszło do eksplozji instalacji gazowych i elektrycznych na terenie Rosji) oraz wprowadzenie embarga na gruzińskie wino, wodę mineralną oraz warzywa i owoce (marzec–kwiecień 2006)³²⁸. Działania Moskwy nakierowane na wywołanie niepokojów społecznych przyczyniły się do konsolidacji gruzińskiego społeczeństwa. Za bezpośrednią konsekwencję rosyjskich działań należy uznać decyzję Tbilisi o wycofaniu się z Rady Ministrów Obrony WNP, a także późniejszą uchwałę

³²⁸ Por. W. Materski, *op. cit.*, s. 355.

parlamentu, z żądaniem od Moskwy wycofania wojsk z terenów Osetii Południowej. Swego rodzaju „zimna wojna” pomiędzy Tbilisi i Moskwą ulegała nieustannej eskalacji. Gruzja została zmuszona do zaakceptowania podwyżki cen gazu sprowadzanego z Rosji. W 2006 roku Moskwa podniosła cenę 1000 m³ surowca z 55 do 110 dolarów. Rok później ta kwota uległa kolejnej zmianie i wzrosła do 230 dolarów³²⁹. Próby prowadzenia niezależnej polityki pociągały za sobą bolesne konsekwencje, które Gruzja potrafiła z sukcesem wykorzystać na swoją korzyść. Podwyżki cen gazu zostały zneutralizowane w efekcie uruchomienia przebiegającego przez terytorium Gruzji gazociągu Baku–Tbilisi–Erzurum, który pozwolił na uniezależnienie od północnego sąsiada. Również embargo na wino, wodę mineralną i produkty roślinne miało stymulujący wpływ, gdyż zmusiło gruzińskich producentów do poszukiwania odbiorców poza rynkiem rosyjskim. Jesienią 2006 roku władze w Tbilisi zatrzymały oficerów rosyjskiego wywiadu, których oskarżyły o działanie na szkodę państwa i deportowały, co jeszcze bardziej pogorszyło napięte relacje z Moskwą³³⁰. Kreml zdecydował się na zaostrzenie kursu wobec Tbilisi poprzez deportację obywateli Gruzji z terytorium Federacji Rosyjskiej oraz *de facto* izolację kraju (zamknięta została granica lądowa, zawieszono połączenia lotnicze, a wody terytorialne Gruzji zostały zablokowane przez rosyjską flotę; odcięto również połączenie telefoniczne i pocztowe, a także, co okazało się najdotkliwsze, możliwość transferów bankowych³³¹).

Eskalacja napięć w relacjach pomiędzy Tbilisi i Moskwą miała skłonić prezydenta Putina do wydania decyzji o przygotowaniu planu ataku na Gruzję już w końcu 2006 roku oraz jego autory-

³²⁹ F. Coene, *op. cit.*, s. 174.

³³⁰ M. H. van Herpen, *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014*, przeł. M. Witkowska, J. Szajkowska, Warszawa 2014, s. 326.

³³¹ Biorąc pod uwagę fakt, że znaczna grupa Gruzynów pracujących w Rosji przysyłała zarobione pieniądze do kraju, blokada operacji bankowych była jednym z dotkliwszych działań wymierzonych w mieszkańców Gruzji.

zacji na początku 2007 roku³³². Narzędziem realizacji tego planu miało być eskalowanie przez Moskwę sytuacji wokół separatystycznych republik. Problem Abchazji i Osetii nie tylko wpływał na destabilizację Gruzji, ale z konfliktu lokalnego stał się konfliktem pomiędzy Tbilisi i Moskwą, a w szerszym wymiarze polem rywalizacji pomiędzy Rosją i Zachodem³³³. Gruzja pomimo zdecydowanie słabszej pozycji względem północnego sąsiada, zdając sobie sprawę z wpływu separatyzmów na stan państwa, podejmowała działania zmierzające do zmiany postrzegania przez społeczność międzynarodową sytuacji w regionie. Głównym celem Tbilisi było dążenie do zmiany postrzegania Rosji, dotychczas uznawanej za siłę rozjemczą, a będącej w rzeczywistości stroną w toczącym się sporze. Jednocześnie, przy współudziale społeczności międzynarodowej, władze w Tbilisi zamierzały wypracować taki plan działania, który umożliwiłby „wyrwanie” separatystycznych republik spod wpływu Moskwy³³⁴. Istotną zachętą dla władz w Suchumi i Cchinwali miała być wyraźna poprawa sytuacji gospodarczej w samej Gruzji, co miało skłonić społeczność separatystycznych republik do poszukania lepszej przyszłości w Gruzji, a nie w Rosji. W tym celu Tbilisi zdecydowało się na powołanie alternatywnych władz, które miały ułatwić kontakt z mieszkańcami zbuntowanych republik. Kluczowym elementem planu Tbilisi miało być powodzenie reform wprowadzanych po rewolucji róż. Pomimo podejmowanych

³³² 8 августа 2008 года. Потерянный день, <http://rutube.ru/video/eddef3b31e4bdf29de4db46ebdd4e44/#.UJOnAa5n6z4> [15.08.2012]; G. Kuczyński, *Rosja zaplanowała atak na Gruzję. Putin przyznał się po czterech latach*, TVN24, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/rosja-zaplanowala-atak-na-gruzje-putin-przyznal-sie-poczterech-latach,270312.html> [1.04.2019].

³³³ K. Strachota, W. Bartuzi, *Reintegracja czy rekonkwista? Gruzja wobec Abchazji i Osetii Południowej w kontekście uwarunkowań wewnętrznych i międzynarodowych*, „Punkt Widzenia” 2008, s. 6.

³³⁴ *Ibidem*, s. 42.

działań Tbilisi nie udało się wypracować porozumienia, a władze separatystycznych republik coraz aktywniej zabiegały w Moskwie o uznanie swojej niepodległości. Destabilizacji sytuacji służyły również coraz częstsze incydenty zbrojne na granicach zarówno Abchazji, jak i Osetii. Rosnące napięcie eskalowane przez wszystkie zainteresowane strony wyraźnie świadczyło o zbliżającej się konfrontacji zbrojnej. Coraz agresywniejsze działania podejmowane przez Rosję (m.in. zwiększenie kontyngentu wojskowego w Abchazji, pogwałcenie przestrzeni powietrznej Gruzji przez rosyjskie samoloty) świadczyły o przygotowaniach do konfrontacji. Moskwa jednak musiała je uzasadnić. Takie uzasadnienie dał Moskwie Zachód, uznając – wbrew woli Kremla – niepodległość Kosowa. Kolejnym wydarzeniem, które znacząco wpłynęło na dalszy bieg wydarzeń, była deklaracja wieńcząca szczyt NATO w Bukareszcie, w której państwa członkowskie zapowiadały przyjęcie Gruzji do Sojuszu. Tym samym ciągnący się od odzyskania niepodległości przez Gruzję konflikt interesów z Kremlem przeistoczył się w rywalizację Moskwy z Zachodem. Znamiennym potwierdzeniem tego faktu może być wypowiedź Władimira Putina, w której zaledwie kilka dni po uznaniu Kosowa informuje on prezydenta Saakaszwilego, że Rosja „musi jakoś odpowiedzieć Zachodowi na Kosowo i jest nam bardzo przykro, ale będziecie elementem tej odpowiedzi”³³⁵. Odpowiedzią Putina na decyzję NATO było ogłoszenie pogłębienia współpracy z Abchazją i Osetią, natomiast szef sztabu generalnego rosyjskiej armii poinformował, że strona rosyjska „zrobi wszystko, co konieczne, by przeszkodzić Gruzji we wstąpieniu do NATO”³³⁶. Dalszy, z punktu widzenia Tbilisi negatywny, rozwój wypadków prowadzących ostatecznie do wojny był już tylko kwestią czasu (znamiennym przykładem rosnącej rosyjskiej presji może być zestrzelenie gruzińskiego samolotu bezzałogowego w kwietniu 2008 roku).

³³⁵ R. D. Asmus, *op. cit.*, s. 246.

³³⁶ A. Illarionov, *op. cit.*, s. 68.

W sierpniu 2008 roku Gruzja rozpoczęła działania zbrojne skierowane przeciwko Osetii Południowej³³⁷. Konfrontacja militarna zakończyła się porażką Gruzji. W ramach operacji określanej przez prezydenta Miedwiediewa „przymuszaniem do pokoju” rosyjskie siły zbrojne wkroczyły na terytorium Gruzji, zatrzymując się zaledwie kilkadziesiąt kilometrów od Tbilisi. Sierpniowy konflikt wyrządził niepomniernie większe szkody Gruzji, szczególnie międzynarodowej percepcji władz w Tbilisi uznanych za agresora. Pomimo ustaleń Niezależnej Międzynarodowej Misji Wyjaśniającej (Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia, IIFFMCG), zgodnie z którymi to obie strony ponosiły odpowiedzialność za eskalację konfliktu, to Gruzja została wskazana jako strona, która rozpoczęła wojnę³³⁸. Uznanie przez Moskwę niepodległości Abchazji i Osetii Południowej (26 sierpnia 2008) oraz zerwanie relacji dyplomatycznych pomiędzy Gruzją i Rosją (29 sierpnia 2008) zamykają okres blisko 20 lat relacji, które cechował konflikt interesów.

Gruzja prawdopodobnie na trwałe utraciła Abchazję i Osetię Południową. Utraciła także wiarygodność, która była konieczna do uzyskania członkostwa w organizacjach, do których aspirowała. Tym samym Rosji udało się osiągnąć zamierzony cel, jakim było zneutralizowanie politycznych ambicji Tbilisi.

Obecny poziom kontaktów, choć pozwoliły one na wypracowanie porozumienia w kwestii m.in. wstąpienia Rosji do Światowej Organizacji Handlu, jest z pewnością niewystarczający do unormowania relacji dwustronnych. Deklarowana przez Gruzińskie Marzenie od 2012 roku wola uregulowania kontaktów z północnym sąsiadem

³³⁷ O konflikcie gruzińsko-rosyjskim m.in. w: *The Georgian-Russian War of August 2008*, ed. A. Daushvili, New York 2015; M. Żirochow, *Siemiena raspada: wojny i konflikty na terytorrii bywszego SSSR*, Sankt Petersburg 2012.

³³⁸ *Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia Report*, September 2009, http://www.mpil.de/en/pub/publications/archive/independent_international_fact.cfm [1.04.2019].

okazuje się niezwykle trudna w realizacji. Normalizacja jest niezwykle złożona i „odzwierciedla ambiwalentny stosunek do Rosji, jaki istnieje w społeczeństwie gruzińskim: z jednej strony społeczeństwo popiera współpracę z Rosją w kwestiach gospodarczych i społeczno-kulturalnych, z drugiej dąży do «oddalenia się» od Rosji poprzez integrację z Zachodem”³³⁹. Takie podejście przypomina sytuację z pierwszych lat po rewolucji róż i prowadzi ponownie do paradoksalnej sytuacji. Choćby pobieżna analiza danych gospodarczych unaczynia umacniającą się dysproporcję w relacjach pomiędzy Moskwą i Tbilisi. Po zniesieniu embarga na gruzińskie produkty (2013) Rosja stała się ich kluczowym odbiorcą, tak jak ponownie rosyjscy turyści znaleźli się w grupie najczęściej odwiedzających Gruzję (znajdując się na pierwszym miejscu pod względem wydatków sięgających ponad 400 mln euro rocznie)³⁴⁰. Jednocześnie dialog kontynuowany przez specjalnego przedstawiciela premiera Gruzji ds. stosunków z Rosją Zuraba Abaszydze oraz wiceministra spraw zagranicznych Rosji Grigorija Karasina ukazuje polityczne podłoże konfliktu interesów. Mimo że rozmowy w formacie Abaszydze–Karasina mają co do zasady dotyczyć kwestii gospodarczych, społecznych i kulturalnych, zagadnienia polityczne pozostawiając formatowi genewskiemu³⁴¹, to

³³⁹ R. Koiava, *Georgian-Russian Relations: Past, Present & Future*, „Emerging Europe”, 1.03.2018, <https://emerging-europe.com/georgia-2017/georgian-russian-relations-past-present-future/> [1.04.2019].

³⁴⁰ J. Benedyck, *Założenia i perspektywy polityki Rosji wobec Gruzji*, „Biuletyn PISM” 2018, nr 117 (1690), <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-117-1690> [1.04.2019].

³⁴¹ Zgodnie z informacją Ministerstwa Spraw Zagranicznych Gruzji: „Współpraca międzyrządowa od 2010 roku została praktycznie zamrożona niemal we wszystkich obszarach, z wyjątkiem konsultacji w ramach procesu genewskiego. Uczestnikami rozmów w Genewie są: Gruzja, Federacja Rosyjska, USA oraz jako mediatorzy przedstawiciele UE, OBWE i ONZ”, oficjalna strona internetowa MSZ Gruzji, <http://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations/%E1%83%A0%E>

i tak nie są one wolne od politycznych tarć. Warto w tym względzie przywołać ostatnie spotkanie z lutego 2019 roku oraz komentarz Karasina dotyczący natowskich aspiracji Tbilisi:

Chcemy, aby [Gruzini – J. B.] bardziej realistycznie ocenili perspektywy sytuacji w naszych stosunkach dwustronnych i w całym regionie. [...] Moje przesłanie jest takie samo. Powinniśmy nadal rozwijać stosunki i chciałbym ostrzec moich gruzińskich kolegów o możliwych przykrych niespodziankach, ponieważ będą one nieprzyjemne dla obu krajów³⁴².

Trudno nie odnieść wrażenia, że sprzeczność interesów pozostaje wyraźna.

III.5. Relacje Gruzji w regionie

Relacje Gruzji z państwami sąsiednimi swoim charakterem przypominają swoisty układ naczyń połączonych. Kaukaz Południowy ze względu na burzliwą historię oraz współczesne uwarunkowania geopolityczne jest regionem, w którym wydarzenia generowane w jednym z krajów wywołują pośrednie lub bezpośrednie konsekwencje w pozostałych. Jaskrawym przykładem tej zależności były skutki konfliktu gruzińsko-rosyjskiego odczuwalne przez wszystkie państwa regionu. Zależności pomiędzy południowokaukaskimi republikami mają nie tylko negatywny, ale także pozytywny wymiar,

1%83%A3%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A4%E1%83%94%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%90.aspx [1.04.2019].

³⁴² *Abashidze-Karasin Talks: The Russian Side Concerns Over NATO's Relations with Tbilisi*, „Georgian Journal”, 29.02.2019, <https://www.georgianjournal.ge/politics/35600-grigory-karasin-the-russian-side-concerns-over-natos-relations-with-tbilisi.html> [1.04.2019].

widoczny szczególnie w kooperacji energetycznej, tak istotnej ze względu na jej globalne znaczenie.

Gruzińskie władze, mając na uwadze korzyści wynikające z usytuowania kraju, dążą do zachowania poprawnych relacji z wszystkimi sąsiadami (wyjątek w tym względzie stanowią relacje z Federacją Rosyjską). Nie bez znaczenia pozostają wymierne wpływy do budżetu generowane w ramach współpracy przy tranzycie kaspijskiej ropy naftowej oraz gazu ziemnego. Kluczowe znaczenie czynnika energetycznego wpływa na działania władz w Tbilisi, postępujących zgodnie z zasadą, wedle której korzyści płynące z przesyłu surowców nie powinny zostać przyćmione przez sąsiedzkie nieporozumienia. Wielowiekowe niesnaski wynikające z różnorodności etnicznej, kulturowej czy religijnej regionu, będące przyczyną konfliktów, ale także gestów przyjaźni w imię tożsamości regionalnej, stanowią o specyfice i szczególnej wrażliwości kontaktów pomiędzy Gruzją i jej sąsiadami³⁴³.

W kontekście rozważań podjętych w niniejszym podrozdziale zasadne wydaje się przedstawienie w pierwszej kolejności zależności określanych w literaturze przedmiotu mianem „geopolityki rurociągów”, kształtujących relacje Tbilisi z Baku, a także z Ankarą³⁴⁴. Nie bez znaczenia pozostaje przywołanie w tym miejscu podpisanego w 1994 roku tzw. „kontraktu stulecia” wartego 7 mld dolarów, przewidującego eksploatację złóż znajdujących się w azerbejdżańskim szelfie Morza Kaspijskiego³⁴⁵. Kontrakt nie tylko otworzył dostęp do zasobów kaspijskich (które do momentu rozpadu Związku Radzieckiego pozostawały poza zasięgiem zachodnich inwestorów), ale przede wszystkim zachwiał pozycją Rosji w regionie. Podejmowane na przestrzeni kolejnych lat działania gruzińskich, azerbejdżańskich oraz tureckich władz doprowadziły ostatecznie do uruchomienia

³⁴³ Por. T. Świętochowski, *Azerbejdżan*, Warszawa 2006; W. Materski, *op. cit.*

³⁴⁴ Por. *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki między państwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciszkiewicz, Warszawa 2008.

³⁴⁵ Por. S. LeVine, *op. cit.*

w 2005 roku rurociągu Baku–Tbilisi–Ceyhan (BTC), który pozwolił na uzyskanie niezależności względem Rosji. Zwiększenie możliwości przesyłowych z regionu kaspijskiego pozwoliło na osiągnięcie wydobywania i przesyłu porównywalnego w przybliżeniu do możliwości Iraku³⁴⁶. Warto przypomnieć niebagatelny wkład prezydenta Eduarda Szewardnadze na rzecz umożliwienia przesyłu kaspijskich surowców z ominięciem Federacji Rosyjskiej. Porozumienie zawarte przez Szewardnadzego z przywódcami Azerbejdżanu i Turcji w listopadzie 1998 roku stanowiło realny początek BTC.



Mapa nr 1: Najważniejsze rurociągi na terytorium Gruzji.

Źródło: oficjalna strona internetowa BP.

O powodzeniu projektu zadecydowało nie tylko zaangażowanie strony amerykańskiej, żywotnie zainteresowanej „otwarcie” regionu dotychczas zdominowanego przez Rosję, ale także aktywna postawa Turcji reprezentowanej przez prezydenta Süleymana Demirela dostrzegającego w proponowanym przedsięwzięciu istotny

³⁴⁶ P. Nasmyth, *op. cit.*, s. 325.

czynnik dla wspólnych interesów łączących Ankarę z państwami Kaukazu Południowego³⁴⁷.

Zanim jednak powstał rurociąg łączący Baku z Ceyhan nad Morzem Śródziemnym, prezydent Szewardnadze oraz azerbejdżański prezydent Hejdar Alijew doprowadzili do powstania rurociągu Baku–Tbilisi–Supsa (BTS), który już w końcu lat 90. minionego stulecia pozwalał na transport kaspijskiej ropy w kierunku Morza Czarnego, skąd tankowcami przez Bosfor trafiała na rynki światowe. Dziś przez terytorium Gruzji ropa pompowana jest rurociągami BTS oraz BTC, transportowana jest także kolejną. Nie bez znaczenia pozostaje również przesył kaspijskiego gazu, który odbywa się przez terytorium Gruzji dzięki oddanemu do użytku w 2006 roku gazociągowi Baku–Tbilisi–Erzurum (BTE). Zarówno BTC, jak i BTE ze względu na swoje strategiczne znaczenie decydują o roli regionu w „wielkiej grze” o surowce naturalne.

Warto podkreślić niebagatelny wkład prezydentów Szewardnadzego i Alijewa na rzecz powstania rurociągów, nie tylko ze względu na podzielaną przez nich wspólną wizję, ale przede wszystkim na współczesne znaczenie przedsięwzięć, które zainicjowali w latach 90. ubiegłego stulecia. Obaj politycy w czasach Związku Radzieckiego znaleźli się na szczytach władzy. Szewardnadze sprawował urząd ministra spraw zagranicznych, Alijew w latach 80. pełnił funkcję wicepremiera ZSRR. Poradziecka rzeczywistość sprawiła, że obaj przejęli przywództwo nowo odrodzonych republik. W przeciwieństwie do Azerbejdżanu, gdzie postać Alijewa (zmarłego w 2003 roku) otaczana jest kultem³⁴⁸, w Gruzji dorobek Szewardnadzego, zwłaszcza w kontekście przemian, do jakich doszło po rewolucji róż, trudno poddać jednoznacznej ocenie³⁴⁹. Nie zmienia to jednak faktu, że zarówno w kwestii zbliżenia z Zachodem, jak i przedsięwzięć w zakresie regionalnej współpracy energetycznej dorobek

³⁴⁷ T. Gordadze, *op. cit.*, s. 40.

³⁴⁸ Szerzej na ten temat: W. Górecki, *Toast...*

³⁴⁹ J. Brodowski, *Biały Lis nie żyje*, „Nowa Europa Wschodnia”, 7.07.2014, <http://www.new.org.pl/1870.post.html> [1.04.2019].

Szewardnadzego stanowił punkt wyjścia do dalszej aktywności władz pod przywództwem prezydenta Micheila Saakaszwilego. Współpraca Szewardnadzego i Alijewa znalazła, z oczywistych względów, kontynuację we współpracy Saakaszwilego z następcą i synem Hejdara Alijewa, Ilhamem Alijewem. Relacje pomiędzy Tbilisi a Baku, pomimo że określa się je mianem „strategicznego partnerstwa”, obarczone są typowymi dla Kaukazu animozjami, jak również sprzecznymi interesami. Gruzja pozostaje tylko, albo aż, krajem tranzytowym, Azerbejdżan zaś wraz z rosnącymi dochodami ze sprzedaży wydobywanego surowca coraz aktywniej korzysta z możliwości wynikających z tego faktu, co w regionie, gdzie duma własna i poczucie godności odgrywają niebagatelne znaczenie, rodzi ukrywane przez obie stolice sprzeczności.

Azerbejdżańskie ministerstwo spraw zagranicznych w zamieszczonej na oficjalnej stronie internetowej informacji dotyczącej relacji z sąsiednią Gruzją podkreśla, że współpraca i przyjaźń pomiędzy oboma krajami mają wielowiekowe historyczne korzenie³⁵⁰. W podobnym tonie o stosunkach z Azerbejdżanem informuje ministerstwo spraw zagranicznych Gruzji. Zgodnie z informacją zawartą na stronie resortu „stały dialog polityczny w formie dwustronnym oraz wielostronnym rozwinięty został do poziomu strategicznego partnerstwa”³⁵¹. Po zmianie władz w Gruzji informacja dotycząca relacji pomiędzy Tbilisi i Baku została potwierdzona poprzez sformułowanie „Azerbejdżan jest strategicznym partnerem Gruzji, z którym Gruzję łączą bliskie relacje”³⁵². To doprecyzowanie okazało

³⁵⁰ *Azerbaijan-Georgia Relations. Reference to Bilateral Relations*, oficjalna strona internetowa MSZ Republiki Azerbejdżanu, <http://www.mfa.gov.az/files/file/Georgia.pdf> [1.04.2019].

³⁵¹ *Relations Between Georgia and the Republic of Azerbaijan*, oficjalna strona internetowa MSZ Gruzji, http://www.mfa.gov.ge/index.php?sec_id=265&lang_id=ENG [1.07.2012].

³⁵² *Relations Between Georgia and the Republic of Azerbaijan*, oficjalna strona internetowa MSZ Gruzji, <http://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations/Azerbaijan.aspx> [1.04.2019].

się konieczne, gdyż pierwsze wypowiedzi Bidziny Iwaniszwilego dotyczące kontaktów pomiędzy Gruzją i Azerbejdżanem wywołały zaniepokojenie władz w Baku³⁵³.

Relacje pomiędzy oboma krajami, co podkreślają oficjalnie władze, mają szczególny charakter, jednak poza sferą strategicznych interesów oba państwa nie potrafią wypracować porozumienia w podstawowych kwestiach. Od lat, pomimo „stałego dialogu”, oba kraje nie uzgodniły ostatecznego przebiegu granicy państwowej, co, mając na uwadze „strategiczne partnerstwo”, może wydawać się co najmniej niezrozumiałe³⁵⁴. Zasadniczy spór w kwestii granicy sprowadza się do ustalenia przynależności historyczno-kulturowej klasztoru Dawid Garedża. Na pierwszy rzut oka rozstrzygnięcie sporu nie powinno wydawać się problematyczne. Gruzja jest państwem chrześcijańskim, Azerbejdżan – muzułmańskim. Niemniej jednak Azerbejdżan postrzega się jako spadkobiercę Albanii Kaukaskiej, której jednym z ważnych zabytków ma być sporny klasztor. Debata naukowców, dla której silne oparcie stanowi polityka azerbejdżańskich władz „poszukujących” historycznych świadectw azerbejdżańskiej państwowości, nie ułatwia wypracowania kompromisu. Pomimo gruzińskiej propozycji przekazania innych terenów w zamian za sporny obszar, na którym znajduje się kompleks klasztorny, sprawa nie znalazła pomyślnego rozstrzygnięcia³⁵⁵.

Wątpliwości budzi również polityka władz w Tbilisi wobec mniejszości azerbejdżańskiej. Główne jej skupiska znajdują się w regio-

³⁵³ A. Jarosiewicz, M. Matusiak, *Iwaniszwili w Azerbejdżanie – wizyta w cieniu nieporozumień*, Analizy OSW, 9.01.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-01-09/iwaniszwili-w-azerbejdżanie-wizyta-w-cieniu-nieporozumien> [1.04.2019].

³⁵⁴ P. Goble, *Azerbaijan and Georgia Still Cannot Agree on Border*, „Eurasia Daily Monitor” 2018, vol. 15, nr 134.

³⁵⁵ Szerzej na temat sporu dotyczącego klasztoru Dawid Garedża: W. Górecki, współpraca K. Rawska-Górecka, *Punkty sporne w stosunkach azerbejdżańsko-gruzińskich (w latach 1989-2007)*, [w:] *Kłęska demokracji? Obszar byłego ZSRR*, red. P. Grochmański, Toruń 2010, s. 432-438.

nie Kwemo Kartli (Dolna Kartlia), na południe od Tbilisi (45,5% wszystkich mieszkańców regionu; w niektórych miejscowościach Azerowie stanowią większość: Marneuli – 83,1%, Bolnisi – 66%, Dmanisi – 66,8% mieszkańców)³⁵⁶. Zarzuty o dyskryminację oraz nieposzanowanie praw mniejszości są częstym elementem negatywnych komentarzy azerbejdżańskich mediów skierowanych pod adresem gruzińskich władz. Mając na uwadze ograniczaną swobodę wyrażania opinii przez azerbejdżańskich dziennikarzy, artykuły skierowane przeciwko Tbilisi należy traktować jako odzwierciedlenie stanowiska azerbejdżańskiej administracji. Tematyka podejmowana w tego typu publikacjach dotyczy zarówno wspomnianych poważnych zagadnień, jak i kwestii, które przy „strategicznym partnerstwie” mogą zaskakiwać. Jeden z częstych tematów pojawiających się w prasie związany jest z poziomem zanieczyszczenia przepływającej przez południowokaukaskie republiki rzeki Kury (w Gruzji noszącej nazwę Mtkwari), za które w zależności od potrzeb Baku obwinia Gruzję lub Armenię (należy jednak podkreślić, że przy niskim poziomie świadomości ekologicznej również Azerbejdżan ponosi znaczącą odpowiedzialność za stan zanieczyszczenia rzeki).

Zupełnie innym aspektem relacji dwustronnych łączących Gruzję i Azerbejdżan jest współpraca gospodarcza. Zgodnie z danymi ministerstwa Gospodarki i Zrównoważonego Rozwoju Gruzji w 2018 roku wymiana handlowa pomiędzy oboma krajami przekroczyła miliard dolarów, plasując Azerbejdżan w pierwszej trójce partnerów gospodarczych. Azerbejdżan tradycyjnie wyprzedziły Turcja i Rosja. Baku w relacjach gospodarczych z Gruzją zachowuje dodatni bilans handlowy sięgający 83 mln dolarów³⁵⁷. Dysproporcja pomiędzy moż-

³⁵⁶ *Georgia's Armenian and Azeri Minorities*, Europe Report N°178 – 22 November 2006, International Crisis Group, http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/178_georgia_s_armenian_and_azeri_minorities.pdf [1.07.2012].

³⁵⁷ *Foreign Trade*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Gospodarki i Zrównoważonego Rozwoju Gruzji, <http://www.economy.ge/?page=ecoreview&s=20> [1.04.2019].

liwościami Tbilisi i Baku jest szczególnie widoczna na przykładzie aktywności Państwowej Kompani Naftowej Republiki Azerbejdżanu (State Oil Company of Azerbaijan Republic, SOCAR) na terenie Gruzji. W ciągu ostatnich lat liczba stacji benzynowych SOCAR wzrosła do 114 (z czego do 42 w samym Tbilisi)³⁵⁸. Aktywność SOCAR sprawia, że zajmuje ona kluczową pozycję na gruzińskim rynku dystrybucji paliw. O współczesnym specyficznym charakterze relacji łączących władze Gruzji i Azerbejdżanu mogą świadczyć kontrowersje związane z osobą azerbejdżańskiego opozycjonisty Efgana Muhtarli. Jego porwanie i uprowadzenie z Tbilisi do Baku w ocenie części obserwatorów może być interpretowane jako wyraz braku równorzędności we wzajemnych relacjach³⁵⁹.

Pomimo sąsiedzkich nieporozumień oraz wyraźnej dysproporcji w kwestii możliwości ekonomicznych Gruzja i Azerbejdżan są od siebie zależne, a ta zależność stanowiąca o być albo nie być obu krajów jest najpewniejszym spoiwem łączącym wspólne interesy Tbilisi i Baku.

W przeciwieństwie do relacji Gruzji z Azerbejdżanem, które są kształtowane na podstawie zależności wynikających z przesyłu kaspijskich surowców, relacje dwustronne Gruzji z Armenią są wypadkową problemów regionalnych. Pomimo wspólnego mianownika, jakim jest m.in. tradycja chrześcijańska (oba państwa przyjęły chrzest już w IV stuleciu) czy poszanowanie dla wielowiekowych tradycji państwowości, współczesne relacje obarczone są regionalnymi uwarunkowaniami geopolitycznymi. Armenia ze względu na konflikt o Górski Karabach formalnie nie utrzymuje relacji z sąsiednimi Azerbejdżanem oraz Turcją. Zamknięte granice z wymienionymi

³⁵⁸ Na podstawie informacji dostępnych na stronie internetowej SOCAR Georgia Petroleum: <http://www.sgp.ge/> [1.04.2019].

³⁵⁹ Por. A. Jarosiewicz, *Azerbejdżański opozycjonista uprowadzony w Gruzji*, Analizy OSW, 7.06.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-06-07/azerbejdzanski-opozycjonista-uprowadzony-w-gruzji> [1.04.2019].

krajami znacząco ograniczają pole manewru władz w Erywaniu, którym nie pozostaje nic innego, jak utrzymać poprawne relacje z pozostałymi dwoma sąsiadami: Gruzją i Iranem. Ta wymuszona przez regionalny układ zależności sytuacja negatywnie wpływa na równoprawny dialog pomiędzy Erywaniem a Tbilisi. Politycy w obu krajach zdają sobie sprawę, że ewentualne spory mogą wpływać na jeszcze większą izolację Armenii. Równocześnie nie bez znaczenia pozostaje odmienna orientacja w polityce zagranicznej obu państw. Wprawdzie Gruzja jako pierwsza uznała niepodległość Armenii, jednak dziś Gruzini często postrzegają swojego sąsiada jako stronnika i sojusznika Rosji³⁶⁰. Nie bez znaczenia pozostaje militarna obecność armii rosyjskiej na terytorium Armenii. Baza wojskowa Giumri stała się głównym miejscem dyslokacji rosyjskich sił zbrojnych wycofanych w 2007 roku z terytorium Gruzji. Ze strategicznego punktu widzenia przeniesienie oddziałów wojskowych o kilkadziesiąt kilometrów nie osłabiło militarnej dominacji Federacji Rosyjskiej nad całym regionem. Równocześnie przeniesienie baz wojskowych z Gruzji, zwłaszcza z regionów zdominowanych przez mniejszość ormiańską, było powodem jej licznych protestów. Gruzińscy Ormianie obawiali się, że wraz z likwidacją rosyjskich baz znacząco wzrośnie bezrobocie, a także wraz z utratą rosyjskiej ochrony wzrośnie tureckie zagrożenie. Trudna sytuacja ekonomiczna regionu Samcche-Dżawachetia, w której większość stanowią Ormianie (55% wszystkich mieszkańców regionu; w niektórych miejscowości Ormianie stanowią zdecydowaną większość: Ninotsminda – 98%, Achalkalaki – 94,3% mieszkańców), była wielokrotnie powodem licznych niepokojów społecznych³⁶¹. Zarzuty dotyczące niedofinansowania oraz ignorowania potrzeb regionu przez Tbilisi stanowią stały problem dla gruzińskich władz silnie oddziałujący na relacje sąsiedzkie z Armenią. Równie niepokojąca z punktu widzenia Erywania pozostaje

³⁶⁰ F. Coene, *op. cit.*, s. 172.

³⁶¹ *Georgia's Armenian and Azeri Minorities...*, s. 3.

postępująca izolacja, w której, pomimo woli utrzymania poprawnych relacji, uczestniczy Gruzja. Wiąże się to przede wszystkim z negowaniem możliwości udziału Armenii w projektach energetycznych z udziałem Azerbejdżanu i Turcji. Analogiczna sytuacja dotyczy także regionalnych inicjatyw o charakterze politycznym. Znamiennym przykładem potwierdzającym taki stan rzeczy był brak udziału Armenii w inicjatywie GUAM skupiającej Gruzję, Ukrainę, Azerbejdżan i Mołdawię³⁶². Izolacja oraz przeświadczenie dotyczące zagrożenia ze stron sąsiadów (Turcji i Azerbejdżanu) stanowią przyczynę głęboko zakorzenionego w mentalności Ormian przekonania o konieczności silnego sojuszu z Rosją będącego przeciwwagą dla regionalnych zagrożeń³⁶³. Ormiańskie pokładanie nadziei w Rosji, w przeciwieństwie do gruzińskich obaw związanych z polityką Kremla, stanowi uzasadnioną sprzeczność w wypracowaniu podstaw ewentualnej współpracy regionalnej. Złe relacje gruzińsko-rosyjskie oddziałują także na sytuację w samej Armenii. Jaskrawym przykładem „rykosztu” spowodowanego napięciami pomiędzy Moskwą a Tbilisi było przerwanie dostaw gazu do Gruzji zimą 2006 roku, w wyniku którego ucierpiała również Armenia. Negatywnym czynnikiem dla regionalnych relacji okazał się konflikt gruzińsko-rosyjski, a szczególnie jego eskalacja w sierpniu 2008 roku, gdyż przyniósł on odczuwalne straty zarówno dla Armenii, jak i dla Azerbejdżanu. Armenia została odcięta od rosyjskich dostaw i *de facto* skazana na przepływ dóbr wyłącznie przez granicę z Iranem. Azerbejdżan z każdym dniem wojny liczył straty wynikające z zachwiania, a ostatecznie krótkotrwałego przerwania przesyłu surowca na Zachód. Pomimo odczuwalnych negatywnych konsekwencji rządu obu sąsiednich krajów udzieliły mniej lub bardziej jawnego wsparcia władzom

³⁶² Por. J. Siekierzyński, *Historia i rola układu GUUAM we współczesnej polityce euroazjatyckiej*, [w:] *Kaukaz w dobie globalizacji*, red. A. Furier, Poznań 2005.

³⁶³ P. Iwaszkiewicz, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Armenii*, [w:] *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. nauk. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006, s. 99.

w Tbilisi (pomoc dla uchodźców czy też pomoc finansowa). Zdając sobie sprawę, że destabilizacja sytuacji przyniesie negatywne skutki dla wszystkich państw regionu, władze w Baku i Erywaniu, pomimo oczywistej irytacji ze względu na działania Tbilisi, udzieliły wsparcia Gruzji. Równocześnie należy podkreślić, że żadne z państw sąsiednich nie uznało, pomimo rosyjskich nacisków, niepodległości separatystycznych republik Abchazji i Osetii Południowej. Gruzja, podejmując konfrontację militarną z Rosją, zachwiała stabilnością całego regionu, jednak nie zmieniła zasadniczych uwarunkowań geopolitycznych. Armenia, nie mając wyboru, pozostała pod silnym wpływem Rosji, a Azerbejdżan przynajmniej formalnie stara się zachować balans pomiędzy Wschodem a Zachodem, mając na uwadze przede wszystkim interesy elity władzy skupionej wokół prezydenta Alijewa. Największe straty poniosła Gruzja, nie tylko tracąc prawdopodobnie ostatecznie Abchazję i Osetię Południową, ale obniżając poziom zaufania wspólnoty międzynarodowej, a zwłaszcza najbliższych sąsiadów.

Relacje Tbilisi z Ankarą, podobnie jak w przypadku kontaktów z Baku, są uwarunkowane przez czynniki polityki energetyczno-tranzytowej. Jak już wspomniano, Turcja jest uczestnikiem kluczowych projektów BTC oraz BTE. Jest również stroną partycypującą w realizacji strategicznego połączenia kolejowego na trasie Baku–Tbilisi–Kars, które po 10 latach budowy zostało oddane do użytku jesienią 2017 roku. Turcja pozostaje najważniejszym partnerem gospodarczym oraz inwestycyjnym Gruzji. Zgodnie z danymi prezentowanymi przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Turcji dotychczas zrealizowano 197 projektów gospodarczych o łącznej wartości 3,5 mld dolarów³⁶⁴. Zarówno strona gruzińska, jak i tureccy politycy określają relacje łączące oba kraje jako wolne od problemów dwustronnych. Możliwość ruchu bezwizowego po-

³⁶⁴ *Economic Relations between Turkey and Georgia*, oficjalna strona Ministerstwa Spraw Zagranicznych Turcji, <http://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-georgia.en.mfa> [1.04.2019].

między Gruzją i Turcją jest ważnym udogodnieniem dla obywateli, ułatwiającym pogłębianie współpracy. Pomimo tego pozytywne- go obrazu kreowanego przez polityków warto zwrócić uwagę na kilka kwestii mogących wywoływać zaniepokojenie Tbilisi. Choć Turcja od stuleci uchodzi za jednego z głównych graczy w regionie Kaukazu Południowego, to nie ignoruje ona współczesnej pozy- cji Rosji³⁶⁵. Ankara zdaje sobie sprawę, że zbytne zaangażowanie w kaukaskie problemy (odrębne zagadnienie stanowi stanowisko Ankary w kwestii konfliktu karabachskiego) mogłoby negatywnie oddziaływać na prowadzoną z powodzeniem w ostatnich latach współpracę z Moskwą. Turcja uznaje jedność terytorialną Gruzji, jednak jej polityka wobec Abchazji budzi kontrowersje w Tbilisi. Znamiennym przykładem mogą być odnotowywane zatrzymania statków płynących z Turcji do Abchazji dokonane przez gruzińską straż przybrzeżną mające, w ocenie gruzińskich władz, osłabić otwartość Turcji na współpracę z separatystycznym regionem³⁶⁶. Istotnym zagadnieniem, do którego warto się odnieść, jest także problem Turków meschetyńskich, przesiedlonych w 1944 roku na tereny Azji Centralnej (na tereny dzisiejszego Uzbekistanu, Kir- gistanu, Tadżykistanu i Kazachstanu przesiedlono od 90 000 do 120 000 przedstawicieli tej mniejszości)³⁶⁷. Tureckie władze gorąco popierają powrót na tereny Gruzji wysiedlonej mniejszości tureckiej, co budzi kontrowersje wśród ludności obecnie zamieszkującej tereny opuszczone przez Turków w czasach deportacji. Zasygnalizowane

³⁶⁵ K. Zasztowt, *Stosunki Republiki Turcji z państwami Kaukazu Południowego*, [w:] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008, s. 356.

³⁶⁶ W. Bartuzi, *Gruzja zatrzymuje statki kursujące między Turcją a Abchazją*, „Tydzień na Wschodzie” 2009, nr 28 (103).

³⁶⁷ A. Szabaciuk, *Problem powrotu Turków meschetyńskich do Gruzji. Historia i perspektywy*, „Studia i Komentarze Instytutu Europy Środkowo-Wschod- niej” 2012, nr 19, <http://www.iesw.lublin.pl/sk/numery/numer19.php#> [1.04.2019].

problemy pojawiające się pomiędzy Gruzją i Turcją, podobnie jak w przypadku relacji pomiędzy Gruzją i Azerbejdżanem, spychane są na dalszy plan ze względu na kluczowe zależności energetyczne, w których Gruzja odgrywa znaczącą rolę. Turcja jest także żywotnie zainteresowana udziałem inwestycyjnym swoich firm na rynku gruzińskim, co w dużej mierze stymuluje gospodarczo wschodnie regiony kraju znajdujące się w bezpośrednim sąsiedztwie Gruzji.

Gruzja zajmuje ważne miejsce w kaukaskiej mozaice, jednak jej siła oddziaływania nadal pozostaje niewielka, relacje z państwami sąsiednimi zaś są oparte przede wszystkim na układzie wzajemnych zależności oraz eliminowaniu wspólnych zagrożeń.

ROZDZIAŁ IV

Gruzja w procesie transformacji (2003–2018)

Percepcja procesów zachodzących w Gruzji po rewolucji róż jest niezwykle zróżnicowana. Odmienny punkt widzenia na przemiany w Gruzji prezentują instytucje i organizacje międzynarodowe, inną ocenę przedstawiają władze w Tbilisi (zwłaszcza gdy poddamy analizie ich aktywność w okresie kampanii wyborczej), różne też jest postrzeganie rzeczywistości przez zwykłych obywateli południowokaukaskiej republiki.

Za celowe należy uznać zadanie pytania o rzeczywisty poziom przemian, do jakich doszło w Gruzji po 2003 roku. Czy i na ile zmieniła się Gruzja i jej społeczeństwo? Jak Gruzini postrzegają przyszłość swojego kraju? I przede wszystkim: czy procesy obserwowane w ostatnich latach możemy uznać za sukces czy porażkę? Te i inne pytania stanowią podstawę rozważań podjętych w tej części pracy.

Niniejszy rozdział stanowi próbę udzielenia i uporządkowania odpowiedzi na powyższe pytania poprzez dokonanie analizy danych zastanych i wytworzonych dotyczących gruzińskiego społeczeństwa³⁶⁸.

Część pierwsza powstała na podstawie analizy danych dotyczących Gruzji, prezentowanych przez organizacje i instytucje międzynarodowe w zakresie podejmowanych przez Tbilisi głównych

³⁶⁸ Por. E. Babbie, *op. cit.*, s. 313 oraz wprowadzenie do niniejszej publikacji.

kierunków reform. Istotne wydaje się skonfrontowanie rezultatów reform w zakresie m.in. walki z korupcją czy transformacji gospodarki z ich oceną wyrażaną przez organizacje międzynarodowe. Dane prezentowane przez Organizację Narodów Zjednoczonych i Bank Światowy bazują wprawdzie na informacjach przekazywanych przez władze krajowe, jednak już rankingi międzynarodowych organizacji pozarządowych (np. Transparency International, Human Rights Watch czy Reporterzy bez Granic) powstają na podstawie metodologii obejmujących różne wskaźniki, dlatego też porównanie tych ocen pozwala na prześledzenie, analizę i interpretację zachodzących procesów.

Podrozdział drugi ma na celu prezentację gruzińskiej opinii publicznej na podstawie badań prowadzonych przez ośrodki zewnętrzne, takie jak National Democratic Institute oraz International Republican Institute w zakresie problemów społeczno-politycznych. Niezwykle ważna wydaje się analiza zmian nastrojów społecznych zachodzących w czasie oraz wpływ czynników zewnętrznych na ich kształt. Za szczególnie istotne należy uznać pytanie dotyczące poziomu bezrobocia, będącego dla społeczeństwa Gruzji jednym z najważniejszych problemów socjalnych. Warte uwagi jest również pytanie dotyczące stosunku społeczeństwa gruzińskiego wobec Rosji oraz jego zmiana przed konfliktem z sierpnia 2008 roku i po nim.

Ostatnią część podjętych w tym rozdziale rozważań stanowi analiza danych będących rezultatem rozmów przeprowadzonych przez autora. Indywidualne wywiady pogłębione (*Individual In-depth Interview*, IDI) prowadzone z ekspertami ogniskowały się wokół kilku zagadnień, które można przypisać do trzech grup tematycznych: 1) sytuacji wewnętrznej, 2) uwarunkowań regionalnych, 3) wyzwań, które stoją przed społeczeństwem gruzińskim. Dobór próby nastąpił metodą kuli śnieżnej³⁶⁹. Dane z wywiadów zostały zanonimizowane³⁷⁰.

³⁶⁹ E. Babbie, *op. cit.*, s. 213.

³⁷⁰ G. Gibbs, *Analizowanie danych jakościowych*, przeł. M. Brzozowska-Brywczyńska, Warszawa 2011, s. 39.

Podjęcie analizy bazującej na różnych danych oraz ich ocena pozwoliły w przekonaniu autora na przedstawienie najważniejszych przemian, jakim uległo gruzińskie społeczeństwo w latach 2003–2018.

IV.1. Percepcja międzynarodowa Gruzji

W minionych latach gruzińskie władze, podejmując wieloaspektową reformę kraju, nie tylko dokonały jednoznacznego wyboru w polityce zagranicznej, ale przede wszystkim podważyły zasady regulujące dotychczasowe zachowania społeczne. Działania administracji, zarówno Zjednoczonego Ruchu Narodowego, jak i Gruzjińskiego Marzenia, przyniosły zmiany będące zaskoczeniem nie tylko dla samych obywateli Gruzji, ale także dla społeczności międzynarodowej.

Rewolucja róż oraz przemiany, do których później doszło, były szeroko komentowane przez światowe media. Aktywność gruzińskich władz spotkała się zarówno z poparciem świata zachodniego, jak i z krytyką ze strony Rosji. Dyskurs medialny ze względu na wielość przekazów nie stanowi jednak podstawy podjętych w tej pracy rozważań. Za znacznie bardziej zasadne i miarodajne w przekonaniu autora należy uznać skonfrontowanie rezultatów reform z ich percepcją wyrażaną przez organizacje i instytucje międzynarodowe w formie wskaźników dotyczących sytuacji społecznej, gospodarczej i politycznej. Porównanie danych prezentowanych przez organizacje międzynarodowe czy organizacje pozarządowe pozwala na przynajmniej częściową ocenę zachodzących procesów.

Ciekawym wyznacznikiem tego, jakim przeobrażeniom uległa Gruzja, może być jej pozycja w rankingu *The Good Country Index* stworzonym w 2014 roku przez Simona Anholt. Celem tego zestawienia jest wskazanie, w jakim stopniu „każdy kraj przyczynia się do wspólnego dobra ludzkości i planety”, oraz próba odpowiedzi na pytanie „czy [państwa – J. B.] istnieją wyłącznie po to, by służyć interesom własnych polityków, przedsiębiorstw i obywateli, czy też

aktywnie działają na rzecz całej ludzkości i całej planety?”³⁷¹. We wspomnianym rankingu Gruzja zajęła 38. miejsce wśród 153 krajów objętych badaniem³⁷². Na szczególną uwagę zasługuje fakt zajęcia pierwszej pozycji w dwóch z siedmiu kategorii – Światowy pokój i bezpieczeństwo (International Peace & Security) oraz Dobrobyt i równość (Prosperity & Equality). O pozytywnym wyniku zadecydowały m.in. proporcja liczby gruzińskich żołnierzy uczestniczących w misjach pokojowych ONZ w stosunku do wielkości gospodarki czy też liczba wolontariuszy. Kategorią, w której Gruzja wypadła najmniej korzystnie, zajmując 112. miejsce, był Porządek Światowy (World Order), a dane w tym zakresie określano m.in. na podstawie liczby uchodźców w stosunku do wielkości gospodarki. Przytoczone zestawienie ukazuje potencjał niewielkiego kraju, jakim jest Gruzja, oraz jej zaangażowanie na rzecz globalnych wyzwań. Pokazuje też, że wprowadzane przez Gruzinów reformy przynoszą zaskakujące rezultaty.

Przykładem pozytywnego zaskoczenia po rewolucji róż była walka z korupcją. Stanowiła ona jeden z najważniejszych postulatów politycznych głoszonych przez Saakaszwilego oraz polityków opozycji stojących na czele protestów skierowanych przeciwko rządowi prezydenta Eduarda Szewardnadze. Już w 2001 roku, w ramach sprzeciwu wobec korupcji na najwyższych szczeblach władzy, Saakaszwili zrezygnował z pełnienia funkcji ministra sprawiedliwości, co wiązało się z jednoczesnym przejściem do opozycji. Trzy lata później, czyniąc z walki z korupcją jedno z głównych haseł wyborczych, Saakaszwili uzyskał olbrzymie poparcie społeczne dające mu po objęciu urzędu prezydenta silny mandat do podjęcia reform. Korupcja na obszarze byłego Związku Radzieckiego jest zjawiskiem powszechnym, głęboko zakorzenionym w mentalności i kulturze. Szczególnie na Kaukazie

³⁷¹ *The Good Country Index*, <https://www.goodcountry.org/good-country/data-treatment> [1.04.2019].

³⁷² *The Good Country Index Version 1.3 – Georgia*, <https://www.goodcountry.org/index/results#GEO> [1.04.2019].

Południowym stanowi jeden z najpoważniejszych problemów życia społecznego. Pomimo wymienionych powyżej uwarunkowań Gruzja w ostatnich latach odnotowała pozytywne zmiany w tej sferze. Dzięki podjętym po 2003 roku radykalnym działaniom w ramach reformy policji czy administracji publicznej (a więc w obszarach szczególnie dotkniętych problemem korupcji) gruzińskim władzom udało się osiągnąć zauważalne efekty. Należy jednoznacznie stwierdzić, że ograniczenie korupcji było widocznym, najważniejszym i najbardziej docenianym przez zwykłych obywateli osiągnięciem władz. Również ze strony społeczności międzynarodowej, udzielającej Gruzji wsparcia finansowego, obniżenie poziomu negatywnych zjawisk oraz podniesienie przejrzystości podejmowanych działań (w szczególności przejrzystości redystrybucji środków pomocowych przekazywanych Gruzji) znacząco wpływało na poprawę wizerunku państwa. Odzwierciedleniem zaistniałych przemian są dane prezentowane przez Transparency International. Analizując informacje zawarte w Corruption Perceptions Index (CPI) w latach 2003-2018, możemy zaobserwować pozytywny proces³⁷³.

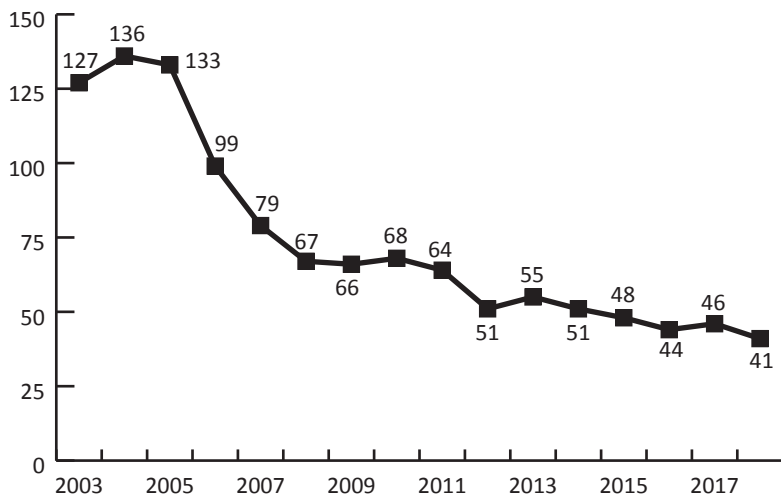
W roku 2003, a więc w roku rewolucji róż, Gruzja plasowała się na 127 miejscu w rankingu CPI (indeks obejmował wówczas 133 kraje)³⁷⁴. Zgodnie z CPI za 2018 rok Gruzja zajęła 41 miejsce (na 180 państw objętych rankingiem), wyprzedzając niektóre państwa UE, takie jak Włochy (53 miejsce), Słowacja (57 miejsce), Chorwacja (60 miejsce), Rumunia (61 miejsce), Węgry (64 miejsce), Grecja (67 miejsce) czy Bułgaria (77 miejsce)³⁷⁵. Na tle regionu Gruzja stanowi ewenement, dystansując sąsiednie Armenię i Azerbejdżan

³⁷³ Informacje o metodologii dotyczące Corruption Perception Index oraz Global Corruption Barometer dostępne na: <https://www.transparency.org/>.

³⁷⁴ *Corruption Perceptions Index 2003*, oficjalna strona internetowa Transparency International, http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2003 [8.06.2012].

³⁷⁵ *Corruption Perceptions Index 2018*, oficjalna strona internetowa Transparency International, <https://www.transparency.org/cpi2018> [1.04.2019].

(odpowiednio 105 i 152 pozycja w rankingu)³⁷⁶. Wart odnotowania jest fakt, że w roku 2003 oba wymienione kraje charakteryzowały się niższym poziomem korupcji niż Gruzja (Armenia zajmowała wówczas 78 pozycję, a Azerbejdżan – 125)³⁷⁷.



Wykres nr 7: Pozycja Gruzji w rankingu CPI w latach 2003-2018.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych Transparency International.

Podjęte reformy nie tylko przyczyniły się do zmiany postrzegania Gruzji w ocenach Transparency International, ale przede wszystkim do zmiany poziomu zaufania gruzińskiego społeczeństwa do instytucji państwowych. Zgodnie z danymi *Global Corruption Barometer 2010/2011*, a więc na rok przed dojściem do władzy Gruzjińskiego Marzenia, najbardziej dostrzegalne zmiany zaszły w ocenie działań policji oraz sił zbrojnych. Gruzini w badaniu dotyczącym poziomu korupcji w policji (pytanie: „Jak bardzo Pana/Pani zdaniem policja dotknięta jest przez korupcję?”) uznali ją za jedną z najmniej sko-

³⁷⁶ *Ibidem*.

³⁷⁷ *Corruption Perceptions Index 2003*.

rumpowanych instytucji. W skali ocen od 1 do 5, w której ocena 1 oznaczała odpowiedź „nie jest skorumpowana”, a odpowiedź 5 – „jest bardzo skorumpowana”, gruzińska policja uzyskała średnią 2,1, plasując się wśród najmniej skorumpowanych służb porządkowych w Europie³⁷⁸. Identyczny rezultat uzyskała policja w Norwegii. Polska policja we wspomnianym rankingu uzyskała ocenę 3,2. W podobnym badaniu dotyczącym gruzińskiej armii („Jak bardzo Pana/Pani zdaniem siły zbrojne dotknięte są przez korupcję?”) Gruzja uzyskała jeden z najlepszych wyników w całym rankingu. Gruziańska armia z oceną 1,8 nie tylko okazała się jedną z najmniej skorumpowanych na świecie, ale wyprzedziła pod tym względem wszystkie kraje europejskie (najbliżej gruzińskiego rezultatu znalazła się Finlandia z oceną 2,0; Polska uzyskała ocenę 2,4)³⁷⁹. Przytoczone dane pokazują przede wszystkim wzrost autorytetu zarówno policji, jak i armii w ocenie gruzińskiego społeczeństwa. Zwłaszcza ocena policji uległa istotnej zmianie. W badaniach Transparency International przeprowadzonych w 2003 roku policja, wraz ze służbą zdrowia oraz wymiarem sprawiedliwości, była uznawana za jedną z najbardziej skorumpowanych instytucji państwowych³⁸⁰. Reforma policji przeprowadzona po rewolucji róż wprowadziła nową jakość do życia społecznego Gruzji. Wysokich ocen nie udało się jednak utrzymać w kolejnych latach. W badaniu *Global Corruption Barometer*

³⁷⁸ *Global Corruption Barometer 2010/2011*, oficjalna strona internetowa Transparency International, <http://gcb.transparency.org/gcb201011/results/> [8.06.2012].

³⁷⁹ *Ibidem*.

³⁸⁰ W badaniu w *Global Corruption Barometer 2003* na pytanie, dotyczące wskazania tych instytucji państwowych, z których respondent w pierwszej kolejności chciałby usunąć praktyki korupcyjne, Gruzini na pierwszym miejscu wskazali służbę zdrowia (19,7% odpowiedzi), następnie wymiar sprawiedliwości (18,1%) oraz policję (13,4%). *Global Corruption Barometer 2003*, oficjalna strona internetowa Transparency International, http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/gcb/2003 [8.06.2012].

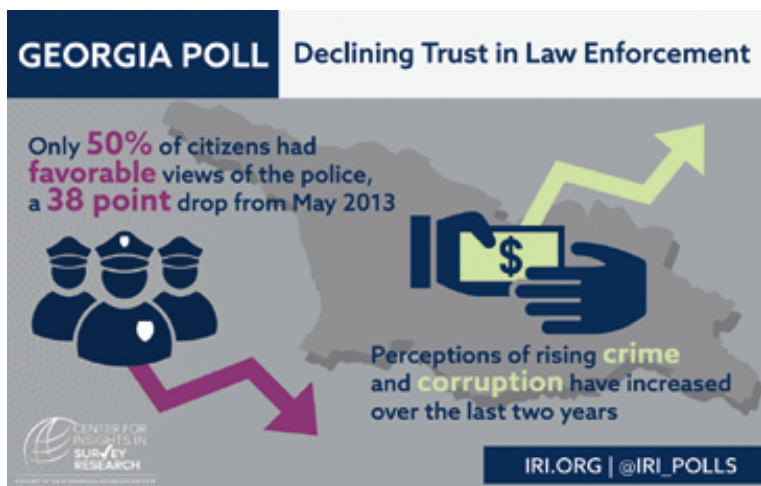
2013, a więc w pierwszym roku rządów Gruzińskiego Marzenia, aż 26% respondentów uważało, że „policja była skorumpowana/lub bardzo skorumpowana”, na podobne problemy w armii wskazywało 13% ankietowanych³⁸¹. W raporcie *People and Corruption: Citizens' Voices from Around the World Global Corruption Barometer 2017* znajdujemy dwie ciekawe informacje dotyczące Gruzji. Pierwsza to ta, zgodnie z którą tylko 5-10% respondentów zapłaciło łapówkę w kontaktach ze służbami publicznymi w ostatnich 12 miesiącach³⁸². Druga stwierdza, że ze względu na wysoki poziom odpowiedzi „nie wiem”, wynoszący ponad 40%, wyniki Gruzji (ale także siedmiu innych krajów, w tym Polski) nie zostały zaprezentowane³⁸³. Warto zatem sięgnąć do wypowiedzi Stephena Nixa, dyrektora regionalnego IRI na Eurazję, z maja 2018 roku, który stwierdził, że „jeszcze niedawno policja została uznana za przykład zaangażowania Gruzji w ograniczanie korupcji”, dziś „spadek zaufania [...] jest niepokojący i wydaje się ściśle związany z popularnymi poglądami, że korupcja i przestępczość wzrosły w ciągu ostatnich dwóch lat”³⁸⁴.

³⁸¹ *Global Corruption Barometer 2013*, oficjalna strona internetowa Transparency International, <https://www.transparency.org/gcb2013/country?country=georgia> [1.04.2019].

³⁸² *People and Corruption: Citizens' Voices from Around the World, Global Corruption Barometer 2017*, s. 8, https://www.transparency.org/whatwedo/publication/people_and_corruption_citizens_voices_from_around_the_world [1.04.2019].

³⁸³ *Ibidem*, s. 12.

³⁸⁴ *Georgia Poll: Perceptions of National Institutions Decline; Local Satisfaction Rises*, <https://www.iri.org/resource/georgia-poll-perceptions-national-institutions-decline-local-satisfaction-rises> [1.04.2019].



Ilustracja nr 4: Spadające zaufanie do służb egzekwujących prawo, kwiecień 2018.
 Źródło: <https://www.iri.org/resource/georgia-poll-perceptions-national-institutions-decline-local-satisfaction-rises>.

Rozważając problem korupcji, warto zwrócić także uwagę na przemiany, do jakich doszło w wymiarze sprawiedliwości. W tym przypadku opinia co do efektów wprowadzanych reform również nie jest jednoznaczna, niemniej także w tej dziedzinie doszło do zmian w porównaniu z 2003 rokiem. Zgodnie z przywołanym badaniem *Global Corruption Barometer 2010/2011* dotyczącym poziomu korupcji obejmującej wymiar sprawiedliwości („Jak bardzo Pana/Pani zdaniem wymiar sprawiedliwości dotknięty jest przez korupcję?”) ocena wyrażona przez ankietowanych dała rezultat 2,9³⁸⁵. Jest to jednak najniższy wynik obejmujący analizę dotyczącą Gruzji w 2011 roku. Wprawdzie ocena korupcji w gruzińskim wymiarze sprawiedliwości w porównaniu z krajami UE wypadła

³⁸⁵ *Global Corruption Barometer 2010/2011*, oficjalna strona internetowa Transparency International, <http://gcb.transparency.org/gcb201011/results/> [8.06.2012].

pozytywnie (przykładowo gorszy wynik uzyskały m.in. Czechy – 3,5, Hiszpania – 3,4, Łotwa – 3,2, Portugalia – 3,4, a także Polska – 3,3), jednak reformy w tym obszarze poddawane są przez społeczność międzynarodową częstej krytyce. Słaby wynik w zakresie korupcji znajduje także odzwierciedlenie w społecznej ocenie funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. W 2011 roku pozytywnie pracę sądów oceniała nieco ponad połowa Gruzinów (54%; 26% oceniło ją negatywnie, 20% zaś nie miało zdania w tej kwestii). Nieco lepszy wynik odnotowała prokuratura, której prace dobrze oceniało 57% respondentów (24% było odmiennego zdania, 19% nie miało opinii)³⁸⁶. Warto jednak zauważyć, że na rok przed dojściem do władzy Gruzinińskiego Marzenia w przekonaniu Gruzinów reforma wymiaru sprawiedliwości nie była postrzegana jako działanie priorytetowe. Za znacznie ważniejsze gruzińskie społeczeństwo uważało wówczas działania zmierzające do poprawy sytuacji gospodarczej, powrót uchodźców do ich miejsc zamieszkania czy przewartościowanie polityki zagranicznej, a dopiero w dalszej kolejności reformę wymiaru sprawiedliwości³⁸⁷. Taka postawa społeczeństwa znalazła odzwierciedlenie w działaniach władz, które doprowadziły ostatecznie do przesilenia politycznego poprzedzającego wybory parlamentarne jesienią 2012 roku, a także spotkała się z krytyką wyrażaną przez społeczność międzynarodową.

Dążenie do osiągnięcia standardów zachodnich przez Tbilisi w związku z deklarowanymi aspiracjami dotyczącymi członkostwa w UE skłaniało do oceny reformy wymiaru sprawiedliwości. Warto

³⁸⁶ *Georgian National Study*, October 27 – November 11, 2011 IRI, USAID, Baltic Surveys / The Gallup Organization, <http://www.iri.org/sites/default/files/2012%20January%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion%2C%20October%2027-November%2011%2C%202011.pdf> [8.06.2012].

³⁸⁷ W przytoczonym badaniu za znacznie ważniejsze od reformy wymiaru sprawiedliwości Gruzini uznali także: poprawę systemu edukacji, poprawę relacji pomiędzy rządem a społeczeństwem, korektę systemu podatkowego oraz poprawę infrastruktury drogowej.

w tym miejscu przywołać rezultaty analizy, przeprowadzonej w maju 2012 roku, zawartej w *European Integration Index for Eastern Partnership Countries*, przygotowanej na potrzeby oceny efektywności wprowadzania standardów unijnych w związku z aspiracjami członkowskimi państw objętych inicjatywą Partnerstwa Wschodniego. Zgodnie z wnioskami zawartymi w dokumencie, dotyczącymi sytuacji w gruzińskim wymiarze sprawiedliwości, główne zastrzeżenia dotyczyły wówczas przede wszystkim braku zaufania społeczeństwa co do niezależności sądów oraz braku odpowiedniej reakcji wymiaru sprawiedliwości na przypadki naruszenia praw obywatelskich. Za niepokojące uznano również niezwykle wysoki odsetek wyroków skazujących, brak niezależności sądów w sprawach o charakterze politycznym, a także procedury związane z powoływaniem oraz odwoływaniem sędziów³⁸⁸.

W badaniu *Global Corruption Barometer 2013*, aż 51% respondentów stwierdziło, że sądownictwo było skorumpowane lub bardzo skorumpowane³⁸⁹. Za znamienne w tym kontekście należy uznać pytanie: „Czy słyszałeś o jakichkolwiek wysiłkach rządu lub parlamentu na rzecz reformy wymiaru sprawiedliwości?”, skierowane do respondentów w kwietniu 2018 roku, na które aż 81% ankietowanych udzieliło negatywnej odpowiedzi³⁹⁰.

Analizując dane oraz oceny dotyczące poziomu korupcji w Gruzji przedstawione przez Transparency International, należy zauważyć postęp, jaki nastąpił w ostatnich latach. Również gruzińskie społeczeństwo dostrzega zmiany w tym zakresie w porównaniu z okresem poprzedzającym rewolucję róż. W pierwszej dekadzie XXI stulecia

³⁸⁸ *European Integration Index for Eastern Partnership Countries 2012*, s. 28, http://eap-index.eu/sites/default/files/EaP%20Index%202012_0.pdf [1.04.2019].

³⁸⁹ *Global Corruption Barometer 2013*, oficjalna strona internetowa Transparency International, <https://www.transparency.org/gcb2013/country?country=georgia> [1.04.2019].

³⁹⁰ *Public Opinion Survey: Residents of Georgia April 10-22, 2018*.

zauważalnym rezultatem była eliminacja korupcji z instytucji mających zapewnić bezpieczeństwo państwa i obywateli (policja i armia), jednak długoterminowe utrzymanie pozytywnych tendencji stanowi obecnie poważne wyzwanie. Podobnych rezultatów nie udało się osiągnąć w wymiarze sprawiedliwości, który pomimo reform budzi najwięcej wątpliwości, większość obywateli zaś uważa, że nie ma do niego równego dostępu³⁹¹.

Na ocenę kondycji społecznej Gruzinów pozwala analiza danych tzw. wskaźnika rozwoju społecznego (Human Development Index)³⁹². Porównując informacje prezentowane przez agendę ONZ ds. rozwoju (United Nations Development Programme, UNDP) w raportach Human Development Report, należy podkreślić pozytywne przemiany zachodzące w Gruzji. Analizując informacje dotyczące dochodu narodowego, poziomu edukacji, stanu zdrowia oraz długości życia gruzińskiego społeczeństwa, można pokusić się o stwierdzenie, że w każdej z wymienionych dziedzin w ostatnich latach Gruzja osiągnęła postęp. Jest to szczególnie widoczne, gdy porównamy dane UNDP z roku 2003, kiedy Gruzja plasowała się na 88 pozycji z danymi z 2011 roku, zgodnie z którymi zajęła 75 miejsce, oraz informacjami za 2018 rok i najlepszą jak dotychczas 70 lokatą³⁹³. Sąsiednia Armenia oraz Azerbejdżan w 2011 roku zajęły odpowiednio – 86 i 76 pozycję³⁹⁴. Dziś plasują się na miejscach 83 i 80³⁹⁵.

³⁹¹ *Ibidem*.

³⁹² Informacje o metodologii dotyczące Human Development Report dostępne na: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_TechNotes_reprint.pdf [1.04.2019].

³⁹³ *Georgia. Country Profile: Human Development Indicators*, oficjalna strona internetowa UNDP, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/GEO> [1.04.2019].

³⁹⁴ *Armenia. Country Profile: Human Development Indicators*, oficjalna strona internetowa UNDP, <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/ARM.html>; *Azerbaijan. Country Profile: Human Development Indicators*, oficjalna strona internetowa UNDP, <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/AZE.html> [8.06.2012].

³⁹⁵ *Armenia. Country...*

Zarówno wzrost PKB, jak i wprowadzane przez gruzińskie władze reformy znalazły swoje odzwierciedlenie w klasyfikacji prowadzonej przez Organizację Narodów Zjednoczonych.

Wzrost nakładów na edukację oraz na służbę zdrowia, pomimo trudności wynikających z procesu transformacji oraz konsekwencji konfliktu zbrojnego z sierpnia 2008 roku, należy uznać za pozytywne zjawisko. W pięć lat po rewolucji róż UNDP, niejako podsumowując dorobek przemian, opublikowało obszerny raport *Georgia Human Development Report. The Reforms and Beyond*. Analizując treść dokumentu, warto zwrócić uwagę na wątpliwości i zastrzeżenia wynikające z sytuacji w obszarze edukacji i służby zdrowia. Uwagi zawarte w raporcie niezwykle trafnie ukazują kluczowe problemy kraju. Reforma systemu edukacji, wraz z reformą policji, była wówczas uznawana za jedno z najważniejszych osiągnięć władz, zwłaszcza w kontekście działań antykorupcyjnych. Raport UNDP podkreśla znaczenie wprowadzenia przejrzystego systemu egzaminacyjnego. Niemniej jednak zauważa brak wyraźnego wpływu wprowadzanych reform na kształt rozwiązań systemowych³⁹⁶. Jednym z istotnych problemów jest poziom nauczania (szczególnie widoczna jest dysproporcja pomiędzy Tbilisi a resztą kraju) oraz wciąż odczuwalny brak środków finansowych. W przypadku służby zdrowia zasadniczą wątpliwość wyrażona przez UNDP w 2008 roku dotyczyła kształtu wprowadzanych reform. Pomimo wspomnianego wzrostu nakładów, ocenianego pozytywnie, kluczowe znaczenie miały sprawne przeprowadzenie reformy systemu ubezpieczeń społecznych oraz kwestia prywatyzacji szpitali. Zainicjowane zmiany w zakresie jakości świadczonych usług medycznych nie równoważyły jednak obaw wyrażonych w raporcie dotyczących skutecznej realizacji reformy, której istotne zagrożenie stanowiło możliwe ograniczenie dostępu społeczeństwa do usług medycznych³⁹⁷.

³⁹⁶ *Georgia Human Development Report...*

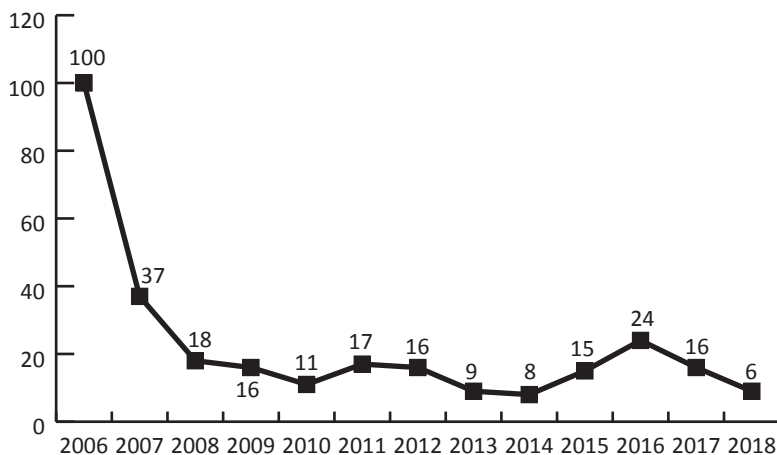
³⁹⁷ *Ibidem*.

Skonfrontowanie danych ONZ z oficjalnymi danymi prezentowanymi przez gruzińskie władze pozwala na realną ocenę zachodzących w ostatnich latach w Gruzji procesów w sferze socjalnej. Widoczne różnice w percepcji reform systemu szkolnictwa czy służby zdrowia nie tylko tonowały entuzjazm władz, ale przede wszystkim potwierdzały konieczność intensyfikacji podejmowanych działań. Należy podkreślić, że aktywność Tbilisi na rzecz reform stanowiła wówczas nową jakość zarówno w samej Gruzji, jak i w całym regionie. Niemniej konfrontacja z rzeczywistością wynikającą z wieloletnich zaniedbań sięgających lat 90. ubiegłego stulecia sprawiła, że podjęte reformy należy postrzegać jako początek długofalowego procesu naprawczego.

Porównując oceny reform socjalnych podjętych w ostatnich latach, należy pamiętać, że we współczesnym świecie czynnikiem decydującym o pozycji państwa jest przede wszystkim jego sytuacja gospodarcza. Również przywołany *Human Development Report* jako jeden z podstawowych wyznaczników kształtujących ocenę państw przyjmuje poziom PKB. To dzięki reformom gospodarczym Gruzja cieszy się nadal jedną z najwyższych pozycji w rankingach oceniających łatwość prowadzenia interesów oraz znajduje się wśród krajów o stosunkowo wysokim wskaźniku wolności gospodarczej. Nie byłoby to możliwe bez radykalnych zmian w zakresie uproszczenia systemu podatkowego, otwarcia rynku oraz liberalizacji przepisów, co pozwoliło w 2017 roku osiągnąć wzrost PKB na poziomie 4,8%³⁹⁸.

Reformy gospodarcze Tbilisi są też jednym z najlepiej odbieranych przez społeczność międzynarodową wyznaczników przemian zachodzących w Gruzji po 2003 roku. W rankingu określającym łatwość prowadzenia interesów (*Doing Business Index*), przygotowywanym przez Bank Światowy, Gruzja od kilku lat znajduje się w ścisłej czołówce.

³⁹⁸ Georgia. *Country at a Glance*, oficjalna strona internetowa Banku Światowego, <http://www.worldbank.org/en/country/georgia> [1.04.2019].



Wykres nr 8: Pozycja Gruzji w rankingu *Doing Business* w latach 2006–2018.

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych Banku Światowego.

O sukcesie Gruzji zdecydowały docenione przez Bank Światowy nieskomplikowane procedury oraz krótki czas konieczny do rejestracji działalności gospodarczej³⁹⁹. Gruzja cieszy się również dobrym wskaźnikiem wolności gospodarczej (Index of Economic Freedom). Wśród sklasyfikowanych przez The Heritage Foundation w 2019 roku 169 państw świata Gruzja zajęła 16 miejsce w grupie krajów, których gospodarki uznawane są za „przede wszystkim wolne” (*mostly free*). Armenia i Azerbejdżan w powyższym rankingu zajęły odpowiednio miejsca 47 oraz 60⁴⁰⁰. Warto zauważyć, że w tym samym rankingu w 2012 roku spośród 179 państw świata Gruzja zajęła 34 miejsce w grupie krajów, których gospodarki były określane mianem „umiarkowanie wolnych” (*moderately free*)⁴⁰¹.

³⁹⁹ *Easy of Doing Business in Georgia*, <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/g/georgia/GEO.pdf> [1.04.2019].

⁴⁰⁰ *2019 Index of Economic Freedom – Country Rankings*, <https://www.heritage.org/index/ranking> [1.04.2019].

⁴⁰¹ *2012 Index of Economic Freedom – Country Rankings*, <http://www.heritage.org/index/ranking> [8.06.2012].

Na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI wieku osiągnięcia Gruzji spotkały się z pozytywnym komentarzem „The Economist”, w którym czytamy:

Gruzja przemieniła się w gwiazdę Kaukazu. Jest mniej skorumpowana niż większość byłych republik radzieckich i zgodnie z oceną Banku Światowego jednym z miejsc na świecie, w których najłatwiej robi się interesy. Jej liberalna gospodarka przetrwała rosyjskie embargo, a państwo utrzymało się pomimo wojny z Rosją. Policja nie bierze łapówek, a dostawy elektryczności nie są już luksusem. Co najważniejsze ludzie nie są zaskoczeni tym sukcesem. Największa przemiana zaszła w ich umysłach⁴⁰².

Dzisiejszy stan państwa stał się tematem ciekawej wymiany poglądów pomiędzy Thomasem de Waalem a byłym prezydentem Gruzji Micheilem Saakaszwilim na łamach „Foreign Policy”. Nie dziwi krytyczne stanowisko Saakaszwilego wobec Gruzińskiego Marzenia, niemniej nie sposób nie przywołać trafnego fragmentu polemiki:

Inflacja zdewastowała [...] siłę nabywczą Gruzinów: pod koniec mojej prezydentury w 2013 roku dolar US kosztował około 1,6 lari. Dziś kurs wymiany wynosi 2,80 lari do 1 dolara. [...] krach walut naszych partnerów handlowych przyczynił się do 75% deprecjacji lari [...]. Upadek lari miał szerokie reperkusje – co najmniej połowa wszystkich prywatnych pożyczek w Gruzji jest denominowana w dolarach, a dochody nie wzrosły na tyle, aby umożliwić wielu kredytobiorcom dokonywanie płatności⁴⁰³.

Oceniając aktywność gruzińskich władz na przestrzeni ostatnich dwóch dekad, należy docenić działania podejmowane w celu

⁴⁰² *Georgia's Mental Revolution*, „The Economist”, 19.08.2010, <http://www.economist.com/node/16847798> [1.04.2019].

⁴⁰³ M. Saakashvili, *Make Georgia Great Again*, „Foreign Policy”, 8.11.2018, <https://foreignpolicy.com/2018/11/08/make-georgia-great-again/> [1.04.2019].

transformacji kraju od „państwa upadłego” do demokracji wolno-rynkowej. Pomimo sukcesów wpływających pozytywnie na międzynarodową ocenę Gruzji, przede wszystkim jednak na poprawę sytuacji wewnętrznej w kraju, władzom w Tbilisi nie udało się uniknąć poważnych błędów. Pojawiające się zarzuty dotyczyły przede wszystkim konfliktu gruzińsko-rosyjskiego z sierpnia 2008 roku, autorytarnych zapędów prezydenta Saakaszwilego czy „selektywnej sprawiedliwości” stosowanej przez Gruzińskie Marzenie. Zarówno doprowadzenie do otwartego konfliktu zbrojnego, jak i brak poszanowania dla wolności obywatelskich wywoływały najwięcej krytycznych komentarzy organizacji i instytucji międzynarodowych. Odzwierciedlenie braku zaufania wobec Gruzji w przywołanych obszarach znajduje wyraz w rankingach dotyczących pokoju na świecie (Global Peace Index, GPI), poszanowania praw człowieka (Raporty Human Rights Watch) oraz wolności mediów (World Press Freedom Index, WPFI).

W rankingu Global Peace Index z 2009 roku, a więc w rok po przegranej konfrontacji z Rosją, Gruzja znalazła się na jednej z ostatnich pozycji. Na 144 sklasyfikowane kraje Gruzja uplasowała się na 134 miejscu⁴⁰⁴. Wśród 24 wskaźników decydujących o pozycji w rankingu na słabą ocenę Gruzji wpłynęły przede wszystkim konflikty wewnętrzne, relacje z sąsiadami, dostęp do broni (4 punkty w skali 1-5), a także niestabilność polityczna czy liczba uchodźców (3,5). Blisko dekadę później, w 2018 roku, Gruzja nadal zajmowała odległą 102 pozycję wśród 163 sklasyfikowanych państw⁴⁰⁵. Co ciekawe, spośród państw powstałych w wyniku rozpadu ZSRR (z wyłączeniem państw bałtyckim) Gruzja uplasowała się na 4 miejscu za Mołdawią (64 miejsce), Kazachstanem (70 miejsce) i Białorusią (101 miejsce),

⁴⁰⁴ *Global Peace Index 2009*, <http://www.visionofhumanity.org/gpi-data/#/2009/OVER/> [20.07.2012].

⁴⁰⁵ *Global Peace Index 2018*, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/06/Global-Peace-Index-2018-2.pdf> [1.04.2019].

wyprzedzając jednak sąsiednie Armenię (120 miejsce) i Azerbejdżan (132 miejsce)⁴⁰⁶.

Na problemy w zakresie poszanowania praw człowieka zwraca uwagę *Human Rights Watch Report*, którego wnioski wskazują gruzińskim władzom obszary wciąż wymagające reform. W dokumencie za 2018 rok czytamy m.in. o „braku odpowiedzialności za nadużycia popełnione przez organy ścigania”, jak również, że „Gruzja prowadziła karną politykę narkotykową dla osób używających narkotyków” oraz że „obawy dotyczyły praw do prywatności, praw pracowniczych, wolności mediów i praw lesbijek, gejów, osób biseksualnych i transpłciowych (LGBT)”⁴⁰⁷. Temat poszanowania praw środowisk LGBT od lat wywołuje w Gruzji wiele kontrowersji, wskazując na konserwatywny charakter gruzińskiego społeczeństwa⁴⁰⁸.

W kontekście zachodnich aspiracji Tbilisi równie ważne pozostaje poszanowanie wolności do wyrażania opinii znajdujące odzwierciedlenie w nieograniczonej działalności mediów. W tym kontekście wartym przywołania jest World Press Freedom Index, który obrazuje sytuację dziennikarzy i mediów na świecie.

Gruzja w wspomnianym rankingu znalazła się na 61 pozycji (dane za 2018 rok)⁴⁰⁹. W konkluzjach raportu zwrócono przede wszystkim uwagę na fakt, że „krajobraz mediów w Gruzji jest pluralistyczny, ale nadal bardzo spolaryzowany”, a „reformy z ostatnich lat przyniosły poprawę przejrzystości w zakresie własności mediów”⁴¹⁰. W ocenie

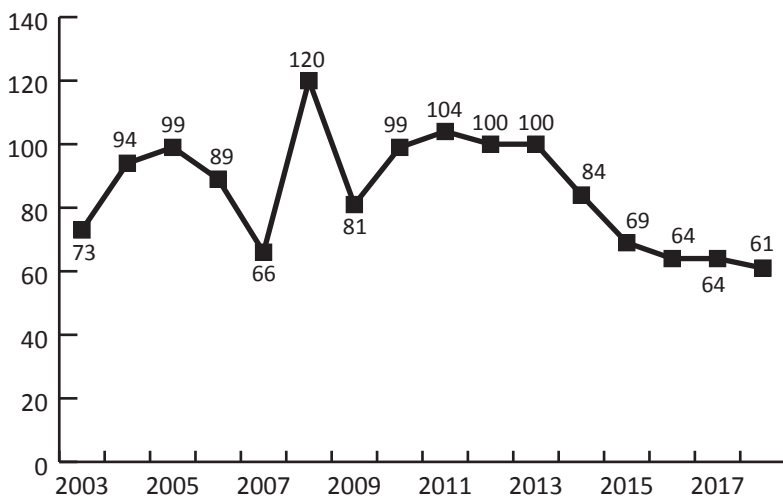
⁴⁰⁶ *Ibidem*.

⁴⁰⁷ *Human Rights Watch Report 2018 – Georgia*, <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/georgia> [1.04.2019].

⁴⁰⁸ W. Wojtasiewicz, *Środowiska LGTB pod ostrzałem społeczeństwa, cerkwi i polityków*, „Polityka”, 3.06.2018, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1749814,1,rodowiska-lgbt-pod-ostrozalem-spoecenstwa-cerkwi-i-politykow.read> [1.04.2019].

⁴⁰⁹ *2019 World Press Freedom Index – Georgia*, <https://rsf.org/en/georgia> [1.04.2019].

⁴¹⁰ *Ibidem*.

Wykres nr 9: Gruzja w rankingu *World Press Freedom Index* w latach 2003–2018.

Źródło: zestawienie własne na podstawie raportów rocznych Reporterów bez Granic.

wielu obserwatorów śledzących wydarzenia w Gruzji powszechna jest opinia, zgodnie z którą właśnie wolność prasy oraz mediów były podstawą sukcesu rewolucji róż. Jeśli porównać obecną pozycję Gruzji w rankingu z tą z 2003 roku, to postęp, który nastąpił (zaledwie o 12 miejsc) w porównaniu z innymi dziedzinami, można uznać za nie do końca satysfakcjonujący. Równocześnie choćby pobieżna analiza powyższego wykresu pokazuje na brak stabilności w dziedzinie mediów. Szczególnie widoczna jest negatywna ocena w roku 2008, wynikająca z konsekwencji konfliktu z Rosją, w trakcie którego śmierć poniosło kilku dziennikarzy. Niekorzystna ocena w pozostałych latach wynikała m.in. z nieprzejrzystości gruzińskiego rynku medialnego, ingerencji władz oraz postępującej wraz z podziałami społeczeństwa polaryzacji mediów.

Przywołany obraz Gruzji prezentowany na podstawie danych organizacji i instytucji międzynarodowych pozostaje niejednoznaczny. Z jednej strony władze w Tbilisi znajdują uznanie w związku z sukcesami, jakie przyniosła walka z korupcją. Z drugiej zaś

poddawane są ostrej krytyce za destabilizację sytuacji w regionie oraz niepowodzenia w demokratyzacji życia społeczno-politycznego kraju. Pomimo że Gruzja cieszy się wciąż wysokim wzrostem gospodarczym, nadal jednym z kluczowych problemów pozostaje kilkunastoprocentowe bezrobocie. Pomimo podejmowanych reform i dobrych wskaźników ekonomicznych sytuacja w wielu dziedzinach jest nadal trudna. Wynika to w znacznej mierze z zaniedbań lat 90. ubiegłego wieku, złożonej sytuacji regionalnej, a także ograniczonych możliwości Tbilisi. Z całą pewnością transformację kraju, do której doszło po 2003 roku, należy uznać za pozytywną. Konsensus w tej kwestii panuje również w percepcji międzynarodowej. Zasadnicze różnice w ocenie dotyczą nie kierunków reform, ale formy ich realizacji oraz błędnych decyzji politycznych, których konsekwencje mogą okazać się nieodwracalne. Reforma, a właściwie budowanie instytucji państwa od podstaw, realizowana przez młode pokolenie Gruzinów jest wyzwaniem nie tylko dla nich samych, ale także dla społeczności międzynarodowej, bez pomocy której osiągnięcie sukcesu może okazać się niemożliwe. Należy mieć tylko nadzieję, że Gruzini będą umieli przyjąć nie tylko wsparcie, ale też krytyczną ocenę zjawisk, z jakimi przychodzi im się mierzyć.

IV.2. Gruzini wobec przemian

W pierwszej dekadzie obecnego stulecia Gruzini poproszeni o wybranie postaci, która jest dla nich autorytetem, niezmiennie wskazywali na króla Dawida Budowniczego. Drugie miejsce zajmowała królowa Tamara. Dopiero o trzecie miejsce toczyła się zacięta rywalizacja pomiędzy Józefem Stalinem⁴¹¹, Merabem Kostawą, Ilią Czawcza-

⁴¹¹ O ambiwalentnym stosunku Gruzinów do Stalina jak i, szerzej, polityce historycznej – W. Górecki, *Polityka pamięci w niepodległej Gruzji. Wybrane aspekty*, maszynopis w zbiorach autora.

wadze czy Zwiadem Gamsachurdia⁴¹². O ile pierwsze dwie postaci nieprzerwanie królują w sercach Gruzinów, o tyle miejsce trzecie i dalsze w przywołanym rankingu były uzależnione od bieżącej sytuacji w Gruzji. Powyższy przykład obrazowo prezentuje podejście gruzińskiego społeczeństwa nie tylko do własnej historii, ale także do problemów dnia codziennego. Tak jak szacunek wobec Dawida Budowniczego oraz Tamary są stałe, tak samo niezmiennie od lat są kluczowe problemy kraju oraz stosunek Gruzinów do otaczającej ich rzeczywistości.

Celem niniejszego podrozdziału jest omówienie postrzegania przez gruzińskie społeczeństwo kluczowych wyzwań socjalnych i politycznych na podstawie badań opinii publicznej przeprowadzonych w latach 2003–2018. Fundamentem podjętych rozważań są rezultaty badań sondażowych przeprowadzonych przez International Republican Institute (IRI) oraz National Democratic Institute (NDI).

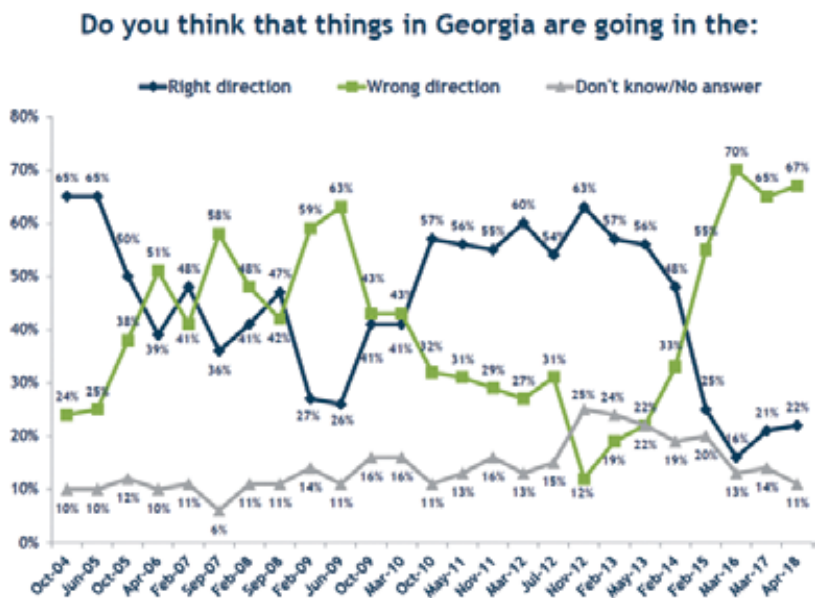
Na kilka miesięcy przed listopadowymi wyborami parlamentarnymi, w maju 2003 roku Gruzini zostali poproszeni o wskazanie kluczowych problemów dnia codziennego. Wówczas największą bolączką dla większości ankietowanych były: niski poziom życia, bezrobocie, brak jedności terytorialnej państwa, a w dalszej kolejności problemy socjalne oraz panująca w kraju korupcja⁴¹³. 83% respondentów twierdziło wówczas, że „sprawy w kraju idą w złym kierunku”, odpowiadając zaś na pytanie o zbliżające się wybory, połowa ankietowanych jednoznacznie twierdziła, że nie będą one ani wolne, ani uczciwe⁴¹⁴.

⁴¹² Porównanie wyników badania International Republican Institute z lat 2003–2009. Trzecie miejsce w rankingu zajmowali kolejno Józef Stalin (badania z maja 2003 oraz lutego i czerwca 2004), Merab Kostawa (czerwiec 2005), Ilia Czawczawadze (marzec 2009), Zwiad Gamsachurdia (październik 2009).

⁴¹³ *Georgian National Voter Study, May 2003*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2003%20May%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20May%202003.pdf> [1.04.2019].

⁴¹⁴ *Ibidem*.

Wydarzenia rewolucji róż z całą pewnością zmieniły Gruzję i Gruzinów. Pomimo deklarowanego przez prezydenta Saakaszwilego szerokiego programu reform, a po jego odejściu działań Gruzińskiego Marzenia nie udało się dotychczas rozwiązać kluczowych problemów społecznych. Początkowy entuzjazm wyrażany przez Gruzinów zarówno w 2004, jak i 2012 roku, związany z nadzieją na diametralną zmianę sytuacji, z czasem – w wyniku braku wyraźnych rezultatów w sferze socjalnej – uległ widocznemu osłabieniu. Przekonanie, że sprawy w kraju idą w dobrym kierunku, w kwietniu 2018 roku wyrażało zaledwie 22% respondentów⁴¹⁵.



Wykres nr 10: W jakim kierunku zmierzają sprawy w Gruzji?

Źródło: http://www.iri.org/sites/default/files/2018-5-29_georgia_poll_presentation.pdf.

⁴¹⁵ *Public Opinion Survey: Residents of Georgia April 10-22, 2018.*

Problemy socjalne od lat pozostają nierozwiązane. Szczególnie dotkliwe jest wysokie bezrobocie wynoszące oficjalnie kilkanaście procent⁴¹⁶. Problem bezrobocia jest stawiany przez Gruzinów na jednym z pierwszych miejsc we wszystkich badaniach prowadzonych nieprzerwanie od 2003 roku. W kwietniu 2018 roku 62% respondentów wskazywało bezrobocie jako jeden z trzech kluczowych problemów w Gruzji obok gospodarki i jedności terytorialnej kraju⁴¹⁷. Jednocześnie wciąż wysoka liczba osób bez pracy uważana jest przez społeczeństwo za jedno z największych niepowodzeń władz.

Analizując badania opinii publicznej z ostatnich lat, łatwo dostrzec, że problem jedności terytorialnej państwa jest stawiany przez Gruzinów jako jeden z kluczowych. Przekonanie o konieczności odzyskania Abchazji i Osetii Południowej jest na tyle istotne, że w rankingu z października 2008 roku respondenci zapytani o to, która z kwestii jest dla nich ważniejsza: „rozwiązanie problemów socjalnych / ograniczenie bezrobocia” czy „przywrócenie jedności terytorialnej”, zdecydowanie opowiedzieli się za jednością terytorialną kraju (50% ankietowanych; 32% za ważniejsze uznało problemy socjalne)⁴¹⁸. W porównaniu z badaniem z lutego 2008 roku percepcja społeczna była zdecydowanie odmienna. Na początku 2008 roku dla 54% respondentów problemy socjalne odgrywały ważniejszą rolę niż dążenie do odzyskania jedności terytorialnej Gruzji (35% odpowiedzi)⁴¹⁹. Przywołane dane odzwierciedlają niezwykle wysoki poziom emocji społecznych związanych z konfliktem gruzińsko-

⁴¹⁶ Zgodnie z danymi Urzędu Statystycznego bezrobocie w 2018 roku dotknęło 12,7% mieszkańców Gruzji – *Employment and Unemployment...*

⁴¹⁷ *Public Opinion Survey: Residents of Georgia April 10-22, 2018.*

⁴¹⁸ *Georgian National Study, September 23 – October 1, 2008*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2008%20November%2021%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20September%2023-October%201,%202008.pdf> [1.04.2019].

⁴¹⁹ *Ibidem.*

-rosyjskim oraz uznaniem przez Moskwę niepodległości Abchazji i Osetii Południowej. Pomimo trudnej sytuacji społecznej w Gruzji, w szczególności po przegranej konfrontacji zbrojnej i związanym z tym napływem uchodźców, problem reintegracji był nadal wskazywany przez społeczeństwo jako priorytetowy dla działań władz (poparcie 59% respondentów)⁴²⁰. Wprawdzie już w lutym 2009 roku w przekonaniu większości Gruzinów to problem bezrobocia był ponownie postrzegany jako najbardziej dotkliwy (bezrobocie do dzisiaj uznawane jest przez Gruzinów za najważniejszy problem stojący przed władzami), jednak społeczeństwo nadal uważało, że władze powinny potraktować działania na rzecz reintegracji jako ważniejsze względem bezrobocia⁴²¹. Dekadę po wydarzeniach z sierpnia 2008 roku Gruzini nadal, zgodnie z przywołanym badaniem z kwietnia 2018 roku, wskazują jedność terytorialną jako jeden z trzech kluczowych problemów, przed którymi stoi Gruzja. Jednak problem integralności jako pierwszy wybór wskazuje zaledwie co dziesiątą ankietowaną⁴²².

Na pytanie: „Co najbardziej martwi cię w przyszłości kraju?” (*What concerns you most about the future of the country?*) ankietowani wśród pięciu spontanicznych odpowiedzi wskazali odpowiednio (jako pierwszy wybór): zagrożenie wojną (22%), trwałą utratę terytoriów (9%), gospodarkę (7%), agresję rosyjską (6%) oraz migrację (4%)⁴²³. Aż trzy z pięciu przytoczonych obaw były związane z północnym sąsiadem Gruzji.

⁴²⁰ *Georgian National Survey, February 21-March 3, 2009*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2009%20April%201%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%2021-March%203,%202009.pdf> [1.04.2019].

⁴²¹ *Georgian National Survey, June 16-25, 2009*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2009%20August%207%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20June%2016-25,%202009.pdf> [1.04.2019].

⁴²² *Public Opinion Survey: Residents of Georgia April 10-22, 2018*.

⁴²³ *Ibidem*.

Percepcja Rosji w społeczeństwie gruzińskim oraz jej zmiana obserwowana w minionych latach zasługują na szczególną uwagę. Widoczna jest ewolucja od postrzegania Rosji jako głównego po Stanach Zjednoczonych partnera Tbilisi do sytuacji, w której Rosja plasuje się na ostatnim miejscu w rankingach. Rosja niezmiennie zajmuje w sondażach pierwsze miejsce jako państwo budzące w Gruzinach największe obawy i lęki. Paradoksalnie takie odczucia Moskwa wywoływała zarówno w czasach, kiedy była postrzegana jako jeden z kluczowych partnerów Tbilisi, jak i obecnie (zasadnicza różnica sprowadza się do skali emocji). Wyniki szczegółowej analizy stosunku Gruzinów do Rosji w ostatnich latach odzwierciedlają wyraźną eskalację napięcia pomiędzy oboma krajami.

W maju 2003 roku Rosja była postrzegana jako drugi najważniejszy partner Gruzji, a jednocześnie – w przekonaniu ankietowanych – budziła ona największe obawy polityczne i ekonomiczne⁴²⁴. Stosunek do Rosji nie ulegał początkowo zmianie również po wyborze Saakaszwilego na prezydenta na początku 2004 roku. Warto przypomnieć, że Rosja nie tylko pośredniczyła w rozmowach opozycji z prezydentem Szewardnadze, ale także stosunkowo pozytywnie odnosiła się do nowych władz wyłonionych w rezultacie rewolucji róż. W badaniu opinii publicznej z lutego 2004 roku Rosja nadal była postrzegana jako drugi najważniejszy partner Tbilisi. W tym samym badaniu blisko połowa ankietowanych była przekonana, że nowe władze będą w stanie unormować relacje z Moskwą⁴²⁵. Pomimo że Rosja została zdystansowana przez innych partnerów Tbilisi (nie

⁴²⁴ *Georgian National Voter Study, May 2003*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2003%20May%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20May%202003.pdf> [1.04.2019].

⁴²⁵ *Georgian National Voter Study, February 11-17, 2004*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2004%20February%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%2011-17,%202004.pdf> [1.04.2019].

tylko kraje zachodnie, ale także państwa sąsiednie Azerbejdżan i Turcję) pod względem intensywności rozwoju kontaktów dwustronnych, stosunek Gruzinów wobec Moskwy nie ulegał zasadniczej zmianie aż do czerwca 2005 roku⁴²⁶. Wówczas w przekonaniu większości ankietowanych ważniejszymi partnerami dla Tbilisi poza Stanami Zjednoczonymi, które tradycyjnie zajęły pierwsze miejsce, były także Ukraina i Azerbejdżan. Równocześnie już tylko 16% respondentów wyrażało nadzieje na unormowanie relacji dwustronnych z Moskwą przez władze⁴²⁷. Wraz ze spadkiem znaczenia Rosji w relacjach dwustronnych oraz utratą wiary w unormowanie kontaktów również przekonanie odnośnie do wpływu Moskwy na sytuację w Gruzji uległo widocznej zmianie. Wprawdzie wpływ Rosji uznawany był jeszcze za większy niż wpływ NATO, ale już za znacznie mniejszy niż wpływ wywierany przez USA oraz UE⁴²⁸. Negatywne postrzeganie Rosji pogłębiło się wraz ze wzrostem napięć w 2006 roku. Szczególne znaczenie należy przypisać kryzysowi związanemu z zatrzymaniem oficerów rosyjskiego wywiadu, a także zdecydowanym żądaniom Tbilisi w kwestii wycofania rosyjskich wojsk z terytorium Gruzji. Za istotny dla pogłębienia negatywnych odczuć gruzińskiego społeczeństwa wobec Rosji należy uznać kryzys, do którego doszło w związku z uszkodzeniem gazociągu oraz trakcji elektrycznej, w wyniku którego większa część kraju została odcięta od dostaw energii⁴²⁹. W ocenie 46% respondentów winę za

⁴²⁶ Potwierdzają to badania z czerwca i października 2004.

⁴²⁷ *Georgian National Voter Study, May 26-June 10, 2005*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2005%20June%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20May%2026-June%2010,%202005.pdf> [1.04.2019].

⁴²⁸ *Georgian National Voter Study, October 18-30, 2005*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2005%20October%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20October%2018-30,%202005.pdf> [1.04.2019].

⁴²⁹ W wyniku eksplozji (luty 2006), za którą stali nieznani sprawcy, uszkodzeniu uległy gazociąg oraz instalacje elektryczne znajdujące się po rosyjskiej

uszkodzenie gazociągu ponosiły rosyjskie władze, jednocześnie to prezydent Władimir Putin był obarczany odpowiedzialnością za kształt dialogu na linii Moskwa–Tbilisi⁴³⁰. Eskalacja napięcia znacząco wpłynęła na spadek oceny Rosji. Dysproporcja pomiędzy postrzeganiem w Moskwie partnera czy też wroga ulegała widocznej zmianie na rzecz odczuć negatywnych. W lutym 2007 roku Rosja spadła na piąte miejsce wśród krajów uznawanych za najważniejszych partnerów Gruzji, w porównaniu z pozycją drugą jeszcze w końcu 2004 roku. Jednocześnie działania Moskwy pośrednio przyczyniły się do umocnienia gruzińskich władz. Wprowadzenie przez Rosję embarga na dostawy gruzińskich owoców, warzyw oraz win i wody mineralnej (oficjalnie niespełniających w ocenie Moskwy rosyjskich norm fitosanitarnych) *de facto* wpłynęło wówczas na uniezależnienie od rosyjskiego konsumenta. W odpowiedzi na pytanie, czy w związku z wprowadzonym przez Moskwę embargiem władze podejmowały słuszne decyzje, aż 65% respondentów pozytywnie oceniło przyjęte rozwiązania⁴³¹.

Narastająca niechęć we wzajemnych relacjach, pogłębianą przez rosnące napięcie wokół Abchazji i Osetii Południowej, utwierdzała gruzińskie społeczeństwo w przekonaniu o braku możliwości unormowania relacji z północnym sąsiadem. Powiązanie kwestii separatyzmu abchaskiego i osetyjskiego z działaniami Moskwy

stronie granicy. Odcięcie dostaw w trakcie wyjątkowo mroźnej zimy miało stanowić jeden z elementów presji Moskwy na władze w Tbilisi (m.in. w kwestii negocjacji ceny sprzedawanego przez Rosję surowca).

⁴³⁰ *Georgian National Voter Study, April 8-19, 2006*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2006%20April%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20April%208-19,%202006.pdf> [1.04.2019].

⁴³¹ *Georgian National Voter Study, February, 2007*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2007%20April%204%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%208-16,%202007.pdf> [1.04.2019].

było głównym czynnikiem determinującym percepcję Rosji. W przekonaniu większości Gruzinów to strona rosyjska była nie tylko odpowiedzialna za wzrost napięcia w wąwozie Kodori⁴³², a także za dalsze działania prowadzące ostatecznie do wybuchu wojny w sierpniu 2008 roku. Odpowiedzialność za konfrontację zbrojną według gruzińskiego społeczeństwa ponosi strona rosyjska. Uznanie przez Moskwę niepodległości Abchazji i Osetii Południowej spotkało się ze zdecydowanym sprzeciwem Gruzinów. Na pytanie zadane jesienią 2008 roku: „Czy kiedykolwiek zaakceptuje Pan/Pani niepodległość Osetii Południowej i/lub Abchazji” 91% respondentów odpowiedziało – nie, tylko 4% gotowych było zgodzić się na niepodległość separatystycznych republik⁴³³. Konsekwencją rosyjsko-gruzińskiego antagonizmu była także decyzja o wyjściu ze Wspólnoty Niepodległych Państw popierana przez znaczącą większość społeczeństwa. Jednocześnie lęk dotyczący kolejnej eskalacji konfliktu budzi w gruzińskim społeczeństwie największe obawy. Dziś w przekonaniu aż 84% badanych rosyjska agresja wobec Gruzji trwa nadal⁴³⁴.

Relacje pomiędzy Tbilisi i Moskwą od odzyskania przez Gruzję niepodległości w latach 90. ubiegłego stulecia były obarczone nie tylko negatywnymi doświadczeniami historycznymi związanymi z utratą niepodległości w XIX stuleciu, ale przede wszystkim bie-

⁴³² W przytoczonym badaniu 54% respondentów odpowiedzialnością za atak na budynki gruzińskiej administracji w marcu 2007 roku obarczyło stronę rosyjską. *Georgian National Voter Study, August 31 – September 10, 2007*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2007%20November%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20August%2031-September%2010,%202007.pdf> [1.04.2019].

⁴³³ *Georgian National Study, September 23 – October 1, 2008*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2008%20November%2021%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20September%2023-October%201,%202008.pdf> [1.04.2019].

⁴³⁴ *Public Opinion Survey: Residents of Georgia April 10-22, 2018*.

żącą polityką Kremla godzącą w podstawowe interesy państwa gruzińskiego. Wspieranie przez Rosję separatyzmów oraz ingerowanie w sytuację wewnętrzną Gruzji zdominowały pierwsze lata niepodległości. Również okres prezydentury Szewardnadzego, pomimo prób zachowania równowagi w polityce zagranicznej pomiędzy Moskwą i Waszyngtonem, nie zmniejszył odczuwalnego przez gruzińskie społeczeństwo zagrożenia ze strony Rosji. Jednoznaczna deklaracja polityczna wyrażona przez społeczeństwo po rewolucji róż wywołała narastającą presję Kremla. Gruzini, pomimo wyrażanych obaw wobec Moskwy, początkowo oczekiwali od władz zarówno w Tbilisi, jak i na Kremlu unormowania relacji dwustronnych. Część społeczeństwa, zwłaszcza pokolenie pamiętające czasy ZSRR, nie była negatywnie nastawiona do Moskwy. Diametralna zmiana postawy Gruzinów wobec północnego sąsiada była wypadkową zarówno błędów popełnionych przez prezydenta Saakaszwilego, jak i rosnącej presji ze strony Moskwy. Konflikt, do którego doszło w sierpniu 2008 roku, na wiele lat zaprzepaścił szanse na unormowanie stosunków dwustronnych. Jeszcze nigdy, od odzyskania przez Gruzję niepodległości, Rosja nie budziła tak negatywnych emocji oraz nie wywoływała tak powszechnego lęku przed ponowną eskalacją przemocy.

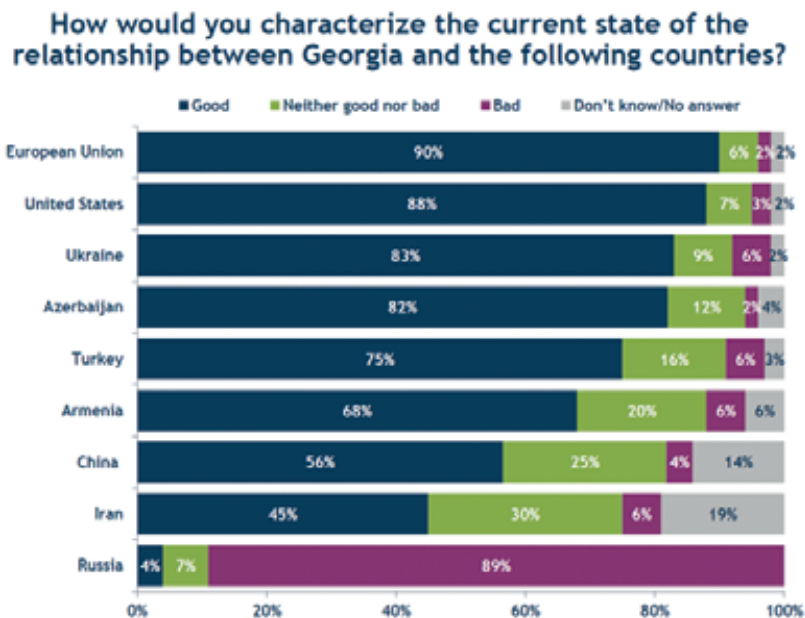
Wiosną 2018 roku aż 89% ankietowanych jako złe określiło relacje łączące Gruzję z Federacją Rosyjską⁴³⁵. Tym samym Rosja uplasowała się na ostatnim miejscu spośród państw branych pod uwagę w badaniu.

Równie krytyczna była ocena gruzińskiego społeczeństwa wobec działań władz w relacjach z północnym sąsiadem. Zaledwie 36% oceniło je pozytywnie (pozytywnie – 31%; bardzo pozytywnie – 5%)⁴³⁶. Należy zauważyć, że ocena działań władz w Tbilisi wobec Moskwy ulega wyraźnemu pogorszeniu. W badaniu z marca

⁴³⁵ *Ibidem*.

⁴³⁶ *Ibidem*.

2017 pozytywną lub bardzo pozytywną ocenę wyraziło 54% ankietowanych, a w 2016 roku było to 59% respondentów⁴³⁷. Relacje z Rosją stanowią nie tylko podstawę obaw społecznych, ale także ważny element dyskursu politycznego. Jednocześnie gruzińskie postrzeganie Rosji, o czym była już mowa, od wielu lat opiera się na paradoksie wynikającym ze złych relacji politycznych i bardzo dobrych kontaktów gospodarczych.



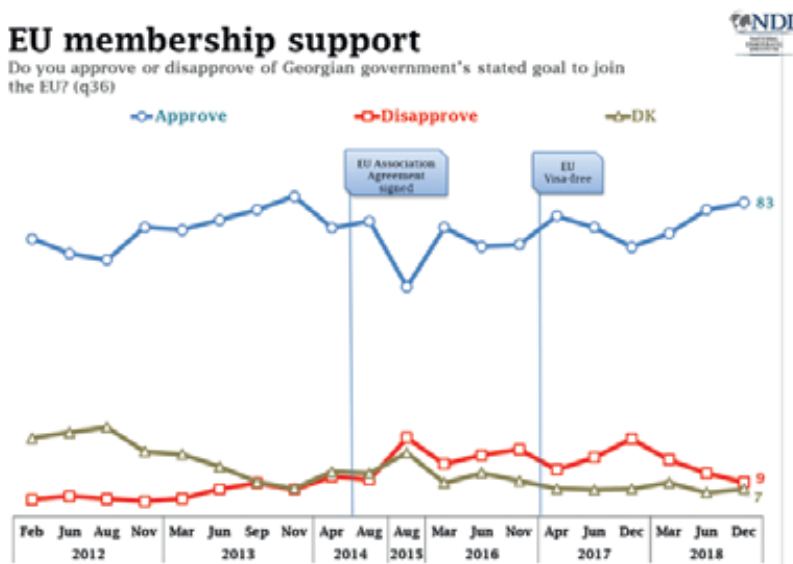
Wykres nr 11: Jak scharakteryzowałbyś relacje Gruzji z innymi państwami?

Źródło: http://www.iri.org/sites/default/files/2018-5-29_georgia_poll_presentation.pdf.

Wyniki przytoczonych badań z kwietnia 2018 roku pokazują, że na przeciwnym biegunie sympatii gruzińskiego społeczeństwa znajdują się relacje z UE. Również w tym względzie w ostatnich

⁴³⁷ *Ibidem*.

latach nastąpiła zmiana preferencji gruzińskiego społeczeństwa, które przez wiele lat na pierwszym miejscu wskazywało Stany Zjednoczone. Warto zauważyć, że Gruzini na pytanie o integrację na pierwszym miejscu, przed NATO, wskazują UE. Porównując dane dotyczące aspiracji gruzińskiego społeczeństwa, widać wyraźnie, że wsparcie dla członkostwa w UE w grudniu 2018 roku osiągnęło 83% i było wyższe od poparcia dla wstąpienia do NATO o 5%⁴³⁸. Także liczba ankietowanych sprzeciwiających się integracji z UE była mniejsza w stosunku do liczby przeciwników członkostwa w NATO (różnica pomiędzy obiema grupami wyniosła 4%)⁴³⁹.



Wykres nr 12: Poparcie dla członkostwa w UE.

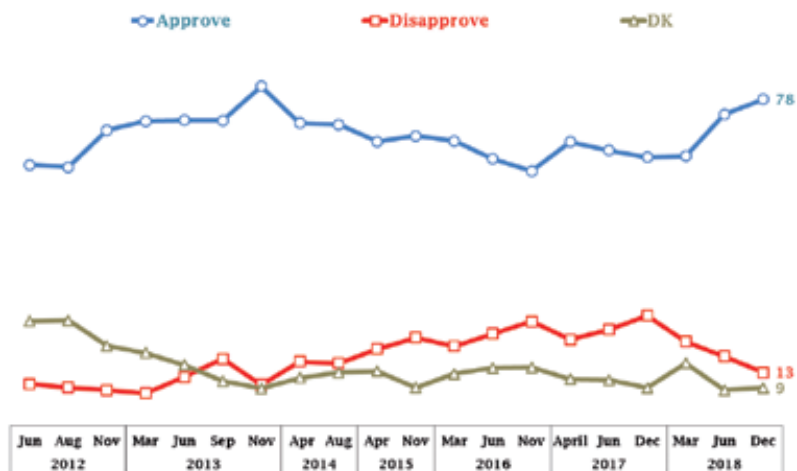
Źródło: https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia_Issues%20Poll%20Presentation_December%202018_English_Final.pdf.

⁴³⁸ *Public attitudes in Georgia Results of December 2018 survey*, CRRG Georgia, https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia_Issues%20Poll%20Presentation_December%202018_English_Final.pdf.

⁴³⁹ *Ibidem*.

NATO membership support

Do you approve or disapprove of Georgian government's stated goal to join NATO? (q37)



Wykres nr 13: Poparcie dla członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim.

Źródło: https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia_Issues%20Poll%20Presentation_December%202018_English_Final.pdf.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że przeszło dekadę temu pytanie dotyczące integracji z Sojuszem Północnoatlantyckim zadano obywatelom Gruzji w trakcie referendum w styczniu 2008 roku. Wówczas wolę członkostwa wyraziło 77% głosujących (frekwencja wyniosła 56,18%). Uogólniając, można przyjąć, że poparcie dla integracji utrzymało się na podobnym poziomie. Należy jednak zwrócić uwagę na wzrost poparcia dla UE, które wynika w znacznym stopniu z wymiernych korzyści, jakie odnoszą dzisiaj obywatele Gruzji, korzystając z ruchu bezwizowego.

W ostatnich latach prozachodni kurs w aspiracjach społecznych nie uległ zmianie. Podobną konstatację wywołuje analiza dotycząca sytuacji wewnętrznej w kraju. Warto w tym względzie porównać

osiągnięcia i porażki gruzińskich władz z końca pierwszej i drugiej dekady obecnego stulecia. Zgodnie z badaniami z marca 2009 roku ankietowani wskazali jako największe osiągnięcia władz: rozwiązanie problemów energetycznych (33%), naprawę dróg (32%), walkę z przestępczością (15%) oraz zwiększenie emerytur (15%)⁴⁴⁰. Blisko dekadę później na to samo pytanie w kwietniu 2018 roku padły następujące odpowiedzi: opieka zdrowotna (22%), ruch bezwizowy z UE (15%), poprawa wolności słowa (7%) oraz promowanie pokoju wśród ludzi (4%)⁴⁴¹. Do pewnego stopnia sukcesy gruzińskich władz odzwierciedlają wyjście naprzeciw oczekiwaniom wynikającym z sytuacji w danym okresie. Można pokusić się o stwierdzenie, że zarówno przywrócenie regularnych dostaw energii (2009), jak i podkreślane w 2018 roku działania na rzecz opieki zdrowotnej miały na celu zaspokojenie najbardziej podstawowych potrzeb i wciąż pokazują, że Gruzja jest krajem na dorobku. Potwierdzeniem tej tezy może być porównanie największych niepowodzeń władz zgodnie z analogicznym badaniem. W 2009 roku były to: wojna w sierpniu 2008 roku (46%), utrata terytorium (27%), bezrobocie (11%), popsute relacje z Rosją (8%)⁴⁴². Trzy z wymienionych odpowiedzi wskazują na konsekwencje błędnych decyzji politycznych w stosunkach z Federacją Rosyjską. Zupełnie inny wydźwięk oraz kontekst sytuacyjny mają odpowiedzi z 2018 roku: niespełnione obietnice (24%), pogorszenie sytuacji gospodarczej (12%), bezrobocie (12%)

⁴⁴⁰ *Georgian National Survey, February 21 – March 3, 2009*, International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2009%20April%201%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%2021-March%203,%202009%281%29.pdf> [1.04.2019].

⁴⁴¹ *Public Opinion Survey: Residents of Georgia, April 10-22, 2018*, Center for Insight in Survey Research, http://www.iri.org/sites/default/files/2018-5-29_georgia_poll_presentation.pdf [1.04.2019].

⁴⁴² *Georgian National Survey, February 21 – March 30, 2009*, International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2009%20April%201%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%2021-March%203,%202009%281%29.pdf> [1.04.2019].

oraz zwiększone koszty mediów (11%)⁴⁴³. Wskazują one, że od lat problemy gruzińskiego społeczeństwa nie zostały rozwiązane. Bezrobocie było już wielokrotnie przywoływane, jednak za znamienne w kontekście oceny działań Gruzjińskiego Marzenia należy uznać niespełnione obietnice oraz pogorszenie jakości życia, co w dalszej perspektywie może prowadzić do negatywnej oceny rządzących.

IV.3. Wyzwania współczesności, czyli: dokąd zmierza Gruzja?

Wśród zjawisk o charakterze traumatogennym w pierwszej części pracy zostało wskazanych osiem kluczowych zdarzeń, do których doszło od odzyskania przez Gruzję niepodległości w latach 90. ubiegłego stulecia. Dokonując analizy dotyczącej bieżącej sytuacji społeczno-politycznej w Gruzji, w przekonaniu autora na szczególną uwagę zasługują wydarzenia z 2012 roku oraz nastroje społeczne drugiej dekady XXI wieku.

Wybory parlamentarne 2012 roku, na drodze których doszło do pierwszego w regionie Kaukazu Południowego demokratycznego przekazania władzy, oraz obecne problemy gruzińskiego społeczeństwa stanowiły zasadnicze tematy wywiadów przeprowadzonych przez autora.

Szukając jednak odpowiedzi na pytania, jakim krajem jest obecnie Gruzja, a w szczególności z jakimi wyzwaniami mierzą się obecnie Gruzini, warto przywołać wypowiedzi rozmówców dotyczące sytuacji w kraju przed rewolucją róż.

O złym stanie państwa przed 2003 rokiem świadczą sformułowania: „przed rewolucją nie mieliśmy elektryczności, prąd mieliśmy tylko 3-4 godziny dziennie w stolicy”. Poprawa sytuacji, w wyniku

⁴⁴³ *Public Opinion Survey: Residents of Georgia, April 10-22, 2018*, Center for Insight in Survey Research, http://www.iri.org/sites/default/files/2018-5-29_georgia_poll_presentation.pdf [1.04.2019].

wprowadzanych zmian, została przedstawiona przez jednego z rozmówców w następujący sposób: „Saakaszwili zapewnił dostawy energii elektrycznej i wody bez przerw [...]. To było jak cud [...] w okresie Szewardnadzego żyliśmy przy świecach”.

O protestach z 2003 roku zdecydował nie tylko zły stan państwa pod względem infrastrukturalnym, ale także problemy takie jak korupcja. Dobrym przykładem skali problemu jest następująca wypowiedź:

w czasie rewolucji róż byłam studentką i poszłam za Saakaszwilim ze względu na korupcję na moim uniwersytecie. Nie mogłam studiować w swoim ulubionym kierunku, bo wszyscy brali łapówki. Saakaszwili przeprowadził reformę. Moja młodsza siostra mogła już wybrać kierunek, który chciała – prawo. Ja nie mogłam, bo w czasach Szewardnadzego był on zarezerwowany tylko dla dzieci prokuratorów i sędziów.

Jak zauważył jeden z rozmówców, „zwrotnym punktem” według wszystkich obserwatorów i ekspertów była „rewolucja róż, która zmieniła Gruzję całkowicie”, jednak „odsunięcie w 2012 roku od władzy Zjednoczonego Ruchu Narodowego to była rzeczywiście druga rewolucja – rewolucja głównie umysłu”. O ile „wraz z rewolucją róż nastąpiło wyrwanie z zastałego postsowieckiego świata, gdzie nic nie jest możliwe, to w 2012 roku było to danie ludziom nadziei, że nie muszą głosować na tych, którzy rządzą, że mogą mieć swoją opinię i że mogą zmienić funkcjonowanie kraju [...] to była zmiana mentalnościowa”.

Analizując procesy polityczne, które doprowadziły do zmiany „mentalności” gruzińskiego społeczeństwa, warto przywołać nieco obszerniejszą wypowiedź jednego z rozmówców odnoszącą się do ewolucji systemowej państwa.

Od czasów niepodległości mieliśmy kilka systemów politycznych. Za czasów Gamsachurdii mieliśmy nacjonalizm. Podstawowe elementy etnicznego nacjonalizmu i kulturowe rozumienie niepod-

ległości. Co było irracjonalnym politycznym systemem. Potem mieliśmy Szewardnadzego i postkomunistyczną nomenklaturę. Osobę, która zapoczątkowała demokrację przejściową, ale sobie z nią nie poradziła. Nie skonsolidował systemu demokratycznego [...] ustanowił system hybrydowy z niedemokratycznymi aspektami. Nastąpiła wprawdzie transformacja systemu wyborczego, otwarcie przestrzeni społeczeństwa obywatelskiego. W tym samym czasie mieliśmy najwyższy poziom korupcji i najniższy poziom zaufania pomiędzy obywatelami i instytucjami politycznymi. Po Szewardnadze nadszedł Saakaszwili, który skonsolidował władzę polityczną [...] nie powiedziałbym, że była to dyktatura, ale system autorytarny, gdyż Saakaszwili kontrolował media, naruszał prawa człowieka i ustanowił prawie państwo partyjne.

Dziedzictwo i wpływ Saakaszwilego, uchodzącego za polityka kontrowersyjnego, jest trudne do jednoznacznego zdefiniowania. Również w przywołanej wypowiedzi styl sprawowania przez niego władzy został określony mianem autorytarnego. Jak zauważył kolejny z rozmówców, „styl rządzenia partii Saakaszwilego wpisywał się w ideologię – jeśli chcemy osiągnąć cel, możemy być twardzi, zdecydowani, a nawet drastyczni w traktowaniu ludzi”. Pomimo krytyki Saakaszwilego wśród ocen dotyczących tego polityka pojawiają się sformułowania podkreślające jego dorobek: „Przy ułomnościach Saakaszwilego to jego zasługą jest wprowadzenie systemu demokratycznego”; „Odszedł i pozostawił schemat zgodny ze standardami w Europie, to jego olbrzymia zasługa”; „Misza pokazał przywiązanie do podstawowych zasad”.

Koniec drugiej kadencji rządzącego od rewolucji róż Zjednoczonego Ruchu Narodowego to okres nie tylko powstania politycznej alternatywy w postaci Gruzińskiego Marzenia, ale także czas przesilenia politycznego, które doprowadzi do przegranej ugrupowania Saakaszwilego. Społeczeństwo gruzińskie było zmęczone, ale „nie tak, jak bywają zmęczeni wyborcy w krajach Europy Zachodniej”. Odpowiedzią na potrzeby społeczne było wejście do polityki Bidziny Iwaniszwilego („Bogacz, który jest filantropem [...] daje pieniądze na właściwe projekty”), który „wyszedł z cienia i przeszedł na drugą

stronę”, „dla niego było to też coś nowego i niekomfortowego”. Postać, którą przeciwnicy widzieli w następujący sposób: „od początku byłam bardzo sceptyczna w stosunku do Gruzińskiego Marzenia, w szczególności do jego lidera Bidziny Iwaniszwilego, który doszedł do majątku w Rosji. On jest rosyjskim oligarchą [...] nie jest dobrze, gdy do władzy dochodzi biznesmen”.

O wyniku wyborów z 2012 roku zadecydowało zmęczenie społeczne oraz pojawienie się politycznej przeciwwagi dla Saakaszwilego, ale przede wszystkim „znalazł się człowiek, pieniądze, ogromna kampania”. Rezultat wyborów w szerszym kontekście historycznym, w jednej z wypowiedzi, został zdefiniowany w następujący sposób:

Szewarnadze był regresywnym przywódcą, który nie mógł przeobrazić kraju. Podjął pewne działania, ale bez sukcesu. To, co ludzie zrobili w 2003 roku, to zagłosowali przeciwko Szewarnadzemu, a nie za Saakaszwilim, i dokładnie to samo zrobili w 2012 roku. Saakaszwili stał się silnym autorytarnym przywódcą, a Gruzini są emocjonalnym społeczeństwem i nie lubią autorytaryzmu.

Zwycięstwo Gruzińskiego Marzenia oraz odejście rok później Saakaszwilego stanowiło jednocześnie początek dominacji Bidziny Iwaniszwilego.

„Na początku został on premierem i część społeczeństwa mu wierzyła. Potem zrezygnował z funkcji [...] dziś mamy w Gruzji nieformalne zarządzanie (*informal governance*)”. Świadomość społeczeństwa gruzińskiego w kwestii tego, kto realnie sprawuje władzę, ukazują następujące wypowiedzi dotyczące kolejnych premierów obejmujących urząd po rezygnacji Iwaniszwilego. „Premier Garibaszwili [...] z dnia na dzień został zdjęty. [...] Jeśli ktoś nie ma bazy politycznej i staje się premierem jest łatwy do odsunięcia. [...] To, kto rządzi w Gruzji, zostało zobrazowane faktem zmiany premiera”; „Mamy premiera, w tym momencie jest to pan Bachtadze, ale wszyscy w Gruzji wiedzą, nie tylko ja, ale naprawdę wszyscy wiedzą, że to Iwaniszwili decyduje, kto będzie premierem. To nie jest normalna sytuacja”.

Iwaniszwili stał również za wskazaniem Giorgiego Margwelaszwilego jako kandydata Gruzjińskiego Marzenia w wyborach prezydenckich w 2013 roku. W relacji jednego z wysoko postawionych dyplomatów unijnych, który był moim rozmówcą, Iwaniszwili miał stwierdzić: „Będziemy mieli idealnego kandydata na prezydenta, to jest wspaniały człowiek, mądry [...] wspaniale przygotowany”. W kwestii jego politycznej aktywności przeważają opinie, że Margwelaszwili „w świecie polityki nie istniał, został ministrem edukacji i nie był kluczową postacią [...] on został wskazany”, jednak uchodził za człowieka „wysokich lotów moralności politycznej”. „Moralność polityczna” czy wręcz – jak to określił inny z rozmówców – „pryncypialność” stanowiły załączek sporu politycznego z Iwaniszwilim. Warto przywołać charakterystykę sporu na linii Iwaniszwili – prezydent Margwelaszwili zarysowaną przez jednego z dyplomatów:

[Margwelaszwili] pokazał, że potrafi zbudować niezależność, bazując na tym, że jest nieodwoływalny przez pięć lat. Kwestia relacji pomiędzy nim a Iwaniszwilim, który usunął się formalnie w cień i był zaskoczony tym, że prezydent chce budować niezależny ośrodek władzy, że chce podejmować decyzje w obrębie swoich kompetencji, że chce wpływać na opinię publiczną. To wszystko prezydent robił i to doprowadziło do konfliktu pomiędzy tymi osobami.

Mój rozmówca, już w 2017 roku, a więc jeszcze przed nowelizacją konstytucji dotyczącą zmiany zasad wyboru prezydenta, będącą po części konsekwencją narastającego konfliktu, wyrokował, że Margwelaszwili za swoje „działania może zapłacić brakiem drugiej kadencji”.

Nie zaskakuje zatem inne sformułowanie: „on się w dużej mierze urwał ze smyczy, którą mu przygotowano”.

Spór z prezydentem kładł się wyraźnym cieniem na rządach Gruzjińskiego Marzenia. „W pewnym momencie Iwaniszwili zaczął krytykować prezydenta. Pokazywać, że on nie jest «nasz» i wydaje się, że ludzie z rządu to dostrzegli”. Dla prezydenta „pierwsze dwa

lata były trudne, bo jego partia się od niego odwróciła [...] na uroczystości w pałacu prezydenckim nie przychodzili przedstawiciele rządu [...] pierwsze dwa lata to był ostracyzm”. Do pewnego stopnia poprawa sytuacji nastąpiła wraz ze zmianą na stanowisku premiera, gdy Garibaszwili ustąpił miejsca Kwirikaszwilemu, który „zmienił postawę w stosunku do prezydenta”. Nie wpłynęło to jednak na zmianę przekonań prezydenta. Na uwagę zasługuje postawa prezydenta w kwestii zmian w wymiarze sprawiedliwości:

Margwelaszwili zdobywał sobie sympatię ludzi pryncypialnym podejściem. Jeśli uważał np., że prezes sądu najwyższego powinien pełnić funkcję do końca swojej kadencji i nie powinien być odwoływany przed terminem, to wyrażał stanowisko „szanujmy instytucję, skończy się kadencja, to będziemy rozmawiać o nowych nominacjach”.

„Jeśli coś uważał za słuszne, to tego bronił, działał, organizował konferencje. [...] Trybunał konstytucyjny dotrwał [...] do końca kadencji”. Warto zauważyć, że tak często krytykowany wymiar sprawiedliwości w ocenie jednego z rozmówców również przeszedł transformację:

Odsetek decyzji sędziów w czasach Saakaszwilego zgodnych z wnioskiem prokuratury był na poziomie ok. 90%. To się zmieniło po 2012 roku, dlatego że sędziowie nie czuli się związani instrukcjami prokuratora. Nie czują nacisku i procent się bardzo obniżył, więc tendencja jest właściwa [...] ze zmianą rządu sędziowie nie czuli się z nikim związani, czuli się niezależni.

Jednak podkreślona zwiększająca się niezależność sądów nie pozwoliła uniknąć sytuacji „wybiórczego stosowania sprawiedliwości” wobec oponentów politycznych określanego wręcz „prześladowaniem opozycji”.

W niektórych przypadkach dowody się znajdowały i oczywiście polityk powinien być skazany, jednak wiele było działań, które nie były oczywiste [...] kulminacją było oskarżenie Saakaszwilego

[...] to zdefiniowało w dużym stopniu partię rządzącą na scenie wewnętrznej wobec przeciwników politycznych, co kładzie się cieniem szczególnie na arenie międzynarodowej.

Innym niezwykle ważnym aspektem codzienności współczesnej Gruzji pod rządami Gruzińskiego Marzenia pozostaje sytuacja ekonomiczna społeczeństwa. Wszyscy rozmówcy wyrażali większe lub mniejsze rozczarowanie w tym zakresie. W tym kontekście znajdujemy całe spektrum opinii. Od stwierdzeń, że sytuacja polityczna ma „wpływ na gospodarkę [...] ma wpływ na rosnącą cenę dolara. [...] Rosnące opłaty za gaz, elektryczność. [...] Na ulicach jest mniej obcokrajowców, nie licząc Rosjan, bo akurat ich liczba rośnie. [...] Iwaniszwili obiecywał ludziom, że nasza sytuacja gospodarcza się poprawi, a generalnie się pogarsza”. Poprzez opinie:

Po 2012 mamy [...] do czynienia z systemem hybrydowym z elementami demokracji [...] oprócz tego mamy chaos. Przyczyną tego jest to, że gdy Gruzińskie Marzenie dochodziło do władzy w 2012 roku, było konglomeratem partii prawicowych, lewicowych, konserwatywnych i neoliberalnych. Dziś Gruzińskie Marzenie jest chaotyczną klasą polityczną bez silnej podstawy ideologicznej. [...] Gruzińskie Marzenie nie jest klasą polityczną, tylko klasą technokratów i menedżerów. W ciągu ostatnich 27 lat postkomunistycznej transformacji systemy polityczne się zmieniały w różny sposób, ale nie zmieniło się jedno: liberalno-kapitalistyczna transformacja Gruzji. Wszystkie klasy polityczne, które dotychczas rządziły Gruzją, miały tę samą agendę opartą na hegemonii wolnego rynku, wielkiego kapitału oraz wolnej gospodarki. [...] Neoliberalne dziedzictwo Saakaszwilego jest tak silne, że obecna klasa polityczna, klasa technokratów, nie może uciec od tej narracji.

Kończąc na ocenach radykalnych:

Myślę, że w Gruzji demokracja już nie funkcjonuje. To gra elit i ludzie już to wiedzą, i dlatego większość nie uczestniczy w wyborach. W najbliższym czasie czeka nas kryzys gospodarczy. [...] Żaden eko-

nomiczny projekt Bidziny Iwaniszwilego się nie powiódł. Represji już wprawdzie nie ma, ale to nie wystarczy. Oni skoncentrowali się na elitach. Elity są dziś jak oligarchia.

Jak trafnie zdefiniował to jeden z rozmówców, „problemy socjalne są obecnie największym wrogiem demokracji w Gruzji”. Kluczowe od lat pozostaje wysokie bezrobocie, o którym wspominali wszyscy bez wyjątku: „Poziom bezrobocia jest w Gruzji bardzo wysoki. Rok-dwa lata zajmuje znalezienie normalnej pracy. Mamy bardzo wysoki poziom nepotyzmu i to jest duży problem. [...] Młodzi Gruzini wyjeżdżają z kraju ze względu na bezrobocie, a ludzie w wieku 40-50 lat obawiają się utraty pracy”; „Bezrobocie sprawia, że Gruzja to mekka banków. Większość Gruzinów jest zadłużona. Wszyscy jesteśmy w rękach banków”; „Relacje na rynku pracy w Gruzji przypominają czasy niewolnictwa. Pracownicy nie mają żadnych praw, gdyż związki pracownicze mają konotacje z postsowiecką tradycją”; „Zwykli Gruzini gospodarczo nie mogą się czuć stabilnie i bezpiecznie i są rozczarowani. Stąd duża postsowiecka nostalgia”; „Biedni i bogaci żyją obok siebie”. Konkludując, można powtórzyć za jedną z opinii, że Gruzińskie Marzenie nie jest w stanie odpowiedzieć na problemy społeczne. „Chcą je rozwiązać poprzez neoliberalne podejście, a to nie działa i nigdy nie działało”. Kwestia neoliberalnych reform i ich ideologicznego uwarunkowania pojawiła się w kilku wypowiedziach. Warto przytoczyć opinię, zgodnie z którą:

Saakaszwili wyrażał neoliberalne i nacjonalistyczne poglądy. Po Saakaszwilim przyszły elity polityczne o charakterze destruktywnym. Oni nie mają celów. Wprawdzie zmniejszyli aparat represji, ale ludzie widzą, że nic się dla nich nie robi. Bezrobocie jest większe niż cztery lata temu, 30% społeczeństwa żyje poniżej minimum socjalnego, milion przebywa na emigracji, a drugi milion żyje na rachunek tych, którzy mieszkają i pracują za granicą.

O roli klasy politycznej mówi kolejny rozmówca:

Gruziński system kapitalistyczny jest bardzo daleko od tego w Unii Europejskiej. [...] Z jednej strony mówimy o państwach europejskich jako idealnym przykładzie, a z drugiej strony gospodarcze spojrzenie klas politycznych nie jest skoncentrowane na europejskim wzorze, lecz na angloamerykańskim; jest jednak jego fałszywym odbiciem.

Zadanie pytania dotyczącego sytuacji socjalnej zwykle wywołuje dyskusję odnoszącą się do bieżącej sytuacji politycznej, a ta ukazuje niezwykłą polaryzację współczesnego gruzińskiego społeczeństwa. Charakterystyczną wypowiedzią zwolennika Saakaszwilego będzie stwierdzenie:

Większość ludzi wie, co zrobił Saakaszwili, a czego nie zrobił Iwaniszwili. Jeśli porównać wzrost gospodarczy, wymianę handlową, inwestycje, budowę szkół, reformy. Po rewolucji róż wszystko drastycznie się zmieniło, a po okresie Bidziny Iwaniszwilego i Gruzińskiego Marzenia są tylko obietnice, obietnice, obietnice, a nie robią nic.

Przeciwnik byłego prezydenta powie:

Każda władza ma dwa warianty, by sprostać sprawom socjalnym. Jeden jest represyjny, drugi to duże projekty ekonomiczne. Saakaszwili realizował neoliberalną politykę opartą na inwestycjach zagranicznych, w szczególności tureckich i rosyjskich. Kiedy zaczęła się walka o kwestie socjalne, Saakaszwili zdecydował się na represje.

Współczesna Gruzja mierzy się z wieloma problemami, począwszy od wyraźnych podziałów społecznych, poprzez nierozwiązane od lat problemy socjalne; staje także przed poważnymi wyzwaniami, które w przypadku braku pozytywnego rozstrzygnięcia mogą zaprzepaścić dorobek ostatnich lat. Pierwszym wyzwaniem jest zachowanie standardów demokratycznych opartych na szacunku i poszanowaniu prawa. Jeden z rozmówców, już w 2017 roku, słusznie zauważył, że „jeśli zmiany konstytucji będą wprowadzane, to kolej-

ne partie u władzy będą układać sobie państwo według własnych zasad”, dodając, że „jeśli element stabilizujący w polityce wewnętrznej zostanie usunięty, czyli silny prezydent, z silnym mandatem społecznym, a nie silny instytucjonalnie, to w jakiś sposób zaburzy to funkcjonowanie tej młodej demokracji”. Wybory prezydenckie przeprowadzone jesienią 2018 roku były, w wyniku nowelizacji ustawy zasadniczej, ostatnimi wyborami bezpośrednimi. Salome Zurbiszwili, która z końcem 2018 roku objęła urząd, w trakcie kampanii musiała mierzyć się z licznymi zarzutami przeciwników politycznych: „Niewyobrażalne, że ich kandydatka [...] obwinia teraz Gruzinów za atak na Rosję. To jest rosyjska propaganda i jej prezydentura będzie dla mnie prawie końcem demokracji w Gruzji”. Warto podkreślić, że pomimo dekady, która minęła od wojny z Rosją, temat rozpoczęcia przez Gruzję działań zbrojnych stanowi polityczne tabu, oskarżenia o bycie prorosyjskim politykiem należą zaś do najcięższych gatunkowo. Równocześnie obecny spór polityczny tak próbował zdefiniować jeden z rozmówców:

Po Szewardnadze ludzie poczuli się lepiej. Saakaszwili zapewnił elektryczność, nowe drogi, ale to tylko część historii, gdyż wzrosła imigracja i nierówności społeczne. Dziś mamy podobną sytuację. Obietnice Gruzińskiego Marzenia nie zostały spełnione. Z jednej strony są oni deklaratywnie centrolewicową partią, a z drugiej nie mają nic wspólnego z duchem centrolewicowym. Kultura zemsty politycznej jest dominująca w ostatnich dwóch dekadach.

Wspomniana „kultura zemsty politycznej” oddziałuje nie tylko na postawy społeczne, ale także na sposób myślenia elit politycznych.

Jednocześnie obawy budzi postrzeganie przez gruzińskie elity wspólnoty wartości wynikającej z europejskich aspiracji Gruzji. Za niezwykle trafną należy uznać tezę, zgodnie z którą:

Kiedy elity polityczne mówią o demokracji i integracji europejskiej, uznają je za to samo, nie myślą, że powinniśmy wykształcić ten sam model polityczno-kulturowy. Oni myślą, że jeśli staniemy

się częścią Europy, to będzie triumf naszej demokracji. Europa we współczesnej Gruzji staje się pustym wyznacznikiem. Nikt nie rozumie koncepcyjnie tego założenia. Tak jak w czasach ZSRR mówiliśmy o internacjonalizmie. W Gruzji wszyscy chcą „europanacjonalizmu”. Klasa polityczna i obywatele chcą być Europejczykami bez zrozumienia Europy.

Ten brak „zrozumienia”, przy jednoczesnym braku wśród państw UE woli dalszej integracji z Gruzją, stanowi obecnie największe wyzwanie, które będzie definiować losy tego kraju w najbliższych latach. Powodzenie procesów integracyjnych z UE lub ich brak może stać się kolejnym zjawiskiem o charakterze traumatogennym w najnowszej historii Gruzji. Dziś jednak trudno określić, czy będzie to zjawisko o charakterze pozytywnym czy negatywnym.

Konkluzje

Współczesna Gruzja nadal nie jest krajem w pełni demokratycznym. Przywołany na wstępie pracy cytat określający pozytywny stosunek gruzińskiego społeczeństwa do demokracji pozwala na stwierdzenie, że demokracja jest w szerszym kontekście postrzegana i utożsamiana z Zachodem. Dlaczego zatem, pomimo pozytywnej percepcji społecznej oraz prozachodniej polityki, Gruzja nadal jest uznawana, zgodnie z danymi Freedom House, za kraj jedynie częściowo wolny i demokratyczny? Analiza złożonego procesu przemian zachodzących w Gruzji oraz pogłębione badania problematyki z zakresu polityki wewnętrznej i zagranicznej przedstawione w niniejszej książce pozwoliły na udzielenie odpowiedzi na powyższe pytanie.

Obserwowane przemiany w Gruzji można określić, opierając się na paradygmacie wyznaczonym przez Samuela P. Huntingtona, mianem „fali demokratyzacji”. W przekonaniu autora rewolucję róż oraz wydarzenia będące jej konsekwencjami, do których doszło w Gruzji w ciągu ostatnich lat, należy uznać za spóźnioną trzecią falę demokratyzacji.

Kompromis polityczny osiągnięty w wyniku wydarzeń z listopada 2003 roku, który doprowadził do ustąpienia prezydenta Eduarda Szewardnadze, a następnie wyborów, w wyniku których stery państwa przejął Micheil Saakaszwili, ale przede wszystkim pokojowy i bezkrwawy charakter ówczesnych wydarzeń, stanowił wyraźny syndrom trzeciej fali demokratyzacji. Jednak zgodnie z przyjętym

powszechnie założeniem trzeciej fali doświadczyły były republiki Związku Radzieckiego znacznie wcześniej, bo już w latach 90. XX wieku. Odzyskanie przez Gruzję niepodległości w wyniku rozpadu ZSRR należy uznać za przejaw trzeciej fali, jednak ze względu na charakter wydarzeń, które miały miejsce w latach 90. ubiegłego stulecia, w przekonaniu autora, było to zjawisko niepełne. Także okres prezydentury Eduarda Szewardnadze pomimo zachowania instytucjonalnego „parawanu” demokracji nie zasługuje na miano rządów demokratycznych. Dopiero wydarzenia rewolucji można uznać za spóźnioną trzecią falę. Za taką oceną przemawia w szczególności nie tylko zgodność procesów zachodzących w Gruzji typowych dla trzeciej fali (odpowiadających wszystkim wyznacznikom wskazanym przez Huntingtona), ale przede wszystkim, i co odróżnia wydarzenia z 2003 roku od tych z początku lat 90., ich konsekwencje dla dalszych przemian w kraju.

Wydarzenia ostatnich lat trudno poddać jednoznacznej ocenie. Gruzja nadal nie jest w pełni demokratyczna, ale nie jest też, jak mogłoby się wydawać w końcu pierwszej dekady XXI wieku, państwem autorytarnym⁴⁴⁴. Pomimo uzasadnionej krytyki wybranych zjawisk obserwujemy proces przemian, który doprowadził do wyraźnych zmian w wielu sferach życia. Najważniejszą konsekwencją procesów zapoczątkowanych w 2003 roku jest przede wszystkim przemiana gruzińskiego społeczeństwa, którego udziałem stał się przebieg oraz rezultat wyborów parlamentarnych w październiku 2012 roku. Demokratyczny i pokojowy transfer władzy dokonany przez Zjednoczony Ruch Narodowy po przegranych na rzecz Gruzjińskiego Marzenia wyborach może świadczyć o sukcesie procesów obserwowanych w ostatnich latach. Jednocześnie mamy do czynienia z pierwszym na Kaukazie Południowym „oddaniem władzy” zgodnie ze standardami demokratycznego państwa prawa, a także – co najistotniejsze z perspektywy rozważań nad Huntingtonowskim

⁴⁴⁴ Por. *A New Start for U.S.-Georgia Relations?*

paradygmatem – dopełnieniem procesów będących konsekwencją trzeciej fali demokratyzacji. Wprawdzie za niepokojący należy uznać przebieg wyborów prezydenckich przeprowadzonych jesienią 2018 roku, niemniej dziś nie można jednoznacznie stwierdzić, czy ich negatywna ocena może świadczyć o odwracaniu się od dotychczasowych osiągnięć, a tym samym o cofnięciu fali demokratyzacji.

Proces demokratyzacji, a w szczególności liberalny kształt podejmowanych reform, pomimo pozytywnych rezultatów, w sposób niezwykle intensywny oddziałuje na gruzińskie społeczeństwo. Wcześniejsze bolesne doświadczenia historyczne oraz nagły, niespodziewany i radykalny charakter zachodzących na przestrzeni ostatnich lat przemian wpływają w sposób traumatyczny na społeczeństwo południowokaukaskiej republiki. W przekonaniu autora, wydarzenia traumatogenne w najnowszej historii Gruzji mają charakter cykliczny. W przypadku społeczeństwa gruzińskiego mamy do czynienia z traumą społeczną, dotyczącą zarówno sfery demograficznej, jak i struktury społecznej oraz przede wszystkim kultury.

W celu omówienia przemian, do jakich doszło w Gruzji po 2003 roku, najistotniejsza wydaje się interpretacja zjawisk traumatycznych w obrębie kultury, ze względu na ich długotrwały wpływ na odczucia społeczeństwa. Analizie poddano najważniejsze wydarzenia z najnowszej historii Gruzji noszące znamiona zjawisk o charakterze traumatycznym, do których w przekonaniu autora należy zaliczyć: odzyskanie niepodległości w 1991 roku; konflikty wewnętrzne w Abchazji i Osetii Południowej; dojście do władzy Eduarda Szewardnadze; Gruzja *de facto* „państwem upadłym”; rewolucję róż; wojnę gruzińsko-rosyjską 2008 roku; wybory parlamentarne 2012 oraz stagnację społeczną drugiej dekady XXI wieku.

Wśród wymienionych wydarzeń dokonano rozróżnienia na zjawiska traumatogenne o pozytywnym lub negatywnym charakterze. Interpretacji wybranych ośmiu zdarzeń dokonano na podstawie wskazania przyczyn traumy w jednej z wybranych etiologii traumy kulturowej. Dokonana interpretacja oparta została na następującym

zespole przyczyn składających się na powstanie gruzińskiej traumy kulturowej:

- a) brak zgodności zachodzących procesów z głęboko zakorzenionymi w kulturze gruzińskiej wartościami i przekonaniami;
- b) silny wpływ obcej kultury na kulturę gruzińską;
- c) zderzenie nowych sposobów życia ze starą kulturą;
- d) opóźnienie kulturowe.

W przekonaniu autora za traumatyczne należy uznać wszystkie wymienione wydarzenia, jednak różna pozostaje skala oraz zakres społecznego oddziaływania omawianych zjawisk.

Za dwa najistotniejsze wydarzenia, w kontekście podjętych w niniejszej pracy rozważań, należy uznać rewolucję róż oraz wojnę gruzińsko-rosyjską z sierpnia 2008 roku. W przypadku rewolucji róż uznanej za wydarzenie o charakterze pozytywnym możemy przyczyn traumy dopatrywać się w zderzeniu nowych sposobów życia ze starą kulturą (w wyniku wprowadzanych reform liberalnych następuje osłabienie tradycji) oraz opóźnieniu kulturowym (zderzenie elementów kultury zachodniej z „mentalnością” społeczeństwa byłego bloku wschodniego). Warto podkreślić, że rewolucję róż można uznać za swego rodzaju „strategię zaradczą”, która umożliwiła wyjście z traumy „państwa upadłego” oraz rządów Szewardnadzego. Wojnę gruzińsko-rosyjską z sierpnia 2008 roku należy uznać za zjawisko nie tylko o charakterze negatywnym, ale przede wszystkim pogłębiającym wcześniejsze doznania traumatyczne (konflikty wewnętrzne w Abchazji i Osetii Południowej). Równocześnie traumę wojny z 2008 roku należy rozpatrywać w szerszym kontekście historycznym. Przyczyn wymienionej traumy należy upatrywać w braku zgodności zachodzących procesów z głęboko zakorzenionymi w kulturze gruzińskiej wartościami i przekonaniami (sprzeczność działań Rosji z głęboko zakorzenionym w kulturze gruzińskiej dążeniem do zachowania jedności terytorialnej państwa) oraz silnym wpływem obcej kultury na kulturę gruzińską (blisko dwustuletni okres dominacji rosyjskiej w regionie). Interpretacja

zachowań społeczeństwa gruzińskiego poprzez pryzmat traumy kulturowej pozwoliła na pełniejsze ukazanie zachodzących w ostatnich latach zmian zarówno na wewnętrznym scenie politycznej, jak i aktywności na arenie międzynarodowej.

Dokonując analizy wydarzeń politycznych w Gruzji, nie sposób nie odnieść wrażenia, że znaczna część decyzji w większym lub mniejszym stopniu była warunkowana przez traumę wynikającą z któregoś z wymienionych powyżej wydarzeń.

Szewarnadze, oddając władzę w listopadzie 2003 roku, z pewnością pamiętał o losach swojego poprzednika Zwiada Gamsachurdii. Objęcie urzędu prezydenta przez Micheila Saakaszwiliego było rezultatem pokojowej rewolucji róż, a w szczególności krokiem ku demokratyzacji kraju. Dzięki działaniom na rzecz reformy państwa, przede wszystkim liberalizacji w obszarze gospodarki, a także zmianom instytucjonalnym Gruzja z państwa na granicy upadku przekształciła się w kraj o widocznym wzroście gospodarczym. Jednak poziom problemów, z jakim przyszło zmierzyć się Gruzinom, zwłaszcza w sferze zaniedbań socjalnych sięgających lat 90. ubiegłego stulecia, nie pozwolił na osiągnięcie satysfakcjonujących rezultatów we wszystkich obszarach. Szczególnie dotkliwym problemem pozostało niezwykle wysokie bezrobocie oraz brak wystarczającej ochrony socjalnej, co w społeczeństwie pamiętającym „socjalną osłonę” czasów radzieckich⁴⁴⁵ stanowiło niezwykle bolesne doświadczenie. Pomimo wyraźnej poprawy stanu państwa (wzrost poziomu bezpieczeństwa, wzrost gospodarczy, reforma kluczowych instytucji) za negatywne należy uznać tendencje autorytarne prezydenta Saakaszwiliego, które w kolejnych latach sprawowania przez niego urzędu były przyczyną licznych wystąpień publicznych. Do największych należy zaliczyć protesty z listopada 2007 roku (które doprowadziły do przyspieszonych wyborów prezydenckich w styczniu 2008 roku) czy trwające od kwietnia do lipca 2009 roku

⁴⁴⁵ Por. I. Sinicina, *Problemy reformowania socjalnej zaszczyty i socjalnej infrastruktury w Gruzji*, Warszawa 1996.

blokowanie przez opozycję głównej arterii miasta alei Rustawelego. Z biegiem czasu następował coraz wyraźniejszy proces monopolizowania władzy przez Zjednoczony Ruch Narodowy. Opozycja coraz częściej zasilana przez byłych współpracowników prezydenta nie potrafiła stworzyć w konfrontacji wyborczej realnej alternatywy wobec obozu władzy. Zdecydowana zmiana nastąpiła w końcu 2011 roku, kiedy to powstało Gruzińskie Marzenie, które ostatecznie rok później uzyskało większość w gruzińskim parlamencie. Dojście do władzy Gruzińskiego Marzenia oraz podejmowane przez jego lidera Bidzinę Iwaniszwilego decyzje (po początkowym okresie, który cechowały wielkie oczekiwania socjalne) przyczyniły się do pogłębienia polaryzacji gruzińskiego społeczeństwa. Rozczarowanie brakiem wyraźnej poprawy w sferze socjalnej staje się nie tylko przyczyną swoistej stagnacji społecznej, ale także znajduje odbicie w negatywnych zjawiskach odnotowanych w związku z wyborami w 2018 roku.

Obserwowane na przestrzeni ostatnich lat przemiany na scenie wewnętrznej Gruzji, pomimo licznych zastrzeżeń, stanowiły ważny element ewolucji politycznej oraz aktywizacji społecznej obywateli potwierdzający postępujący proces demokratyzacji. Jednak tym, co determinowało wydarzenia w Gruzji, są w przekonaniu autora zależności wynikające z sytuacji geopolitycznej regionu Kaukazu Południowego. Gruzja, dążąc do uregulowania sytuacji wewnętrznej poprzez przywrócenie kontroli nad separatystycznymi republikami Abchazji i Osetii Południowej, podejmowała działania sprzeczne z interesami Federacji Rosyjskiej. Również aktywność gruzińskich władz na arenie międzynarodowej deklarujących wolę integracji z Sojuszem Północnoatlantyckim oraz UE znajdowały i nadal znajdują się w zdecydowanej opozycji wobec Moskwy. Próby osiągnięcia kluczowych z punktu widzenia Tbilisi celów, czy to w polityce wewnętrznej (przywrócenie jedności terytorialnej), czy na arenie międzynarodowej (aspiracje do członkostwa w NATO i UE), skazane były na niepowodzenie ze względu na negatywne stanowisko Kremla. Gruzja poprzez swoje dążenia stała się nie tylko uczestnikiem, ale

także do pewnego stopnia siłą sprawczą w rywalizacji Moskwy ze światem zachodnim, w szczególności ze Stanami Zjednoczonymi. Nowa „wielka gra” tocząca się w regionie Kaukazu Południowego z perspektywy Moskwy miała na celu utrzymanie i ustabilizowanie rosyjskich wpływów w obrębie „bliskiej zagranicy”. Stany Zjednoczone, w szczególności w okresie prezydentury George’a W. Busha (2001-2009) były determinowane nie tylko przez „wizję” opartą na idei demokratyzacji republik byłego ZSRR, ale przede wszystkim przez partykularne interesy ekonomiczne w sferze energetycznej. Agresywna polityka Rosji, brak doświadczenia gruzińskich elit politycznych oraz niezdecydowanie Zachodu doprowadziły ostatecznie do konfliktu zbrojnego w sierpniu 2008 roku. Konfrontacja gruzińsko-rosyjska stanowi swoistą cezurę dla współczesnej Gruzji, jest również wydarzeniem, które zaprzepaściło szanse na realizację głównych zamierzeń politycznych. Obecnie szanse, aby Abchazja i Osetia Południowa, które ogłosiły niepodległość, uznały prymat Tbilisi, są nikłe. Również szanse na członkostwo Gruzji w Sojuszu Północnoatlantyckim lub UE, w najbliższej perspektywie, pomimo nieustających starań gruzińskich władz, należy uznać za mało realne.

Przemiany, jakim uległa Gruzja po 2003 roku w sferze politycznej, stanowią ewenement w regionie Kaukazu Południowego, ale także szerzej – całego byłego Związku Radzieckiego. Czy Gruzja ostatecznie stanie się państwem w pełni demokratycznym, w znacznej mierze zależy od determinacji jej obywateli oraz zrozumienia przez nich, że demokratyczne standardy nie wynikają z członkostwa w organizacjach międzynarodowych, lecz z poszanowania dla norm prawnych oraz wolności obywatelskich.

Aneksy

Aneks 1 – Prezydenci Gruzji w latach 2004–2018

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu
Micheil Saakaszwili	25.01.2004 – 25.11.2007 20.01.2008 – 17.11.2013
Giorgi Margwelaszwili	17.11.2013 – 16.12.2018
Salome Zurabiszwili	16.12.2018 – obecnie

Aneks 2 – Premierzy Gruzji w latach 2004–2018

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu
Zurab Żwania	17.02.2004 – 3.02.2005
Zurab Nogaideli	17.02.2005 – 16.11.2007
Władimer Gurgienidze	22.11.2007 – 1.11.2008
Grigol Mgalobliszwili	1.11.2008 – 6.02.2009
Nikoloz Gilauri	6.02.2009 – 4.07.2012
Wano Merabiszwili	4.07.2012 – 25.10.2013
Bidzina Iwaniszwili	25.10.2012 – 20.11.2013
Irakli Garibaszwili	20.11.2013 – 30.12.2015
Giorgi Kwirikaszwili	30.12.2015 – 13.06.2018
Mamuka Bachtadze	20.06.2018 – obecnie

Bibliografia

I. Źródła

I.1. Dokumenty

Brussels Summit Declaration, oficjalna strona internetowa NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm.

Bucharest Summit Declaration, oficjalna strona internetowa NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.

Chicago Summit Declaration, oficjalna strona internetowa NATO, [http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=press release](http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87593.htm?mode=press_release).

Communist Takeover and Occupation of Georgia, Special Report No. 6 of the Select Committee of Communist Aggression, House of Representatives Eighty-Third Congress Second Session Under Authority of H. Res. 345 and H. Res. 438, December 31, 1954, United States Government Printing Office Washington 1955.

Council Decision 2012/503/CFSP of 13 September 2012 amending Decision 2010/452/CFSP on the European Union Monitoring Mission in Georgia, EUMM Georgia, Official Journal of the European Union, L 249/13, 14.09.2012.

Extraordinary European Council, Brussels 1 September 2008 Presidency Conclusions, Rada UE, 6.10.2008, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/102545.pdf.

Foreign Policy Strategy 2006-2009, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Gruzji, dokument w zbiorach autora.

- Georgia Extraordinary Presidential Election 4 January 2004 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2004, oficjalna strona internetowa OSCE/ODIHR, <https://www.osce.org/odihr/elections/georgia/24600?download=true>.
- Georgia Extraordinary Presidential Election 5 January 2008 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2008, oficjalna strona internetowa OSCE/ODIHR, <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/30959>.
- Georgia – National Health Care Strategy 2011-2015*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Pracy, Zdrowia i Opieki Społecznej Gruzji, http://www.moh.gov.ge/files/2011/failebi/xarixsiani-jandacva/jandacva_Eng.pdf.
- Georgia Parliamentary Elections 2 November 2003 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report Part 1*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2004, oficjalna strona internetowa OSCE, <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/22205>.
- Georgia Parliamentary Elections 21 May 2008 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2008, oficjalna strona internetowa OSCE, <http://www.osce.org/odihr/elections/georgia/33300>.
- Georgia Parliamentary Elections 8 and 30 October 2016 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2017, oficjalna strona internetowa OSCE, <https://www.osce.org/odihr/elections/georgia/297551?download=true>.
- Georgia Presidential Election 27 October 2013 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2014, oficjalna strona internetowa OSCE, <https://www.osce.org/odihr/elections/110301?download=true>.
- Georgia – Presidential Election, 28 October 2018 OSCE/ODIHR Election Observation Mission Statement of Preliminary Findings and Conclusions*, OSCE/ODIHR, Warszawa 2018, oficjalna strona internetowa OSCE, <https://www.osce.org/odihr/elections/georgia/401369?download=true>.
- Georgia Towards NATO*, Office of the State Minister on European and Euro-Atlantic Integration, Georgia, January 2006, dokument w zbiorach autora.
- Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia Report*, September 2009, http://www.mpil.de/en/pub/publications/archive/independent_international_fact.cfm.

- Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, Rada UE, 7.05.2009, http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/eastern_partnership/documents/prague_summit_declaration_en.pdf.
- Joint Declaration of the Warsaw Eastern Partnership Summit*, Rada UE, 30.09.2011, http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/eastern_partnership/documents/warsaw_summit_declaration_en.pdf.
- Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28-29 November 2013*, Rada UE, 29.11.2013, https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf.
- Konstytucja Gruzji przyjęta 24 sierpnia 1995 roku*, tekst jednolity, oficjalna strona internetowa Parlamentu Gruzji, http://www.parliament.ge/index.php?option=com_content&view=article&id=180&Itemid=85&lang=en.
- Komunikat dot. Spotkania Ministerialnego Nowej Grupy Przyjaciół Gruzji*, oficjalna strona Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, <http://www.msz.gov.pl/Komunikat,dot.,Spotkania,Ministerialnego,Nowej,Grupy,Przyjaciol,Gruzji,184'89.html>.
- Komunikat z krakowskiego spotkania Prezydentów w sprawie współpracy energetycznej*, kopia dokumentu w zbiorach autora.
- Konstytucja Gruzji*, Biblioteka Sejmowa – Konstytucje świata, Warszawa 2015, <https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/01/Gruzja-pol-010715.pdf>.
- Lisbon Summit Declaration*, oficjalna strona internetowa NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm.
- Statement of Preliminary Findings and Conclusions, International Election Observation Georgia – Parliamentary Elections, 1 October 2012*, oficjalna strona internetowa OSCE, <http://www.osce.org/odihr/elections/94593?download=true>.
- United States-Georgia Charter on Strategic Partnership*, oficjalna strona internetowa Departamentu Stanu USA, <http://www.state.gov/p/eur/rls/or/121029.htm>.
- United Strategy for Education and Science 2017-2021*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Edukacji, Nauki, Kultury i Sportu Gruzji, <http://www.mes.gov.ge/content.php?id=7755&lang=eng>.
- Wales Summit Declaration*, oficjalna strona internetowa NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm.
- Warsaw Summit Communiqué*, oficjalna strona internetowa NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm.

I.2. Wspomnienia, przemówienia, wywiady

Address by NATO Secretary General Jens Stoltenberg to the NATO Parliamentary Assembly, Warsaw, Poland, 28.05.2018, oficjalna strona internetowa NATO, <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2018-05/Address%20by%20NATO%20Secretary%20General%20Jens%20Stoltenberg%20to%20the%20NATO%20PA%20in%20Warsaw.pdf>.

After Being Sacked, Alasania Speaks of 'Attack' on Him and MoD, Civil.ge, 5.11.2014, <https://civil.ge/archives/124112>.

Alasania's Political Inauguration, wywiad z Iraklim Alasanią, „Georgia Today”, 4.06.2010.

A New Start for U.S.-Georgia Relations?, relacja z debaty poświęconej stosunkom amerykańsko-gruzińskim zorganizowanej przez Carnegie Endowment w Waszyngtonie 23 czerwca 2010 roku, oficjalna strona internetowa Carnegie Endowment for International Peace, <http://carnegieendowment.org/2010/06/23/new-start-for-u.s.-georgia-relations/29s>.

Bakhtadze M., *US-Georgia relationship more important than ever*, oficjalna strona internetowa Ambasady Gruzji w USA, 17.09.2018, <http://georgiaembassyusa.org/2018/09/17/us-georgia-relationship-more-important-than-ever/>.

Bush's Speech in Georgia, BBC News, 10.05.2005, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4534267.stm>.

Bush G. W., *Kluczowe decyzje*, przeł. P. Pietrzak, W. Grzelczak, Warszawa 2011.

Georgian candidate Grigol Vashadze denies tight Russia ties, DW.com, 7.11.2018, <https://www.dw.com/en/georgian-candidate-grigol-vashadze-denies-tight-russia-ties/a-46197576>.

"I consider Margvelashvili as the biggest mistake" – Former PM Bidzina Ivanishvili, Georgian Journal, 9.09.2016, <https://www.georgianjournal.ge/politics/32824-i-consider-margvelashvili-as-the-biggest-mistake--former-pm-bidzina-ivanishvili.html>.

Ivanishvili: Saakashvili's Lobbying 'Will Not Stop Restoring Justice', Civil.ge, 30.11.2012, <https://civil.ge/archives/186564>.

Ivanishvili on His Possible Resignation After Presidential Election, Civil.ge, 24.06.2013, <https://civil.ge/archives/122963>.

Kaukaz – podróż w czasie. Z Wojciechem Jagielskim rozmawia Grzegorz Nurek, „Nowa Europa Wschodnia” 2011, nr 5.

- Political Shake-up of his Regime was Significant. Interview with Nino Burjanadze, ex-Speaker of Georgian Parliament*, „Georgian Journal Weekly”, 28.07.2011.
- Remarks by the Vice President to Noble Partner Participants (August 1)*, oficjalna strona internetowa Ambasady USA w Gruzji, <https://ge.usembassy.gov/remarks-vp-noble-partner-participants/>.
- Rewolucja przegrała. Wywiad z Salome Zurabiszwili*, „Europa” 2007, nr 159.
- Rice C., *No Higher Honor. A Memoir of My Years in Washington*, New York 2011.
- Roelofs S. E., *Historia idealistki*, przeł. A. Wiśniewska, Kraków 2011.
- Rosja z nami wygrała. Wywiad z Salome Zurabiszwili*, *dziennik.pl*, 23.08.2008, <http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/79391,rosja-z-namiwygrala.html>.
- Saakashvili M., *The Way Forward. Georgia's Democratic Vision for the Future*, „Harvard International Review” 2006, vol. 28.
- Saakashvili M., *Georgia and the War in Afghanistan*, „The Wall Street Journal”, 19.12.2009, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703523504574604242490533738.html>.
- Saakashvili M., *Make Georgia Great Again*, „Foreign Policy”, 8.11.2018, <https://foreignpolicy.com/2018/11/08/make-georgia-great-again/>.
- Saakaszwili M., *Probudzenie siły*, Charkow 2016.
- Saakaszwili: nie ulegajcie szantażystom*, „Dziennik”, 3.08.2006.
- Sikorski R., *Polska może być lepsza. Kulisy polskiej dyplomacji*, Kraków 2018.
- Szewardnadze E., *Przyszłość należy do wolności*, przeł. K. Damm, Warszawa 1992.
- Wyjście z opłotków. Z Ryszardem Kapuścińskim rozmawia Krzysztof Burnetko*, „Apokryf” nr 11, „Tygodnik Powszechny” 1997, nr 25 (2500), <http://www.tygodnik.com.pl/apokryf/11/kapuscinski.html>.
- Wywiad M. Saakaszwilego dla FOX News, 27.03.2019, <https://www.facebook.com/FoxNews/videos/former-president-saakashvili-of-the-republic-of-georgia-joins-fox-friends-first/2177984982247681/>.

1.3. Broszury, informatory

- EU-Georgia relations, factsheet*, oficjalna strona internetowa Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/23634/EU-Georgia%20relations,%20factsheet.

- Georgia's Commitments Under the Individual Partnership Action Plan (IPAP) With NATO – 2004-2006*, <http://www.natoinfo.ge/?l=E&mm+6&sm=4>.
- Georgia's Democratic Transformation. An Update Since the Rose Revolution*, published by Government of Georgia, Tbilisi 2005.
- Georgia Since the Rose Revolution. A Story of Democratic Transformation*, published by Government of Georgia, Tbilisi 2005.
- Georgia Parliamentary Elections 1 October 2012, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Short-Term Observer Guide*, Tbilisi 2012.
- Georgia Presidential Elections 28 October 2018, OSCE/ODIHR Election Observation Mission Short-Term Observer Guide*, Tbilisi 2018.
- Government Programme For Strong, Democratic and Unified Georgia – 19.11.2012*, oficjalna strona internetowa Rządu Gruzji, http://gov.ge/files/41_35183_108931_4.pdf.
- Government Programme For Strong, Democratic and Unified Georgia – 26.07.2014*, oficjalna strona internetowa Rządu Gruzji, http://gov.ge/files/41_44526_228228_Governmentprogram.pdf.
- Government Programme For Strong, Democratic and Unified Georgia – 07.05.2015*, oficjalna strona internetowa Rządu Gruzji, http://gov.ge/files/50258_50258_105367_15.07.17-May7,2015-ForStrong.Democratic,andUnifiedGeorgia-GovernmentofGeorgiaProgram.pdf.
- Government Programme For Strong, Democratic and Unified Georgia – 27.12.2015*, oficjalna strona internetowa Rządu Gruzji, http://gov.ge/files/41_53457_826340_Strong.pdf.
- Information on NATO-Georgia Relations*, <http://www.natoinfo.ge/?l=E&mm=6&sm=3>.
- Materiał informacyjny Departamentu Współpracy Rozwojowej MSZ nt. polskiej pomocy zagranicznej na rzecz Gruzji*, http://www.polskapomoc.gov.pl/files/dokumenty_publicacje/PUBLIKACJE%202009/Gruzja_PPZ_2004_2009.pdf.
- Resolute Support Mission (RSM): Key Facts and Figures*, https://www.nato.int/nato-static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_03/20190305_2019-03-RSM-Placemat.pdf.
- Rosen R., *Georgia. A Sovereign Country of the Caucasus*, New York–London–Hong Kong 2004.
- The European Commission's Tacis Programme 1991-2006. A Success Story*, <http://www.osce.org/eea/34459?download=true>.

1.4. Badania opinii publicznej

Georgian National Study, September 23 – October 1, 2008, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2008%20November%2021%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20September%2023-October%201,%202008.pdf>.

Georgian National Study, February 21 – March 3, 2009, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2009%20April%201%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%2021-March%203,%202009.pdf>.

Georgian National Study, October 27 – November 11, 2011, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2012%20January%205%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion%2C%20October%2027-November%2011%2C%202011.pdf>.

Georgia National Study, June 26 – July 4, 2012, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2012%20August%2020%20Survey%20Georgian%20Public%20Opinion%2C%20June%2026-July%204%2C%202012.pdf>.

Georgian National Survey, February 21 – March 3, 2009, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2009%20April%201%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%2021-March%203,%202009.pdf>.

Georgian National Survey, June 16-25, 2009, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2009%20August%207%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20June%2016-25,%202009.pdf>.

Georgian National Voter Study, May 2003, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2003%20May%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20May%202003.pdf>.

Georgian National Voter Study, February 11-17, 2004, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2004%20February%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%2011-17,%202004.pdf>.

- Georgian National Voter Study, May 26 – June 10, 2005*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2005%20June%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20May%2026-June%2010,%202005.pdf>.
- Georgian National Voter Study, October 18-30, 2005*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2005%20October%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20October%2018-30,%202005.pdf>.
- Georgian National Voter Study, April 8-19, 2006*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2006%20April%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20April%208-19,%202006.pdf>.
- Georgian National Voter Study, February, 2007*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2007%20April%204%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20February%208-16,%202007.pdf>.
- Georgian National Voter Study, August 31 – September 10, 2007*, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, <http://www.iri.org/sites/default/files/2007%20November%208%20Survey%20of%20Georgian%20Public%20Opinion,%20August%2031-September%2010,%202007.pdf>.
- Georgia Poll: Perceptions of National Institutions Decline; Local Satisfaction Rises*, <https://www.iri.org/resource/georgia-poll-perceptions-national-institutions-decline-local-satisfaction-rises>.
- Poziom satysfakcji życiowej Polaków, Węgrów, Gruzinów i Ukraińców. Komunikat z badań, CBOS, Warszawa 2006.*
- Public Attitudes in Georgia. Results of a July 2010 Survey Carried Out for National Democratic Institute*, <http://www.civil.ge/files/files/NDI-Poll-ENG.pdf>.
- Public Attitudes in Georgia. Results of a March 2011 Survey Carried Out for National Democratic Institute*, <http://www.civil.ge/files/files/2011/NDIpollMarch2011.pdf>.
- Public Attitudes in Georgia. Results of a September 2011 Survey Carried Out for National Democratic Institute*, <http://www.civil.ge/files/files/2011/NDI-Poll-Sept2011.pdf>.
- Public Attitudes in Georgia. Results of a June 2012 Survey Carried Out for National Democratic Institute*, <http://www.civil.ge/files/files/2012/NDI-June2012-Survey-ENG.pdf>.

Public Opinion Survey: Residents of Georgia April 10-22, 2018, Center for Insight in Survey Research, oficjalna strona internetowa International Republican Institute, http://www.iri.org/sites/default/files/2018-5-29_georgia_poll_presentation.pdf.

I.5. Materiały statystyczne

Employment and Unemployment, oficjalna strona internetowa Urzędu Statystycznego Gruzji – GeoStat, http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=146&lang=eng.

Population by Age and Sex for the Beginning of the Year, oficjalna strona internetowa Urzędu Statystycznego Gruzji – GeoStat, http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=473&lang=eng.

I.6. Raporty

Caucasus Report: November 24, 2003, Radio Free Europe, <https://www.rferl.org/a/1341840.html>.

Corruption Perceptions Index 2003, oficjalna strona internetowa Transparency International, http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2003.

Corruption Perceptions Index 2011, oficjalna strona internetowa Transparency International, <http://cpi.transparency.org/cpi2011>.

Corruption Perceptions Index 2018, oficjalna strona internetowa Transparency International, <https://www.transparency.org/cpi2018>.

European Integration Index for Eastern Partnership Countries 2012, http://eapindex.eu/sites/default/files/EaP%20Index%202012_0.pdf.

Freedom in the World – Georgia, <http://www.freedomhouse.org/report/freedomworld/2012/georgia>.

Georgia Human Development Report. The Reforms and Beyond, UNDP Georgia, Tbilisi 2008.

Georgia. Internally displaced people. Amnesty International Annual Report 2012, strona internetowa Amnesty International, <http://www.amnesty.org/en/region/georgia/report-2012#page>.

Georgia's Armenian and Azeri Minorities, Europe Report N°178 – 22 November 2006, International Crisis Group, http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/178_georgia_s_armenian_and_azeri_minorities.pdf.

- Georgia. World Bank Data Base*, strona internetowa Banku Światowego, <http://data.worldbank.org/country/georgia>.
- Global Corruption Barometer 2003*, oficjalna strona internetowa Transparency International, http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/gcb/2003.
- Global Corruption Barometer 2010/2011*, oficjalna strona internetowa Transparency International, <http://gcb.transparency.org/gcb201011/results/>.
- Global Corruption Barometr 2013*, oficjalna strona internetowa Transparency International, <https://www.transparency.org/gcb2013/country?country=georgia>.
- Global Peace Index 2009*, <http://www.visionofhumanity.org/gpi-data/#/2009/OVER/>.
- Global Peace Index 2018*, <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2018/06/Global-Peace-Index-2018-2.pdf>.
- Human Rights Watch Report 2018 – Georgia*, <https://www.hrw.org/world-report/2018/country-chapters/georgia>.
- National Health Report of population of Georgia 2014-2015*, oficjalna strona internetowa Ministerstwa Pracy, Zdrowia i Spraw Socjalnych Gruzji, <https://www.moh.gov.ge/uploads/files/2017/angarishebi/moxsenebebi/en/24.102017.pdf>.
- People and Corruption: Citizens' Voices from Around the World, Global Corruption Barometr 2017*, https://www.transparency.org/whatwedo/publication/people_and_corruption_citizens_voices_from_around_the_world.
- Press Freedom Index 2011-2012*, Reporters Without Borders, http://en.rsf.org/spip.php?page=classement&id_rubrique=1043.
- Report Freedom in the World 2019 – Georgia*, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/georgia>.
- The Good Country Index*, <https://www.goodcountry.org/index/results>.
- 2019 World Press Freedom Index – Georgia*, <https://rsf.org/en/georgia>.

I.7. Źródła internetowe

- Forum Ekonomiczne w Krynicy, <http://www.forum-ekonomiczne.pl/>.
- Information Center on NATO, <http://www.natoinfo.ge/>.
- Oficjalny profil Donalda Trumpa na Twitterze, <https://twitter.com/realdonaldtrump>.

- Oficjalna strona internetowa Ambasady RP w Gruzji, <http://www.tbilisi.polemb.net/>.
- Oficjalna strona internetowa Białego Domu, <http://www.whitehouse.gov/>.
- Oficjalna strona internetowa Centralnej Komisji Wyborczej Gruzji, <http://www.cec.gov.ge/>.
- Oficjalna strona internetowa Delegacji Unii Europejskiej w Gruzji, http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/index_en.htm.
- Oficjalna strona internetowa Departamentu Stanu USA, <http://www.state.gov/>.
- Oficjalna strona internetowa Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych, <http://eeas.europa.eu/>.
- Oficjalna strona internetowa ISAF, <http://www.isaf.nato.int/>.
- Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Gospodarki i Zrównoważonego Rozwoju Gruzji, <http://www.economy.ge/>.
- Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Obrony Gruzji, <http://www.mod.gov.ge/> (wcześniejszy adres <http://www.mod.ge>).
- Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Pracy, Zdrowia i Opieki Społecznej Gruzji, <http://www.moh.gov.ge/>.
- Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych Gruzji, <http://www.mfa.gov.ge/>.
- Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Azerbejdżanu, <http://www.mfa.gov.az/>.
- Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, <https://www.gov.pl/web/dyplomacja> (wcześniejszy adres <http://www.msz.gov.pl/>).
- Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych Turcji, <http://www.mfa.gov.tr/>.
- Oficjalna strona internetowa Misji Obserwacyjnej Unii Europejskiej, <http://www.eumm.eu/en/>.
- Oficjalna strona internetowa NATO, <http://www.nato.int/>.
- Oficjalna strona internetowa OSCE, <http://www.osce.org/>.
- Oficjalna strona internetowa Parlamentu Gruzji, <http://www.parliament.ge/>.
- Oficjalna strona internetowa Prezydenta Gruzji, <http://www.president.gov.ge/>.
- Strona internetowa Amnesty International, <http://www.amnesty.org/>.
- Strona internetowa Forbes, <http://www.forbes.com/>.
- Strona internetowa Freedom House, <http://www.freedomhouse.org/>.

Strona internetowa Ośrodka Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl>.
Strona internetowa programu „Teach and Learn with Georgia”, <http://www.tlg.gov.ge/>.
Strona internetowej SOCAR Georgia Petroleum, <http://www.sgp.ge/>.

II. Literatura

II.1. Monografie

- Amerykomania. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Andrzejowi Mani*, t. 2, red. W. Bernacki, A. Walaszek, Kraków 2012.
- Asmus R. D., *Mała wojna, która wstrząsnęła światem. Gruzja, Rosja i przyszłość zachodu*, przeł. J. Tokarski, Warszawa 2010.
- Avioutsikii V., *Aksamitne rewolucje*, przeł. A. Czarnacka, Warszawa 2007.
- Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, przeł. W. Betkiewicz [et al.], Warszawa 2009.
- Baranowski B., Baranowski K., *Historia Gruzji*, Wrocław 1987.
- Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, przeł. T. Kunz, Kraków 2006.
- Coene F., *The Caucasus. An introduction*, London–New York 2010.
- Czachor R., *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach. Geneza i funkcjonowanie*, Wrocław 2014.
- Czajkowska B. [et al.], *Poland's Relations With the South Caucasus Countries – Selected Issues*, Białystok 2010.
- de Waal T., *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*, New York–London 2003.
- de Waal T., *The Caucasus. An introduction*, New York–Oxford 2010.
- de Waal T., *Uncertain Ground. Engaging with Europe's De Facto States and Breakaway Territories*, Carnegie Europe 2018.
- de Waal T., Gall C., *Chechnya: Calamity in the Caucasus*, New York 1998.
- Dziewit-Meller A., Meller M., *Gaumardžos! Opowieści z Gruzji*, Warszawa 2011.
- Falkowski M., *Gruziński dryf. Kryzys gruzińskiej drogi na Zachód*, „Punkt Widzenia” 2016, nr 57, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_57_pl_gruzinski_dryf_net.pdf.
- Falkowski M., *Polityka Rosji na Kaukazie Południowym i w Azji Centralnej*, „Prace OSW” 2006, nr 23.

- Frederiksen M. D., Gotfredsen K. B., *Georgian Portraits: Essays on the After lives of a Revolution*, Winchester 2017.
- Furier A., *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000.
- Furier A., *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Szczecin 2015.
- Gahrton P., *Georgia. Pawn in the New Great Game*, London 2010.
- Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki między-państwowe na obszarze postsowieckim*, red. E. Wyciszkievicz, Warszawa 2008.
- Gibbs G., *Analizowanie danych jakościowych*, przeł. M. Brzozowska-Brywczyńska, Warszawa 2011.
- Goltz T., *Azerbaijan Diary. A Rogue Reporter's Adventures in an Oil-rich, War-torn, Post-Soviet republic*, New York 1998.
- Goltz T., *Georgia Diary. A Chronicle of War and Political Chaos in the Post-Soviet Caucasus*, New York–London 2006.
- Górecki W., *Abchaskie elity wobec niepodległości*, Warszawa 1996.
- Górecki W., *Abchazja*, Wołowiec 2013.
- Górecki W., *Toast za przodków*, Wołowiec 2010.
- Grodzki R., *Wojna gruzińsko-rosyjska 2008. Przyczyny, przebieg, skutki*, Zakrzewo 2009.
- Hopkirk P., *Wielka gra. Sekretna wojna o Azję Środkową*, przeł. J. Skowroński, Poznań 2011.
- Huntington S. P., *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdzik, Warszawa 2009.
- Jagielski W., *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2008.
- Jones S., *Georgia. A political history since independence*, London 2015.
- Kaplan R. D., *Na wschód do Tatarii. Podróże po Bałkanach, Bliskim Wschodzie i Kaukazie*, przeł. J. Ruszkowski, Wołowiec 2010.
- Kapuściński R., *Kirgiz schodzi z konia*, Warszawa 2008.
- Karumidze Z., Wertsch J. W., „Enough!” *The Rose Revolution in the Republic of Georgia 2003*, New York 2005.
- Kaukaz w dobie globalizacji*, red. A. Furier, Poznań 2005.
- King Ch., *Dzieje Morza Czarnego*, przeł. Z. Piotrowska, Warszawa 2006.
- King Ch., *Widmo wolności. Historia Kaukazu*, przeł. A. Czwojdrak, Kraków 2010.
- Knight A., *Beria. Prawa ręka Stalina*, przeł. M. Ronikier, Warszawa 2000.
- Kozłowski K., *Iluzje rewolucji. Rewolucja róż, rewolucja pomarańczowa, rewolucja tulipanów*, Warszawa 2011.
- Kuca G., Grzybowski M., *System konstytucyjny Gruzji*, Warszawa 2012.

- Kuntz P., *Unlikely Revolutions: Popular Uprisings Against Electoral Authoritarian Rule in Serbia, Georgia, and Ukraine*, Stuttgart 2010.
- Kvale S., *Prowadzenie wywiadów*, przeł. A. Dziuban, Warszawa 2010.
- LeVine S., *The Oil and Glory. The Pursuit of Empire and Fortune on the Caspian Sea*, New York 2007.
- Lynch D., *Why Georgia Matters*, „Chaillot Paper” 2006, vol. 86.
- Materski W., *Gruzja*, Warszawa 2010.
- Matusiak M., *Gruzińskie wybory. Między silnym państwem a demokracją*, „Punkt Widzenia” 2012, nr 29.
- McFaul M., *From Cold War to Hot Peace. The Inside Story of Russia and America*, London 2018.
- Metereweli R., *Istoriczeskije i politiko-prawowyje aspekty konflikta w Abchazii*, Tbilisi 1994.
- Mitchell L. A., *Uncertain Democracy. U.S. Foreign Policy and Georgia's Rose Revolution*, Philadelphia 2009.
- Montefiore S. S., *Stalin. Dwór czerwonego cara*, przeł. M. Antosiewicz, Warszawa 2004.
- Nasmyth P., *Georgia in the Mountains of Poetry*, London 2006.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2011.
- Olejniki M., *Dylematy współczesnej Gruzji. Wywiady z przedstawicielami elit społecznych i politycznych przeprowadzone w latach 2010-2011*, Toruń 2012.
- Parzymies D., *Życie codzienne w Tbilisi. 1999-2003*, Warszawa 2004.
- Pliszczyńska O., *Polityka „niebezpieczeństwa” Gruzji*, Lublin 2010.
- Pokojowa rewolucja jako instrument zmiany politycznej w krajach postkomunistycznych na przełomie XX i XXI wieku*, red. nauk. J. Macała, R. Potocki, A. Janiak, Zielona Góra 2006.
- Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. nauk. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006.
- Rapley T., *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, przeł. A. Gąsior-Niemiec, Warszawa 2010.
- Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kałuśniak, Lublin 2008.
- Reszka P., *Miejsce po imperium*, Warszawa 2007.
- Ritzer G., *McDonaldyzacja społeczeństwa*, przeł. S. Magała, Warszawa 1999.
- Rohoziński J., *Gruzja*, Poznań 2016.
- Rohoziński J., *Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie. Gruzja pod panowaniem rosyjskim 1801-1917*, Warszawa 2018.

- Sinicina I., *Problemy reformatowania socjalnoy zaszczyty i socjalnoy infrastruktury w Gruzji*, Warszawa 1996.
- Silogava V., Shengelia K., *History of Georgia*, Tbilisi 2007.
- Silverman D., *Prowadzenie badań jakościowych*, przeł. J. Ostrowska, Warszawa 2010.
- Stawarz P., *Polityka Unii Europejskiej wobec państw Kaukazu Południowego*, Warszawa 2017.
- Sztompka P., *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, Warszawa 2000.
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2010.
- Świętochowski T., *Azerbejdżan*, Warszawa 2006.
- The Georgian-Russian War of August 2008*, ed. A. Daushvili, New York 2015.
- The Guns of August 2008. Russia's War in Georgia*, eds. S. E. Cornell, S. F. Starr, New York 2009.
- The Making of Modern Georgia, 1918-2012. The first Georgian republic and its successors*, ed. S. Jones, London 2014.
- Thom F., *Beria. Oprawca bez skazy*, przeł. K. Antkowiak, Warszawa 2016.
- Trzaskowski P., *Gruzińska „rewolucja róż”. Zachód i idea Zachodu a przemiany polityczne w Gruzji*, Warszawa 2009.
- van Herpen M. H., *Wojny Putina. Czeczenia, Gruzja, Ukraina 2014*, przeł. M. Witkowska, J. Szajkowska, Warszawa 2014.
- von Beyme K., *Współczesne teorie polityczne*, przeł. J. Łoziński, Warszawa 2007.
- Wnuk-Lipiński E., *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Kraków 2004.
- Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008.
- Zourabichvili S., *La tragédie géorgienne, 2003-2008*, Paris 2009.
- Żirochow M., *Siemienia raspada: wojny i konflikty na території bywszego SSSR*, Sankt Petersburg 2012.

II.2. Artykuły w czasopismach naukowych i opracowaniach zbiorowych

- Abrahamyan E., *Can major non-NATO Ally status temporarily solve Georgia's security dilemma?*, „New Eastern Europe”, 5.02.2019, <http://neweasterneurope.eu/2019/02/05/can-major-non-nato-ally-status-temporarily-solve-georgias-security-dilemma/>.
- Bartuzi W., *Gruzja zatrzymuje statki kursujące między Turcją a Abchazją*, „Tydzień na Wschodzie” 2009, nr 28 (103).

- Benedyczak J., *Założenia i perspektywy polityki Rosji wobec Gruzji*, „Biuletyn PISM” 2018, nr 117 (1690), <http://www.pism.pl/publikacje/biuletyn/nr-117-1690>.
- Brodowski J., *Biały Lis nie żyje*, „Nowa Europa Wschodnia”, 7.07.2014, <http://www.new.org.pl/1870,post.html>.
- Brodowski J., *Making history*, „New Eastern Europe”, <http://neweastern-europe.eu/2018/12/14/making-history/>.
- Brodowski J., *Gruzińska droga do NATO. Starania Tbilisi o członkostwo*, [w:] *Na Wschód od Linii Curzona. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Mieczysławowi Smoleniowi*, red. R. Król-Mazur, M. Lubina, Kraków 2014.
- Brodowski J., *Saakaszwili wygrał, bo przegrał*, „Nowa Europa Wschodnia” 2012, nr 6.
- Cohen A., *Shevardnadze's Journey*, „Policy Review” 2004, vol. 124.
- Dziuba J., Matusiak M., *Gruzja: Zdecydowane zwycięstwo obozu rządzącego w wyborach samorządowych*, „Tydzień na Wschodzie” 2010, nr 20 (138).
- Falkowski M., *Cała władza w ręce Gruzińskiego Marzenia*, Analizy OSW, 9.11.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-11-09/cala-wladza-w-rece-gruzinskiego-marzenia>.
- Falkowski M., *UE–Gruzja: zniesienie wiz i co dalej?*, Analizy OSW, 29.03.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-03-29/ue-gruzja-zniesienie-wiz-i-co-dalej>.
- Felgenhauer P., *The Russian Military Has an Action Plan Involving Georgia if Iran is Attacked*, The Jamestown Foundation, „Eurasia Daily Monitor” 2012, vol. 9 (68).
- Gordadze T., *Georgian-Russian Relations in the 1990s*, [w:] *The Guns of August 2008. Russia's War in Georgia*, eds. S. E. Cornell, S. F. Starr, New York 2009.
- Górecki W., *Polityka pamięci w niepodległej Gruzji. Wybrane aspekty*, masyzynopsis w zbiorach autora.
- Górecki W., *Wybory prezydenckie w Gruzji*, Analizy OSW, 29.10.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-10-29/wybory-prezydenckie-w-gruzji>.
- Górecki W., współpraca K. Rawska-Górecka, *Punkty sporne w stosunkach azerbejdżańsko-gruzińskich (w latach 1989-2007)*, [w:] *Kłeska demokracji? Obszar byłego ZSRR*, red. P. Grochmalski, Toruń 2010.
- Illarionov A., *The Russian Leadership's Preparation for War, 1999-2008*, [w:] *The Guns of August 2008. Russia's War in Georgia*, eds. S. E. Cornell, S. F. Starr, New York 2009.

- Iwaszkiewicz P., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Armenii*, [w:] *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. nauk. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006.
- Jarosiewicz A., *Azerbejdżański opozycjonista wprowadzony w Gruzji*, Analizy OSW, 7.06.2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-06-07/azerbejdzanski-opozycjonista-uprowadzony-w-gruzji>.
- Jarosiewicz A., Matusiak M., *Iwaniszwili w Azerbejdżanie – wizyta w cieniu nieporozumień*, Analizy OSW, 9.01.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-01-09/iwaniszwili-w-azerbejdzanie-wizyta-w-cieniu-nieporozumien>.
- Konończuk W., *Gruzja Jukosem polityki zagranicznej Rosji? Stosunki rosyjsko-gruzyńskie*, [w:] *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw członkowskich WNP*, red. nauk. E. Cziomer, M. Czajkowski, Kraków 2006.
- Kozłowski A., *Rola Gruzji w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych w XXI w.*, „Politeja” 2014, nr 32.
- Leonard M., Grant Ch., *Georgia and the EU: Can Europe's Neighbourhood Policy Deliver?*, „Policy Brief”, September 2005, Center for European Reform.
- Materski W., *Gruzini – ofiary zbrodni katyńskiej (dokument z postsowieckiego zasobu archiwalnego)*, „Pro Georgia” 2004, nr 11.
- Matusiak M., *Gruzja: 100 dni nowego rządu*, Analizy OSW, 20.02.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-02-20/gruzja-100-dni-nowego-rzadu>.
- Matusiak M., *Gruzja: Wybory prezydenckie spokojne i demokratyczne*, Analizy OSW, 30.10.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-10-30/gruzja-wybory-prezydenckie-spokojne-i-demokratyczne>.
- Matusiak M., *Reforma konstytucyjna w Gruzji: zmieniać, aby zachować?*, „Tydzień na Wschodzie” 2010, nr 35 (153).
- Mitchell L., Cooley A., *After the August War: A New Strategy for U.S. Engagement with Georgia*, „The Harriman Review” 2010, vol. 3-4, <http://www.harrimaninstitute.org/MEDIA/01798.pdf>.
- Piechowiak-Lamparska J., *Popular Culture in the Post-Soviet Region. Americanization of the Politics in Georgia*, „Athenaeum” 2013, nr 40.
- Pliszczyńska O., *Polityka zagraniczna Stanów Zjednoczonych wobec regionu Kaukazu Południowego*, [w:] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.
- Potocki R., Kucz L., *„Rewolucja róż” w Gruzji (2-23 listopada 2003 roku)*, [w:] *Pokojowa rewolucja jako instrument zmiany politycznej w krajach*

- postkomunistycznych na przełomie XX i XXI wieku*, red. nauk. J. Macała, R. Potocki, A. Janiak, Zielona Góra 2006.
- Siekierzyński J., *Historia i rola układu GUUAM we współczesnej polityce euroazjatyckiej*, [w:] *Kaukaz w dobie globalizacji*, red. A. Furier, Poznań 2005.
- Sikorski T., *Partnerstwo Wschodnie w Gruzji: pierwsze rezultaty*, „Biuletyn PISM” 2011, nr 19 (768).
- Smoleń M., *Rosja i Zachód wobec Gruzji w latach 1992-2008 – zarys problemu*, [w:] *Amerykomania. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Andrzejowi Mani*, t. 2, red. W. Bernacki, A. Walaszek, Kraków 2012.
- Szabaciuk A., *Problem powrotu Turków meschetyńskich do Gruzji. Historia i perspektywy*, „Studia i Komentarze Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2012, nr 19, <http://www.iesw.lublin.pl/sk/numery/numer19.php#>.
- Wojtasiewicz W., *Gruzińska scena polityczna: czy najbogatszy Gruzin Bidzina Iwaniszwili zostanie następcą prezydenta Micheila Saakaszwilego?*, „Magazyn Arena. Sprawy międzynarodowe” 2011, nr 6 (8).
- Valasek T., *What Does the War in Georgia Mean for EU Foreign Policy?*, „Briefing Note”, August 2005, Center for European Reform.
- Zasztowt K., *Stosunki Republiki Turcji z państwami Kaukazu Południowego*, [w:] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.

III. Czasopisma i materiały audiowizualne

- Abashidze-Karasin talks: The Russian side concerns over NATO's relations with Tbilisi*, „Georgian Journal”, 29.02.2019, <https://www.georgianjournal.ge/politics/35600-grigory-karasin-the-russian-side-concerns-over-natos-relations-with-tbilisi.html>.
- Akhmeteli N., *2006 Top Ten: Georgian Political Life*, „Georgia Today”, 29.12.2006 – 11.01.2007, nr 338.
- Avzug. Vosmogo*, film fabularny w reżyserii Dzhanyka Faiziyeva, produkcja Rosja, 2012.
- de Waal T., *Georgia: Where Now for the national Movement?*, „Carnegie Europe”, <https://carnegie.ru/commentary/53457>.
- de Waal T., *So long, Saakashvili*, „Foreign Affairs”, 29.10.2013, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2013-10-29/so-long-saakashvili>.

- de Waal T., *When Georgians go Low, Other Georgians Go Lower*, „Foreign Policy”, 5.11.2018, <https://foreignpolicy.com/2018/11/05/when-georgians-go-low-other-georgians-go-lower-election/>.
- Doborjginidze E., „*City of Cells*” *Span Ends; Opposition Vows to Continue Struggle*, „Weekly Georgian Journal”, 30.07.2009.
- Ex-PM Ivanishvili unanimously elected as a head of ruling party political council*, Agenda.ge, 1.05.2018, <http://agenda.ge/en/news/2018/930>.
- Final CEC's Official Results*, Civil.ge, <http://www.civil.ge/eng/category.php?id=90&result=plebiscite&by=1>.
- Flottau R., *Postrach dyktatorów. Latające rewolucje epoki Internetu*, „Forum” 2005, nr 47.
- Gen. Tyszkiewicz szefem misji UE w Gruzji, TVP.INFO, 5.07.2011, <http://tvp.info/informacje/swiat/gen-tyszkiewicz-szefem-misji-ue-wgruzji/4831808>.
- Georgia's Mental Revolution*, „The Economist”, 19.08.2010, <http://www.economist.com/node/16847798>.
- Government Announces Deal to Write off Bad Debts*, Civil.ge, 19.11.2018, <https://civil.ge/archives/266476>.
- I Want to Call on the Government to Release the Prisoners and Also Sick Ones...*, „Georgian Journal Weekly”, 27.09. – 3.10.2012.
- Ivanishvili Confirmed as Prime Minister*, Civil.ge, 25.10.2012, <https://civil.ge/archives/122354>.
- Ivanishvili Wants Saakashvili to Resign*, Civil.ge, 3.10.2012, <https://civil.ge/archives/122292>.
- Ivanishvili's Incoming Govt's Program*, Civil.ge, 24.10.2012, <https://old.civil.ge/eng/article.php?id=25384>.
- Jgharkava Z., *Will America Stand Up for Georgia*, „Georgia Today” 2008, vol. 416.
- Koiava R., *Georgian-Russian Relations: Past, Present & Future*, „Emerging Europe”, 1.03.2018, <https://emerging-europe.com/georgia-2017/georgian-russian-relations-past-present-future/>.
- Kutelia B., Gvineria S., Ucko D. H., *America's Vital Interest in Georgia: The Case for Engagement*, „War on the Rocks”, 14.11.2017, <https://warontherocks.com/2017/11/americas-vital-interests-georgia/>.
- Łukowski A., *Gruziński aksamit. I co dalej?*, „Tygodnik Powszechny”, 30.11.2003, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/gruzinski-aksamit-i-co-dalej-123276>.

- Majewski M., Reszka P., *Nieudana gruzińska misja Kaczyńskiego*, „Dziennik”, 8.08.2009, <http://www.dziennik.pl/magazyn-dziennika/428208.html>.
- Margvelashvili Named as GD's Presidential Candidate*, Civil.ge, 11.05.2013, <https://civil.ge/archives/186703>.
- Meller A., *Wielka gra o Gruzję*, „Tygodnik Powszechny”, 28.03.2003, <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wielka-gra-o-gruzje-125682>.
- NATO Launches 'Intensified Dialogue' with Georgia*, Civil.ge, 21.09.2006, <http://www.civil.ge/eng/print.php?id=13614>.
- NATO Tutorial: What to Expect from the Summit in Riga*, „Georgia Today” 2006, vol. 334, http://www.georgiatoday.ge/print_version.php?id=2035&version=334.
- New head of NATO Liaison Office in Georgia appointed*, Agenda.ge, 3.01.2018, <http://agenda.ge/en/news/2018/9>.
- Olimpius Inferno*, film fabularny w reżyserii Igora Voloshina, produkcja Rosja, 2009.
- Outgoing President Congratulates Zurabishvili, Says 'Concerned' over Democratic Deterioration*, Civil.ge, 29.11.2018, <https://civil.ge/archives/268583>.
- Passent D., *Powodzenia, Gruzjo!*, „Polityka” 2003, nr 48 (2429).
- Parafianowicz Z., *Gruzja ma dość prezydenta*, „Dziennik”, 10.04.2009.
- Patricolo C., *Georgian Tax Reform Wins IMF Praise*, „Emerging Europe”, 9.03.2018, <https://emerging-europe.com/news/georgian-tax-reform-wins-imf-praise/>.
- Presidential Runoff: Expert Assessments in Tbilisi*, Civil.ge, 3.12.2018, <https://civil.ge/archives/269753>.
- Reszczyński Ł., *Teheran szuka sojuszników*, „Przegląd” 2010, nr 50 (572).
- Rettman A., Goldirova R., *Solana Raises Prospect of EU Soldiers in Georgia*, Euobserver.com, 27.02.2007, <http://euobserver.com/24/23579>.
- Saakashvili Convicted Of Abuse Of Power Sentenced In Absentia*, „Radio Free Europe”, 29.06.2018, <https://www.rferl.org/a/saakashvili-convicted-of-abuse-of-power-sentenced-in-absentia/29327555.html>.
- Shuster S., *How the War on Terrorism Did Russia a Favor*, „Time”, 11.09.2011, <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2093529,00.html>.
- Śpiewak P., *Czwarta fala*, „Kultura Liberalna” 2011, nr 8 (111).
- US Diplomat: Washington to be Early Supporter of Georgia's MAP*, Civil.ge, 22.11.2006, <http://www.civil.ge/eng/print.php?id=14153>.

- U.S. Takes Georgian Troops Home From Iraq*, http://www.airforcetimes.com/news/2008/08/airforce_georgian_airlift_081108w/.
- Wojtasiewicz W., *Środowiska LGTB pod ostrzałem społeczeństwa, cerkwi i polityków*, „Polityka”, 3.06.2018, <https://www.polityka.pl/tygodnik-polityka/swiat/1749814,1,srodowiska-lgbt-pod-ostrzałem-spoleczenstwa-cerkwi-i-politykow.read>.
- Wojtasiewicz W., *Zniszczyć system niesprawiedliwości*, „Krytyka Polityczna”, 18.06.2018, <https://krytykapolityczna.pl/swiat/zniszczyc-system-nie-sprawiedliwosci/>.
- Wolin R., *A Fourth Wave Gathers Strength in the Middle East*, „The Chronicle of Higher Education”, 8.02.2011, <http://chronicle.com/article/A-Fourth-Wave-Gathers-Strength/126302/>.
- 5 Days of War*, film fabularny w reżyserii Renny’ego Harlina, produkcja USA, 2011.

Spis ilustracji, fotografii i map

Ilustracja nr 1: Wyjaśnienie jednoprzyczynowe	34
Ilustracja nr 2: Sekwencja traumatyczna	58
Ilustracja nr 3: „Ameryko, ufamy ci!” – znaczek wydany przez gruzińską pocztę w 2001 roku	141
Ilustracja nr 4: Spadające zaufanie do służb egzekwujących prawo, kwiecień 2018	187
Fotografia nr 1: Liczenie głosów. Wybory parlamentarne (2012)	91
Fotografia nr 2: Plakat wyborczy Salome Zurabiszwili. Wybory prezydenckie (2018)	107
Mapa nr 1: Najważniejsze rurociągi na terytorium Gruzji	167

Spis wykresów, tabel i diagramów

Wykres nr 1: Wskaźnik wolności w Gruzji w latach 2002-2018.....	38
Wykres nr 2: Bezrobocie (w %) w Gruzji w latach 2005-2018	99
Wykres nr 3: Wzrost PKB (w %) w Gruzji w latach 2004-2017.....	102
Wykres nr 4: Unijne dotacje dla Gruzji w ramach programu TACIS w latach 1992-2006 (w milionach euro).....	126
Wykres nr 5: 10 najważniejszych partnerów handlowych Gruzji w 2005 roku (wartość wymiany w milionach dolarów).....	158
Wykres nr 6: 10 najważniejszych partnerów handlowych Gruzji w 2018 roku (wartość wymiany w milionach dolarów).....	158
Wykres nr 7: Pozycja Gruzji w rankingu CPI w latach 2003-2018.....	184
Wykres nr 8: Pozycja Gruzji w rankingu <i>Doing Business</i> w latach 2006-2018	193
Wykres nr 9: Gruzja w rankingu <i>World Press Freedom Index</i> w latach 2003-2018.....	197
Wykres nr 10: W jakim kierunku zmierzają sprawy w Gruzji?.....	200
Wykres nr 11: Jak scharakteryzowałbyś relacje Gruzji z innymi państwami?.....	208
Wykres nr 12: Poparcie dla członkostwa w UE	209
Wykres nr 13: Poparcie dla członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim.....	210
 Tabela nr 1: Wyniki wyborów prezydenckich z 5 stycznia 2008 roku	 80
Tabela nr 2: Wyniki wyborów parlamentarnych z 21 maja 2008 roku	 82

Tabela nr 3: Wyniki wyborów prezydenckich z 27 października 2013 roku	95
Diagram nr 1: Wydarzenia o charakterze traumatogennym w najnowszej historii Gruzji.....	43

Summary

Since the beginning of this century, Georgia has continuously surprised the wider world. The Rose Revolution (2003), the war with Russia (2008), the democratic transfer of power as a result of the parliamentary elections (2012), and the first woman elected president in the South Caucasus region (2018) were unexpected not only for the Georgians themselves, but also for the international community.

The subject of the research undertaken in this book are events that occurred in Georgia between 2003 – 2018. Observing Georgia over this time, the need has arisen to both question the cause(s) of these events and attempt to interpret them sufficiently and robustly.

Is the Rose Revolution to be seen only as a phenomenon on the geo-political scale of the post-Soviet region or should it be seen as part of a wider process that has been termed the „wave of democratization”? How should the actions of Georgian authorities shaping the process of change in the country, and in particular their Euro-Atlantic aspirations, be assessed? Was the consequence of such a choice a confrontation with the Russian Federation and a distinct social trauma? Can the parliamentary elections in 2012, and in particular public involvement, be seen as an expression of civic maturity? And indeed, does the recent political transformation of Georgia testify to stable statehood?

The questions posed lead the author to propose a hypothesis that the process of change in recent years which has aimed at democ-

ratization (a complex and lengthy process involving the collapse of an undemocratic system, the inauguration of a democratic system, and its consolidation) may have also led to negative consequences within the society.

The nature of the introduced reforms and their radical form are intended by the authorities to lead to a thorough reform of the state, from a „fallen state” to a liberal democracy and free market economy. It seems, however, that the adopted goal conflicts with social conditions typical for the area of the former Soviet Union, which in turn has caused, and continues to cause, public concern that in some instances and to some extent takes the form of social trauma.

The book is divided into four chapters and the structure of the book takes the reader from initial theoretical considerations, through a detailed presentation of the course of the events under analysis, to the results of the research.

In the first chapter, „Political and social changes in Georgia in 2003-2018: Theoretical perspectives”, the author aims to examine issues in the field of political science and sociology regarding two fundamental research problems. The first of these is based on the question of how to interpret events in Georgia as a consequence of the Rose Revolution. Taking the Huntington’s paradigm of „waves of democratization” as the starting point, the author attempts to indicate the elements common to the „third wave” and how these changes looked in Georgia. Transformations in Georgia, and especially their social perception, deserve special attention. The basic assumption underlying the second considered research problem is based on the fact that the events of recent years taking place within Georgian society – covering various areas of life – have adopted a form of traumatic social change due to their sudden, radical, and unexpected character. The author tries to not only identify these traumatic events, but above all to explain their causes and impact on Georgian society.

The second and third chapters are of historical and analytical character and are devoted to the domestic and foreign policies of

Georgia respectively. In both chapters, the changes after 2003 are described chronologically. In the second chapter ("From the Rose Revolution to Georgian Dream being in power: Georgian political scene 2003-2018"), the basis for the argument is the analysis of internal political events. The chapter is divided into three parts, the first of which includes the events from the Rose Revolution to the social unrest in November 2007. The second part covers the period from the extraordinary presidential elections held in January 2008 to the parliamentary elections of October 2012, when the United National Movement lost power. The third and last part is devoted to the period of the Georgian Dream being in power, up to the presidential election of autumn 2018. Of particular significance in this part of the work is the analysis of the reasons for social protests against the authorities, which are understood as an expression of the participants' lack of acceptance for the government's policies and disappointment with the painful reforms and state of the country.

The aim of the third chapter, entitled "Georgia in the international arena", is to present and evaluate Georgia's activities in the field of foreign policy. Particular attention is given to the relations with the North Atlantic Alliance and the European Union. It is important here to recognize the role of President Eduard Shevardnadze in his efforts to bring Georgia closer to the West, discussing the reevaluation of the country's relations with NATO and deepened relations with the European Union. At the same time, for a full interpretation of the processes that Georgia is undergoing, it is also extremely important to present the relations between Tbilisi and Washington and Moscow. Confronting the activities of the United States and the Russian Federation is essential for understanding their contemporary rivalry in the South Caucasus region. Its main aspect is the preservation of control over resources and the transit of Caspian Sea oil and gas, which determine the strategic importance of the region. The relations between Georgia and particular states in the immediate neighborhood play a significant role in this respect, both in the context of the "strategic partnership" being developed and

regional misunderstandings that also shape the colorful Caucasian mosaic of dependencies and problems.

The fourth, and final chapter (“Georgia in the process of transformation”) is an attempt to look at the changes taking place in Georgian society from various points of view. The first perspective is based on the perception of Georgia expressed by international organizations and institutions. This image is shaped on the basis of indicators presented in the framework of research on various aspects of Georgian citizens’ lives, which are conducted by agencies of international organizations and institutions (the United Nations and the World Bank) and non-governmental organizations (such as, for example, Transparency International, Human Rights Watch, or Reporters without Borders). The second approach concerns the Georgians’ own assessment of, in their opinion, the most important issues. Whilst the assessment of social attitudes and the assessment of current processes related to the introduced reforms are clearly significant, the contemporary perception of Russia should be regarded as equally important. In this part of the work, the author uses data from public opinion polls carried out by the National Democratic Institute and the International Republican Institute. The basis for the third part of the chapter is the author’s own research. Here, questions about the contemporary social condition of Georgians and their perception of events in the country provided a specific starting point for in-depth interviews.

Three basic methods of non-reactive research were used in the work: content analysis, analysis of existing statistical data, and historical and comparative analyses. Conducting a qualitative content analysis, a critical approach to document analysis was taken into account. In addition, the results of quantitative analyses (statistical data presented by the Statistical Office of Georgia – GeoStat, and public opinion – National Democratic Institute and International Republican Institute) are complemented with the presentation of the results of qualitative research – Individual In-depth Interviews (IDIs). Direct conversations with experts were aimed at deepening

knowledge about the analyzed phenomena. They also allowed for a better understanding of the needs, motives, and values of Georgian society. The research was carried out thanks to cooperation with the State University of Tbilisi and the Georgian American University in Tbilisi. The main research was carried out in 2017-2018 (the results of previous research carried out by the author since 2006 were also used).

The observed changes in Georgia can be defined, based on the paradigm proposed by Samuel P. Huntington, as a part of the “wave of democratization”. In the author’s conviction, the Rose Revolution and the events that occurred in Georgia in recent years, which can be understood as its consequences, should be regarded as a “late third wave of democratization”.

The political compromise achieved as a result of the events of November 2003 – which led to the resignation of President Eduard Shevardnadze, and then the elections, which led to Micheil Saakashvili’s premiership – but primarily the peaceful and bloodless nature of the events of that time, were a clear syndrome of the third wave of democratization. However, according to the commonly accepted assumption of the third wave, these changes occurred in the former republics of the Soviet Union much earlier – as early as the 1990s. Georgia’s regaining of independence as a result of the collapse of the USSR should be regarded as a manifestation of the third wave, but, in the author’s belief, due to the nature of the events that took place in the 1990s, this process was incomplete. The period of Eduard Shevardnadze’s presidency, despite the institutional “façade” of democracy, does not deserve the moniker of democratic government. It is only the events of the Rose Revolution that can be considered a “late third wave”. This assessment is particularly justified not only by the consistency of the processes in Georgia typical of the “third wave” (corresponding to all the determinants indicated by Huntington), but above all, and what distinguishes the events of 2003 from those in the early 1990s, their consequences for further changes in the country.

The events of recent years are difficult to assess unambiguously. Georgia is still not fully democratic, yet at the same time it is not an authoritarian state, as it might have seemed at the end of the first decade of the 21st century. Despite the justified criticism of selected phenomena, a process of change that has led to significant changes in many spheres of life can be observed. The most important consequence of the processes that started in 2003 is, above all, the transformation of Georgian society, which influenced the result of the parliamentary elections of October 2012. The democratic and peaceful transfer of power by the United National Movement after losing the elections to the Georgian Dream may be offered as proof of the success of the processes observed in recent years. At the same time, we are dealing with the first “handing over of power” in the Southern Caucasus in accordance with the standards of a democratic state of law, and – most importantly from the perspective of the Huntington paradigm – complementing the processes resulting from the “third wave of democratization”. Although the course of the presidential election held in the autumn of 2018 should be regarded as alarming, today it cannot be unambiguously determined whether or not their negative assessment may indicate turning away from previous achievements, and thus the withdrawal of the wave of democratization.

Despite the positive results, the democratization process – and in particular the liberal nature of the undertaken reforms – has had an extremely intensive impact on Georgian society. Previous painful historical experiences and the sudden, unexpected and radical nature of the changes occurring over the past years have had a traumatic impact on the people of the South Caucasus republic. In the author’s eyes, traumatic events in the recent history of Georgia are cyclical. In the case of Georgian society, we are dealing with a social trauma (based on the theory of Piotr Sztompka) that affects both the demographic sphere, social structure and, above all, culture.

In order to discuss the changes that took place in Georgia after 2003, it seems most important to interpret traumatic phenomena

within culture, due to their long-lasting impact on the feelings of society. The analysis covers the most important events from the latest history of Georgia bearing the traits of traumatogenic phenomena, which the author believes includes: independence in 1991; internal conflicts in Abkhazia and South Ossetia; Eduard Shevardnadze's coming to power; Georgia being a de facto "failed state" at the end of the 20th century; the Rose Revolution; the Georgian-Russian war of 2008; the parliamentary elections of 2012; and the social stagnation of the second decade of the 21st century.

Among these events, a distinction was made between traumatic phenomena of a positive or negative nature. The interpretation of the eight selected events was based on an indication of the causes of trauma in one of the selected etiology of cultural trauma. The interpretation was based on the following set of reasons that contributed to the rise of Georgian cultural trauma:

- a) the lack of compliance of the ongoing processes with Georgian values and beliefs deeply rooted in culture;
- b) strong influence of foreign culture on Georgian culture;
- c) the clash of new ways of living with old culture;
- d) cultural delay.

The author claims that although all of the mentioned events should be considered traumatic, the scale and scope of social impact of the discussed phenomena differ.

The two most important events, in the context of the considerations undertaken in this work, include the Rose Revolution and the Georgian-Russian War of August 2008. In the case of the Rose Revolution being considered a positive event, we can see the causes of trauma in the clash of new ways of living with the old culture (as a result of liberal reforms, tradition became weakened) and cultural delay (the collision of elements of Western culture with the "mentality" of the former Eastern Bloc society). It is worth noting that the Rose Revolution can be considered as a kind of "remedial strategy" that made it possible to escape the trauma of the "fallen state" and the governments of Shevardnadze. The Georgian-Russian

war of August 2008 should be regarded as a phenomenon not only of a negative nature, but above all deepening the previous traumatic experiences (internal conflicts in Abkhazia and South Ossetia). At the same time, the trauma of the 2008 war should be seen in a broader historical context. The reasons for this trauma should be found in the lack of compatibility of processes with values and beliefs deeply rooted in Georgian culture (the contradiction of Russia's actions with a struggle to preserve the territorial unity of the state deeply rooted in Georgian culture) and strong influence of foreign culture on Georgian culture (nearly two hundred years of Russian domination in the region). An interpretation of the behavior of the Georgian society through the prism of cultural trauma allowed for a more comprehensive presentation of the changes taking place in recent years, both on the domestic political scene and on the international arena.

Analyzing political events in Georgia, it is impossible not to get the impression that a significant portion of the political and social decisions were conditioned to a greater or lesser extent by the trauma resulting from one of the above-mentioned events. Shevardnadze, giving back power in November 2003, certainly remembered about the fate of his predecessor Zviad Gamsakhurdia. The assumption of the president's office by Mikheil Saakashvili was the result of the peaceful Rose Revolution, and in particular a step towards the democratization of the country. Thanks to the efforts to reform the state – especially liberalization in the area of the economy, as well as institutional changes – Georgia has transformed from a state on the verge of collapse into a country with visible economic growth. However, the level of problems faced by the Georgians, especially in the area of social negligence dating back to the 1990s, did not allow achievement of satisfactory results in all areas. The extremely high unemployment rate and the lack of sufficient social protection remained a particularly serious problem, which in the society remembering the “social protection” of the Soviet times was an extremely painful experience. Despite the clear improvement of the

state (an increase in the level of security, economic growth, and the reform of key institutions), the authoritarian tendencies of President Saakashvili – which in the subsequent years of his office were the reason behind numerous protests – should be considered negative. The greatest actions expressing social disapproval include the protests of November 2007 (which led to the extraordinary presidential elections in January 2008) or the blocking of Rustaveli Avenue by the opposition between April and July 2009. Over time, the process of monopolizing power by the United National Movement became clearer and more obvious. The opposition, often enlarged by the former president's collaborators, could not create a real alternative to Saakashvili in the election confrontation. A definite change took place at the end of 2011 with the establishment of the Georgian Dream, which ultimately gained a majority in the parliament the following year. The coming to power of the Georgian Dream and the decisions made by its leader Bidzina Ivanishvili (after the initial period characterized by great social expectations) contributed to the deepening of the polarization of Georgian society. Disappointment with the lack of a clear improvement in the social sphere is not only a cause of a kind of social stagnation, but it is also reflected in the negative phenomena recorded in connection with the elections of 2018.

The changes in the domestic landscape of Georgia observed over recent years have constituted an important element of political evolution and social activation of citizens, confirming the progressing process of democratization. However, the author claims that the geopolitical situation of the South Caucasus region has determined the events in Georgia. Georgia, striving to regulate the domestic situation by restoring control over the separatist republics of Abkhazia and South Ossetia, have undertaken actions incompatible with the interests of the Russian Federation. Likewise, the activity of Georgian authorities on the international arena declaring the will to integrate with the North Atlantic Alliance and the European Union have found opposition in Moscow and are still strongly opposed. From Tbilisi's

point of view, attempts to achieve key objectives, be they in domestic politics (restoring territorial unity) or internationally (aspirations for membership in NATO and the EU), were doomed to failure due to the Kremlin's negative position on them. Georgia, through its aspirations, has become not only a participant, but also to some extent the driving force in Moscow's rivalry with the Western world, and in particular with the United States. The new "great game" taking place in the South Caucasus region, from the perspective of Moscow, was aimed at maintaining and stabilizing Russian influence within the "near abroad". The United States' position, in particular during the presidency of George W. Bush (2001-2009), was determined not only by a "vision" based on the idea of democratizing republics of the former USSR, but above all by specific economic interests in the energy sphere. Russia's aggressive policy, the lack of experience of Georgian political elites, and the indecision of the West ultimately led to the armed conflict in August 2008. The Georgian-Russian confrontation was a pivotal point for contemporary Georgia; it was also an event that failed to implement the main political intentions that precipitated it. At present, the chances for Abkhazia and South Ossetia, which have declared independence, to recognize the primacy of Tbilisi are slim. Furthermore, the prospects for Georgia's membership of the North Atlantic Alliance or the European Union in the near future should be considered unrealistic, despite the continued efforts of the Georgian authorities.

The changes that Georgia have undergone in the political sphere after 2003 are a phenomenon in the South Caucasus region, but also the wider whole of the former Soviet Union. Whether Georgia will ultimately become a fully democratic state depends to a large extent on the determination of its citizens and their understanding that democratic standards do not result from membership in international organizations, but from respect for legal norms, civil liberties and rule of law.

Indeks nazwisk

- Abaszydze Aślan 63, 69, 156
Abaszydze Zurab 164
Abrahamyan Eduard 122
Achalaie Baczo 95
Akhmeteli Nina 77
Alasania Irakli 82, 88, 92, 94, 96-97
Alijew Hejdar 168-169
Alijew Ilham 169
Anholt Simon 181
Antkowiak Krystyna 48
Asmus Ronald D. 17, 110, 119, 142, 162
Avioutskii Viatcheslav 17, 29, 143
- Babbie Earl 15, 179
Bachtadze Mamuka 151-152, 215
Baker James 30
Bakradze Dawid 94-95, 106, 148
Baramidze Giorgi 71
Bartuzi Wojciech 17, 161, 176
Bauman Zygmunt 9
Bendukidzie Kacha 72
Benedyczak Jakub 17, 164
Berdzeniszwili Dawid 31
Beria Ławrientij 48
- Bernacki Włodzimierz 152
Betkiewicz Witold 15
Beyme Klaus von 21
Brodowski Jan 39-40, 91, 168
Brzezicki Andrzej 17
Brzozowska-Brywczyńska Maja 180
Burdżanadze Nino 27, 31-32, 62-64, 70, 78, 81, 87-89, 95
Bush George W. 137-138, 140-141, 144-147, 149, 159, 229
- Clinton Bill 140, 142
Clinton Hillary 150
Coene Frederik 118, 124, 129, 136, 160, 173
Cohen Ariel 140
Cooley Alexander 149, 224
Cornell Svante 155, 157
Czachor Rafał 74
Czajkowska Barbara 133
Czajkowski Marek 154, 174
Czarnacka Agata 17
Czawczawadze Ilia 198-199
Cziomer Erhard 154, 174

- Czolokaszwili Kajchosro 34
 Czwojdrak Aleksandra 17
 Daushvili Alexander 163
 Dawid IV Budowniczy, król Gruzji 46, 66, 198-199
 Dawitaszwili Koba 95
 Demirel Süleyman 167
 Doborjginidze E. 87
 Dzidziguri Zwiad 31
 Dziewit-Meller Anna 51
 Dziuban Agata 15, 88
 Dziurdzik Andrzej 10, 34
 Falkowski Maciej 17, 98, 135, 157
 Flottau Renate 62
 Frederiksen Martin Demant 63
 Furier Andrzej 16, 46, 156
 Gaczecziladze Lewan 79-80
 Gahrton Per 18, 36, 65, 67, 70, 78-79, 83
 Gall Carlotta 18
 Gamkrelidze Dawid 80
 Gamsachurdia Zwiad 30, 35-36, 42, 199, 213, 227
 Garibaszwili Irakli 96, 215, 217
 Gąsior-Niemiec Anna 15
 Gegeszidze Archil 148
 Gelaszwili Waleri 105
 Gibbs Graham 180
 Goble Paul 170
 Goldirova Renata 128
 Goltz Thomas 153
 Gordadze Thornike 155, 168
 Gotfredsen Katrine Bendtsen 63
 Górecki Wojciech 17, 40, 46, 74, 168, 170, 198
 Grant Charles 124, 128
 Grochmalski Piotr 170
 Grodzki Radosław 154
 Grzelczak Wojciech 144
 Grzybowski Marian 66
 Gvineria Shota 151
 Haber Hansjoerg 131
 Herpen Marcel H. van 160
 Høeg Erik 132
 Hoop Scheffer Jaap de 113
 Huntington Samuel P. 9-12, 22-24, 26-29, 31-34, 36, 223-225
 Ilia II, patriarcha gruziński 90
 Illarionov Andrei 157, 162
 Iwaniszwili Bidzina 59-60, 89, 91-94, 96, 99-100, 103-105, 108, 170, 214-216, 219-220, 228
 Iwanow Igor 64, 155
 Iwańczuk Krzysztof 139, 176
 Iwaszkiewicz Piotr 174
 Jagielski Wojciech 17
 Jakobaszwili Temur 148
 Janiak Anna 62
 Jarosiewicz Aleksandra 17, 170, 172
 Jelcyn Borys 137, 140
 Jgharkava Z. 146
 Jones Stephen 18, 61, 83
 Kaplan Robert D. 28, 155
 Kapuściński Ryszard 17, 23
 Kapuśniak Tomasz 139, 176
 Karasin Grigorij 164-165
 Karumidze Zurab 30, 61, 63
 Kezeraszwili Dawid 97
 Kharatiszwili Zurab 95

- King Charles 17, 30, 38, 47, 136
Kirwalidze Dawid 92
Klaar Toivo 127
Knight Amy W. 48
Koiava Revaz 164
Konończuk Wojciech 154
Kostawa Merab 198-199
Kozłowski Andrzej 150
Kozłowski Krzysztof 16, 25
Król-Mazur Renata 110
Kuca Grzegorz 66
Kucz Leszek 62
Kuntz Philipp 29
Kunz Tomasz 9
Kutelia Batu 148, 151
Kvale Steinar 15-16
Kwirikaszwili Giorgi 97, 217
- Laden Osama bin 154
Lahue William 121
Lefort Philippe 127
Leonard Mark 124, 128
Lermontow Michaił 47
LeVine Steve 140, 166
Lubina Michał 110
Lynch Dov 67, 70, 74
- Łoziński Jerzy 21
Łukowski Andrzej 64
- Macała Jarosław 62
Magala Sławomir 54
Maisaszwili Giorgi 80
Margwelaszwili Giorgi 57, 94-97, 103-104, 216
Materski Wojciech 16, 35, 47, 64, 69, 87, 118, 159, 166
- Matusiak Marek 17, 54, 88, 93, 95, 170
McFaul Michael 147
Meller Andrzej 69
Meller Marcin 51
Merabiszwili Wano 97
Metereweli R. 74
Miedwiediew Dmitrij 147, 163
Mitchell Lincoln A. 8, 18, 35-36, 42, 144, 149, 224
Morel Pierre 127
Muhtarli Efgan 172
- Nasmyth Peter 48, 167
Natelaszwili Szalwa 80, 95
Nix Stephen 186
Nocuń Małgorzata 17
Nogaideli Zurab 71, 82
- Obama Barack 120, 138, 147-148
Okruaszwili Irakli 77, 80
Olejniki Marcin 16, 89
Ostrowska Joanna 16
- Pandżikidze Maja 92, 96
Parafianowicz Zbigniew 87
Parzymies Dorota 50
Passent Daniel 61
Patakaciszwili Arkadi (Badri) 80, 90
Patricolo Claudia 101
Pence Mike 151
Petriaszwili Aleksy 96
Piechowiak-Lamparska Joanna 16, 54
Pietrzak Patrycja 144
Piotrowska Zuzanna 17
Pliszczyńska Olga 139, 156

- Potocki Robert 62
Prodi Romano 126
Puglisi Rosaria 121
Puszkina Aleksander 47
Putin Władimir 137, 146, 155, 160, 162, 205
- Rapley Tim 15
Rawska-Górecka Katarzyna 170
Reszka Paweł 29
Rettman Andrew 128
Rice Condoleezza 146, 149
Ritzer George 54
Roelofs Sandra E. 144
Rohoziński Jerzy 46
Rokita Zbigniew 17
Ronikier Michał 48
Ruszkowski Janusz 28
Rybacki Zbigniew 121
- Saakaszwili Micheil 27-29, 31-33, 37, 49, 55, 59-68, 70-71, 73-74, 76-83, 85, 88, 92-94, 96-98, 100, 102, 104-105, 108-110, 112-113, 115, 117-118, 120-121, 128, 138, 143, 147-148, 155-157, 159, 162, 182, 194-195, 199, 213-215, 217-218, 220-221, 223, 227
- Salber Herbert 127
Sariszwili Irina 80
Sarkozy Nicolas 129
Semneby Peter 127
Shengelia Kakha 34
Shuster Simon 137
Siekierzyński Jakub 174
Sikorski Radosław 131, 155-156
Sikorski Tomasz 133
- Silogava Valery 34
Silverman David 16
Sinicina Irina 227
Smoleń Mieczysław 152
Solana Javier 128
Soros George 31, 143
Stalin Józef 48, 198-199
Starr S. Frederick 155, 157
Stawarz Paweł 17
Stoltenberg Jens 122
Strachota Krzysztof 17, 39, 161
Strzemżalska Aneta 17
Szabaciuk Andrzej 176
Szajkowska Julia 160
Szewardnadze Eduard 12, 26-30, 32, 35-37, 42-44, 49, 56, 60-61, 63-66, 68, 70-71, 92, 112, 140, 142-143, 155-156, 168-169, 182, 203, 207, 213-215, 221, 223-225, 227
- Sztompka Piotr 10, 12-13, 23, 41-44, 49-50, 52, 56, 58
- Śpiewak Paweł 11, 23
Świętochowski Tadeusz 166
- Tagliavini Heidi 131
Talbot Strobe 142
Talvitie Heikki 127
Tamara, królowa Gruzji 198-199
Targamadze Giorgi 95
Thom François 48
Tokarski Jan 17
Tołstoj Lew 47
Trump Donald 138, 141, 150, 152
Trzaskowski Piotr 17, 136
Tyszkiewicz Andrzej 131

- Ucko David H. 151
Ugulawa Gigi 88, 97

Valasek Tomas 129
Volker Kurt 116

Waal Thomas de 18, 74, 84, 94, 96,
108, 135-136, 155, 194, 224
Walaszek Adam 152
Waszadze Grigol 105-106, 149
Wertsch James V. 30, 61, 63
Wiśniewska Aneta 144
Witkowska Magdalena 160

Wnuk-Lipiński Edmund 21, 34
Wojtasiewicz Wojciech 17, 76, 105,
196
Wolin Richard 23
Wyciskiewicz Ernest 166

Zasztowt Konrad 17, 176
Zurabiszwili Salome 57, 60, 76, 106-
107, 221

Żyrochow Michał 163
Żwania Zurab 27, 31-32, 62, 64, 66,
70, 77, 80

W serii *Rosja wczoraj, dziś i jutro. Polityka – kultura – gospodarka – religia* pod redakcją Joachima Dieca, Anny Jach i Michała Kuryłowicza ukazały się:

1. Anna Jach, *Rosja 1991-1993. Walka o kształt ustrojowy państwa*, 2011.
2. *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 1: *Federacja Rosyjska*, red. Anna Jach, 2011.
3. *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 2: *Wspólnota Niepodległych Państw*, red. Mieczysław Smoleń i Michał Lubina, 2011.
4. *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 3: *Kontekst międzynarodowy*, red. Joachim Diec, 2011.
5. *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 4: *Reinterpretacja po dwudziestu latach*, red. Anna Jach i Michał Kuryłowicz, 2012.
6. Olga Nadszakula-Kaczmarczyk, *Kategorie „swój” i „obcy” w rosyjskim myśleniu politycznym*, 2013.
7. Joachim Diec, *Konserwatywny nacjonalizm. Studium doktryny w świetle myśli politycznej Igora Szafariewicza*, 2013.
8. *Rosyjskie siły zbrojne. Aspekty wewnętrzne i kontekst polski*, red. Anna Jach, 2013.
9. Дмитрий Романовский, Антоний Храповицкий. *Философия, богословие, культура*, 2013.
10. Dymitr Romanowski, *Trzeci Rzym. Rozwój rosyjskiej idei imperialnej*, 2013.
11. *Ценности в политике. Опыт Польши и России*, red. Богдан Шляхта, Анна Ях, 2013.
12. Anna Kadykało, *Dzieciństwo jako rosyjski temat kulturowy w XX wieku*, 2014.
13. Małgorzata Flig, *Mitotwórcza funkcja kina i literatury w kulturze stalinowskiej lat 30. XX wieku*, 2014.
14. *Fenomen Rosji – pamięć o przeszłości i perspektywy rozwoju*, cz. 1: *Pamięć o przeszłości w idei i kulturze Rosji*, red. Martyna Kowalska i Michał Kuryłowicz, 2014.
15. *Fenomen Rosji – pamięć o przeszłości i perspektywy rozwoju*, cz. 2: *Kontekst polityczny i gospodarczy*, red. Joachim Diec i Anna Jach, 2014.
16. *Fenomen Rosji – pamięć o przeszłości i perspektywy rozwoju*, cz. 3: *Na wschód od linii Curzona. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi*

- Mieczysławowi Smoleniowi*, red. Renata Król-Mazur i Michał Lubina, 2014.
17. Elżbieta Żak, *Mieszkańcy rosyjskiej świadomości zbiorowej XX i XXI wieku. Bohater kryminałów Aleksandry Marininej i Borysa Akunina*, 2014.
 18. Michał Lubina, *Niedźwiedź w cieniu smoka. Rosja-Chiny 1991-2014*, 2014.
 19. Michał Kuryłowicz, *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, 2014.
 20. Marta Lechowska, *Teatr misteryjny w kulturze Rosyjskiej*, 2015.
 21. *Rewolucja rosyjska. Spuścizna. „Implementacje strategii” zmiany*, red. Anna Jach, 2017.
 22. *Rewolucja rosyjska. Spuścizna. Międzynarodowe echa rewolucji*, red. Michał Kuryłowicz, 2017.
 23. *Deconstruction of Natural Order: The Legacy of the Russian Revolution*, ed. Joachim Diec, 2017.
 24. *Российская революция. Наследие. Опыт осмысления*, ред. Дмитрий Карнаухов, 2017.
 25. Olga Nadskakuła-Kaczmarczyk, *Kapitał polityczny opozycji antysystemowej w Rosji*, 2019.

Jan Brodowski łączy kilka perspektyw: rzetelność i pasję badacza z zacięciem publicysty (to nie zarzut, a komplement – nikt nie powiedział, że naukowa rozprawa musi być nudna i nieprzystępnie napisana); pozycje teoretyka i praktyka (jako ten ostatni jeździł do Gruzji m.in. w charakterze członka wyborczych misji obserwacyjnych OBWE); spojrzenia z zewnątrz i od środka (przez kilka lat mieszkał na Kaukazie). Jego praca to kolejny dowód, że o Gruzji da się pisać bezstronnie, ale nie da – beznamiętnie.



Wojciech Górecki
analityk i reporter, autor książek o Kaukazie i Azji Centralnej

Praca Jana Brodowskiego to pozycja godna polecenia dla osób zainteresowanych pogłębioną analizą przemian zachodzących w Gruzji. Autor uchwycił wieloaspektowość gruzińskiej transformacji, niejednoznaczność ocen jej elementów oraz mające na nią wpływ czynniki wewnętrzne i międzynarodowe. Praca właściwie wskazuje na kluczowe momenty najnowszej historii Gruzji, w której jako punkt zwrotny jawi się pokojowa „rewolucja róż”, a wydarzeniami niezwykle ważnymi: traumatyczne doświadczenia wojny 2008 roku oraz demokratyczny transfer władzy w 2012 roku. Atutem książki jest wielowątkowe potraktowanie miejsca Gruzji na arenie międzynarodowej, gdzie należną uwagę zwrócono m.in. na nieprzerwane dążenia do struktur zachodnich oraz destrukcyjną rolę północnego sąsiada dla realizacji gruzińskich ambicji.

Andrzej Cieszkowski
ambasador RP w Gruzji w latach 2013-2016

Książka Jana Brodowskiego o Gruzji potwierdza jego renomę znawcy Kaukazu Południowego. Polecam.

Andrzej Brzezicki
redaktor naczelny „Nowej Europy Wschodniej”



www.akademicka.pl

